

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΤΣΙΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ

ΣΥΣΤΗΜΑ ΣΕ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ Η ΕΛΛΑΔΑ

ΚΟΡΔΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
2014

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το 2008, ξεσπά μια τεραστίων διαστάσεων οικονομική κρίση στις ΗΠΑ, η οποία πλήττει μια σειρά από χώρες αλλά και την ίδια την Ευρωπαϊκή Ένωση, διαταράσσοντας την φαινομενικά ομαλή και απρόσκοπτη πορεία της. Το γεγονός αυτό έθεσε εν αμφιβόλω μια σειρά από δεδομένα, μεταξύ των οποίων είναι και η πίστη στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, η βεβαιότητα στην ευστοχία και την αποτελεσματικότητα των νεοφιλελεύθερων προταγμάτων στην οικονομία, η πεποίθηση πως ο «μονοπολικός» κόσμος της δύσης μπορεί να πορεύεται ανεμπόδιστα στην πορεία που χάραξε ο ίδιος. Σε αυτήν τη φάση, χώρες πιο αδύναμες οικονομικά και άρα πιο αθωράκιστες, με χρόνιες εσωτερικές ελλείψεις και λανθασμένες επιλογές, όπως είναι κατ' εξοχήν η Ελλάδα, δέχονται τις ισχυρότερες παρενέργειες αυτής της αναταραχής της παγκόσμιας κρίσης με αποτέλεσμα οι λαοί τους να βιώνουν με τον πιο έντονο και επίπονο τρόπο αυτές τις παρενέργειες. Ο κόσμος μας έχει καταστεί ένα παγκόσμιο σύστημα όπου οι διαταραχές και μεταλλάξεις που συμβαίνουν στα ισχυρότερα σύνολά του, επηρεάζουν καθοριστικά και αναπόφευκτα τα μικρότερα. Οι επί μέρους πολιτικές, αποτελούν σήμερα απλώς λειτουργικά μέρη του παγκόσμιου συστήματος, που στόχος τους είναι η διαχείριση, η διεκπεραίωση, η διευκόλυνση, των απαιτήσεων που παράγει το σύστημα μιας παγκόσμιας διακυβέρνησης. Η παγκόσμια κρίση, νοείται ως συστημική κρίση και ως εκ τούτου τα προβλήματα που καταπιάνεται το παρόν πόνημα αφορούν το «**σύστημα**» και την «**κρίση**» ενώ εξετάζεται μεσοσκοπικά αλλά και μικροκοινωνιολογικά (με την παράρτηση ορισμένων συνεντεύξεων) η ελληνική περίπτωση τον καιρό της κρίσης.

Περιεχόμενα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ-ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	10
Α΄ ΜΕΡΟΣ: Ο ΚΟΣΜΟΣ ΩΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΣΥΣΤΗΜΑ	12
Α.1. ΓΙΑΤΙ ΣΥΣΤΗΜΑ;	14
Α.2 ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΣΥΣΤΗΜΑ;.....	19
Α.2.1. ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΟΥ ΤΑΛΚΟΤ ΠΑΡΣΟΝΣ	20
Α.2.2. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ ΓΙΑ ΤΟ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΚΑΙ Η «ΟΡΘΟΛΟΓΙΚΟΤΗΤΑ». Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ JURGEN HABERMAS ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΣΤΟ ΔΟΚΙΜΙΟ, «ΤΕΧΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΩΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ	23
Α.2.2.1. ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΛΛΗΛΟΔΡΑΣΗ	24
Α.2.2.2. ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ-ΜΟΝΤΕΡΝΑ ΚΟΙΝΩΝΙΑ	25
Α.2.2.3. ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ	27
Α.2.2.4. «ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟΠΟΙΗΣΗ» ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ	29
Α.2.2.5. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ-ΤΕΧΝΙΚΗΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ.....	32
Α.2.3. ΤΟ ΛΟΥΜΑΝΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ	34
Α.2.4. ΤΟ ΤΕΧΝΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΟΥ ΖΑΚ ΕΛΛΥΑ	39
Α.2.4.1. Η ΤΕΧΝΟΣΥΣΤΗΜΙΚΗ ΘΕΣΗ ΕΝΑΝΤΙ ΤΗΣ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗΣ.....	42
Α.3. ΣΥΝΙΣΤΩΣΕΣ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ, Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ Η ΤΕΧΝΙΚΗ. ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ Ο «ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ».....	45
Α.4. ΠΟΙΑ ΘΕΩΡΕΙΤΑΙ ΣΗΜΕΡΑ ΑΝΑΠΤΥΓΜΕΝΗ (ΚΑΤ΄ ΕΠΕΚΤΑΣΗ ΣΥΣΤΗΜΙΚΑ ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗ ΚΑΙ ΙΣΟΡΡΟΠΗΜΕΝΗ) ΧΩΡΑ;.....	48
Β΄ ΜΕΡΟΣ: ΣΥΣΤΗΜΑ ΚΑΙ ΚΡΙΣΙΟΛΟΓΙΑ	50
Β.1. ΓΕΝΙΚΑ ΠΕΡΙ ΚΡΙΣΗΣ	50
Β.2. ΜΟΡΦΕΣ ΤΩΝ ΣΥΣΤΗΜΙΚΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ.....	54
Β.2.1. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ.....	54
Β.2.2. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΡΙΣΗ.....	56

B.2.3. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΔΥΟ ΔΙΑΣΤΑΣΕΩΝ: Α) ΚΡΙΣΗ ΑΞΙΩΝ, Β) ΚΡΙΣΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΗ.....	60
Γ΄ ΜΕΡΟΣ: ΟΙ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ	64
Γ.1. ΤΟ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΚΡΙΣΙΑΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ.....	64
Γ.2. Η ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ Η ΕΥΡΩΠΗ.....	67
Γ.2.1. Η ΕΥΡΩΠΗ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ.....	70
Γ.3. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ: Η «ΑΠΟΤΥΧΙΑ ΤΩΝ ΑΡΙΘΜΩΝ», ΩΣ ΑΠΟΤΥΧΙΑ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗΣ ΣΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ	73
Γ.4. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ: ΤΑ ΠΡΟΤΑΓΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ ΣΥΜΠΛΕΚΟΝΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΑ.....	76
Γ.4.1. ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ	78
Γ.4.2. Η ΔΕΚΑΕΤΙΑ `80 – `89.....	79
Γ.4.3. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ «ΑΣΤΙΚΗ» ΤΑΞΗ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ «ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΩΝ».....	81
Γ.4.4. Η ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΣ « ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ» ΤΟΝ ΚΑΙΡΟ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΚΑΙ Ο ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ	84
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ (;).....	87
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	91
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	95
ΑΠΟΜΑΓΝΗΤΟΦΩΝΗΜΕΝΕΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ.....	95

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παγκόσμια οικονομική κρίση που ξεκίνησε τα προηγούμενα έτη (ο κύκλος της οποίας δεν έχει ολοκληρωθεί αλλά βρίσκεται εν εξελίξει), δεν είναι μια πραγματικότητα αναταραχής και ανισορροπίας καινοφανής στην ιστορία της ανθρωπότητας. Μικρής κλίμακας καταστάσεις κρίσεως ή κρίσεις ολόκληρων κοσμοσυστημάτων¹, συνέβαιναν συνεχώς κατά το παρελθόν (απώτερο και πρόσφατο) προκαλώντας πάντοτε φόβο, αβεβαιότητα και αγωνία στους εκάστοτε λαούς, στους ζωντανούς που βίωναν την διαταραγμένη περίοδο. Διότι, ο άνθρωπος βιώνει πάντα την κρίση της εποχής του (Μουτσοπούλου I., 2011, <http://solon-synthesis.blogspot.gr/2011/02/21.html>). Πολλές φορές, οι άνθρωποι τέτοιων εποχών, έφτασαν να πιστεύουν ακόμα και σε ένα πιθανό οριστικό τέλος του πολιτισμού, της χώρας τους ή της ανθρωπότητας. Φυσικά, οι πληττόμενες περιοχές μιας κρίσης και οι άνθρωποι που την βιώνουν δεν μένουν ποτέ αλώβητοι από μια τέτοια συνθήκη. Το κόστος μάλιστα μπορεί να περιλαμβάνει και μεγάλα ποσά αίματος, ανθρώπων που έχασαν και την ζωή τους ακόμα από απόγνωση, από ανέχεια, από πείνα και εξαθλίωση.

Το κρισιακό φαινόμενο δεν πρέπει να συγχέεται με μια κατάσταση πολέμου. Ένας πόλεμος μπορεί να μην απειλήσει το υπάρχον σύστημα που τον εξαπέλυσε αλλά, τουναντίον, να συμβάλλει στην περαιτέρω εδραίωσή του ή να αποτελεί μέρος της απρόσκοπτης λειτουργίας του. Ένας πόλεμος από την άλλη, μπορεί να είναι το αποτέλεσμα ή σοβαρός αιτιακός παράγων μιας κρίσης. Ακόμα, μια κατάσταση κοινωνικής αναταραχής, εξέγερσης και γενικευμένης ανομίας, μπορεί να προκαλείται από μια προηγούμενη συνθήκη παρατεταμένης και επίμονης συνθήκης κρίσης που απειλεί αυτό ακριβώς το αγαθό το οποίο μπορεί να εξαναγκάσει τις μάζες σε ανεξέλεγκτες πράξεις εξεγερτικής βίας ανεξάρτητα από ιδεολογίες και ουτοπικά οράματα περί εξιδανικευμένων πολιτειακών μοντέλων: την

---

¹ π.χ. η κρίση των πόλεων-κρατών της αρχαίας Ελλάδας, η κρίση του ρωμαϊκού κοσμοσυστήματος, η κρίση του φεουδαλικού συστήματος με τις επακόλουθες επαναστάσεις, οι κυκλικές κρίσεις του καπιταλισμού κτλ.

επιβίωση, η οποία διακυβεύεται από το αίσθημα της πείνας, από το βίωμα μιας απόλυτης εξαθλίωσης και αναξιοπρέπειας που αυτό γεννά.

Οι κρίσεις όμως καθ' εαυτές, απαλλαγμένες από τις συνέπειές τους, ή τις γενεσιουργές αιτίες τους, σχεδόν πάντα σημαίνουν είτε την εκδήλωση μιας διαδικασίας προσαρμογής του συστήματος σε απαιτήσεις του περιβάλλοντος, είτε μια εκ των ένδον εξέλιξή του, ή ακόμα και μια ριζική μεταλλαγή του. Η μεταλλαγή αυτή υπό μορφή κρίσης, εμπεριέχει μια υψηλού βαθμού σημαντικότητα (για την αυτοσυνειδησία του ατόμου, την κατανόηση των κοινωνικών φαινομένων, την μερική ή ευρύτερη επίγνωση του γίγνεσθαι του κόσμου) εφόσον αποκαλύπτει μια κίνηση διαλεκτική, «δείχνει» τις αντιθέσεις και τις συνθέσεις, αναδεικνύει παθογένειες «κρυμμένες» στην συνηθισμένη ομαλότητα και στην ευημερία, προσφέρει ευκαιρίες, αλλά αφήνει και δυστυχία και θάνατο. Σαφώς και για αυτό, η κρίση οφείλει να επαγρυπνά τους παγκόσμιους ταγούς, να δραστηριοποιεί κράτη και θεσμούς, να αποτελεί ένα «συναγερμό» που κάνει τους ανθρώπους να αναρωτιούνται τι δεν πήγε καλά.

Δυστυχώς, πρέπει να φτάνουν οι άνθρωποι ξανά και ξανά σε τέτοιες οριακές συστημικά καταστάσεις κρίσεων για να αντιλαμβάνονται τα λάθη, τις παραλείψεις, τις αστοχίες αλλά και πάλι, όχι πάντα. Αν δεν ίσχυε αυτό, τότε θα μιλούσαμε μόνο για μια ες αεί ομαλότητα, για σταθερότητα και ισορροπία των κοινωνιών που θα χαρακτηρίζονταν φαινομενικά από «ακινήσια», ακόμα και όταν αυτή η «ακινήσια» εκκολάπτει τις αιτίες της επιγενόμενης κρίσης, οι οποίες δεν μπορούν να εντοπιστούν από το υποκείμενο, ακριβώς επειδή δεν το επιτρέπει η προσωρινή πάντα, ισορροπία.

Η «κρίση» φανερώνει την κίνηση των πάντων και εν προκειμένω την κίνηση των συστημάτων. Υπ' αυτή την οπτική, η κρίση ως συστημική μεταλλαγή, μπορεί να προσλαμβάνεται δυσπόστατα: Από την μία να εσωτερικεύεται από ένα υποκείμενο και να ερμηνεύεται ως μια μόνιμη, στατική συνθήκη δυστυχίας, μιζέριας ή και καταστροφής, ως το αντίστοιχο δηλαδή επακόλουθο της προηγούμενης συστημικής ακινήσιας που δεν πρόδιδε σε τίποτα πως ενδέχεται να διαταραχθεί η λειτουργία του, ενώ από την άλλη να εσωτερικεύεται μεν ως μια εξαιρετικά δύσκολη συγκυρία που δεν είναι παρά προσωρινή και ταυτόχρονα, η συνειδητοποίηση του «τα

πάντα ρει» από το υποκείμενο, να προβάλλει και την ευκαιρία για μια ατομική και συλλογική αυτογνωσία, την ευκαιρία για κριτική και εγρήγορση που γεννά προσδοκίες αισιοδοξίας και ελπίδας. Το μόνο σίγουρο λάθος είναι η αδράνεια.

Η οικονομική κρίση του 2008 είναι μια κρίση του παγκόσμιου συστήματος στην οικονομία, που οι συνέπειές τις διαχέονται και επηρεάζουν λιγότερο ή περισσότερο όλες τις χώρες του κόσμου. Είναι μια *συστημική κρίση* λόγω τριών βασικών χαρακτηριστικών: διότι κατ' αρχήν είναι πολυδιάστατη αφού περιλαμβάνει το οικονομικό πεδίο, το πολιτικό, το οικολογικό και το πολιτισμικό-αξιακό. Δεύτερον, είναι καθολική, καθ' όσον πλήττει όλους όσους συμπλέκονται με τον έναν ή τον άλλο τρόπο στο κυρίαρχο παγκόσμιο οικονομικό και τεχνικό πλέγμα και τρίτον, διότι είναι ένα αποτέλεσμα που τίκτει η ίδια η λειτουργία της οικονομίας και των υφισταμένων πολιτικών θεσμών (Φωτόπουλος Τ., http://inclusivedemocracy.org/fotopoulos/greek/grspeeches/syra_june_2009.htm).

Η σε τέτοιο βαθμό επίδραση ενός γεγονότος όπως είναι μια οικονομική κρίση που εκκινά από ένα συγκεκριμένο χώρο, τις ΗΠΑ, αλλά εξαπλώνεται σε ολόκληρο τον πλανήτη, δείχνει αυτήν την συνεχώς διαφαινόμενη παγκοσμιοποιητική διαδικασία που οδηγεί διάφορους στοχαστές να επινοούν όρους προκειμένου να περικλείσουν σε αυτούς τις συνιστώσες του παγκοσμιοποιητικού φαινομένου και να περιγράψουν έτσι το σύνολο των καθοριστικών χαρακτηριστικών της παγκόσμιας κοινωνίας.

Οι Ντάνιελ Μπελ και αργότερα ο Αλαίν Τουραίν (από Ελλύλ Ζ., 2012, Τσίρο Ν., *θέσεις*, 2012) χρησιμοποίησαν τον όρο «μεταβιομηχανική» κοινωνία. Αυτή η κοινωνία ορίζεται από τις εξής διαστάσεις: α) δημιουργία της οικονομίας υπηρεσιών, β) επικράτηση της τάξης των ειδικών και των τεχνικών, γ) σπουδαιότητα της θεωρητικής υπηρεσίας ως πηγή καινοτομίας και πολιτικής επεξεργασίας μέσα στην κοινωνία δ) δυνατότητα αυτόνομης τεχνολογικής ανάπτυξης, ε) δημιουργία της νέας βιομηχανικής τεχνολογίας. Ειδοποιό γνώρισμα της σύγχρονης κοινωνίας σε σύγκριση με την πρώιμη καπιταλιστική είναι, εκτός από την εμφάνιση της τάξης των τεχνοκρατών, των γραφειοκρατών, των ειδικών του εξορθολογισμού, και ο νέος προσανατολισμός των επιχειρήσεων (ο οποίος βασίζεται πλέον στην

οργάνωση και όχι στη σχέση οικονομικής ισχύος και παραγωγικής εργασίας) καθώς και οι δραστηριότητες αναψυχής (που σχετίζονται με τον ελεύθερο χρόνο).

Η σύγχρονη κοινωνία ονομάστηκε και «κοινωνία των υπηρεσιών» (Κλαρκ Κ., Φουραστιέ Ζ., από Ελλύλ Ζ., 2012, σελ 27). Πρόκειται για ένα σαφώς παραβλεπτικό ορισμό ο οποίος αφήνει έξω από την ανάλυση πολλές μορφές της κοινωνίας και δεν λαμβάνει υπόψη την πολυπλοκότητα των σημερινών φαινομένων. Ένας όρος που έχει προκαλέσει μεγάλη επίδραση και έχει καταστεί συνηθισμένη αναφορά για τον κόσμο από ένα ευρύ κοινό, είναι αυτός της «καταναλωτικής κοινωνίας» (Μπωντριγιάρ Ζ., από Ελλύλ Ζακ, 2012, σελ 39), αλλά και «γραφειοκρατική κοινωνία της κατευθυνόμενης κατανάλωσης» που πρότεινε ο Ανρί Λεφέβρ (από το ίδιο, σελ 28) και ακόμα, «κοινωνία της αφθονίας».

Η σύλληψη του Ούλριχ Μπεκ περί «κοινωνίας του ρίσκου» (Μπεκ Ο., 1996), συνδέει τον εκσυγχρονισμό, την βιομηχανική πρόοδο και την αυτονομημένη διαδικασία των καινοτόμων αλλαγών με την εμφάνιση των κρίσεων, ως το αφανές υποβόσκον κόστος που συνεπάγεται αυτή η αέναη πρόοδος. Ωστόσο, ο Μπεκ δεν πραγματεύεται το φαινόμενο των κρίσεων ως επαναλαμβανόμενες κατά καιρούς αποτυχίες, ρήξεις, δυσλειτουργίες, αλλά τις μόνιμες αρνητικές συνέπειες, και τους πάντα παρόντες κινδύνους που προκύπτουν από την ίδια την βιομηχανική εξέλιξη. Η κοινωνία του ρίσκου δεν είναι εν τέλει παρά η «τύφλωση» (στο ίδιο, σελ. 94) μπροστά στην καταστροφή της βιομηχανικής νεωτερικότητας.

Η συνειδητοποίηση αυτού του ρίσκου που συνεπάγεται ο κίνδυνος από την ανάπτυξη μπορεί να προκαλέσει τον «ανακλαστικό εκσυγχρονισμό», τον αναστοχασμό δηλαδή πάνω σε αυτήν την κατάσταση. *«Ο ανακλαστικός εκσυγχρονισμός σημαίνει ότι η εποχή της νεωτερικότητας εξαφανίζεται και δημιουργείται μια δεύτερη, ακόμα χωρίς όνομα εποχή και μάλιστα όχι μέσω πολιτικών εκλογών, πτώσης κυβερνήσεων ή επανάστασης, αλλά ως λανθάνουσα δευτερογενής συνέπεια του κανονικού, του γνωστού, του αυτονομημένου εκσυγχρονισμού, σύμφωνα με το υπόδειγμα και την συνταγή της δυτικής βιομηχανικής κοινωνίας»* (στο ίδιο, σελ 97).

Το γεγονός της παγκόσμιας κρίσης έπληξε με μεγάλη σφοδρότητα και την Ελλάδα, αφού μετά το 2009 βγήκαν στην επιφάνεια όλες οι

συσσωρευμένες αστοχίες, τα λάθη και οι παραλείψεις του ελληνικού κράτους διά των αποφάσεων του πολιτικού συστήματος. Η κρίση στην Ελλάδα είναι βασικά μια κρίση του κράτους, των δομών του, της λειτουργίας του. Η οικονομική διάσταση της κρίσης δεν αποτελεί παρά την αντανάκλαση, ή την εν τοις πράγμασι οριστική και τετελεσμένη αποτυχία, μιας επί μακρόν κατάστασης αναποτελεσματικότητας, στρεβλώσεων, αστοχιών του πολιτικού συστήματος. Είναι η φανέρωση και της ασυμβατότητας μεταξύ της σύνδεσης του τοπικού, του ελληνικού δηλαδή πολιτικού και οικονομικού υποσυστήματος, με το ευρωπαϊκό και παγκόσμιο σύστημα.

Οι αποκαλούμενες παθογένειες της Ελλάδας, αναφαίνονται ξεκάθαρα και ταυτοποιούνται ως τέτοιες, μόνο από την στιγμή που η Ελλάδα διά των κυβερνήσεών της, αποφασίστηκε να ενταχθεί εντός ενός θεσμικού ευρωπαϊκού πλαισίου, να ακολουθήσει γενικούς εξωχώριους κανόνες ανάπτυξης και να ανταγωνιστεί συνεπώς κράτη πολύ πιο αναπτυγμένα, υψηλού θεσμικού υποβάθρου, με δομές και υποδομές εξόχως ανθεκτικές και επί μακρόν σταθερές.

ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ-ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Στο παρόν πόνημα, καταπιανόμαστε με την επίκαιρη κρισιολογία, με το ζήτημα δηλαδή που απασχολεί αυτήν τη στιγμή μια σειρά «ειδικούς» και μη, οικονομολόγους, κοινωνιολόγους, στοχαστές, δημοσιογράφους, αλλά και πλήθος ανθρώπων που δεν «γνωρίζουν» τόσα όσα οι «ειδικοί», αλλά βιώνουν τις συνέπειες του κρισιακού φαινομένου. Είναι αυτοί που δέχονται εντονότερα και στη πράξη τα αρνητικά αποτελέσματα μιας «κατάστασης εξαίρεσης» (Τσίρος Ν., 2013, <http://www.efsyn.gr/?p=90843>) σε όλα τα επίπεδα.

Η διερεύνηση των όρων της *κρίσης* καθ' εαυτής ως έννοιας και του *συστήματος* αποτελεί το ένα σκέλος της προβληματικής αυτής της εργασίας. Τίθενται δηλαδή τα ερωτήματα «τι είναι σύστημα» και «τι είναι κρίση». Η έννοια της κρίσης δεν μπορεί να ιδωθεί ξέχωρα από τα πλαίσια ενός κοινωνικού συστήματος. Για να υπάρχει κρίση, προϋποτίθεται μια ισορροπία, μια σταθερή λειτουργία ή μια κατάσταση κανονικότητας η διασάλευση της οποίας μας κάνει να αντιληφθούμε τη δυσλειτουργία, την προβληματική κατάσταση, την εξαίρεση ή την παρέκκλιση απ' το κανονικό. Η «σταθερότητα» στο κοινωνικό, ταυτίζεται με την ύπαρξη του συστήματος. Το πρώτο και το δεύτερο μέρος αυτής της εργασίας αφορούν λοιπόν μια θεωρητική πραγμάτευση των εννοιών της κρίσης και του συστήματος.

Θεωρούμε την κρίση ως ένα εγγενές συστημικό φαινόμενο, μέρος μιας διαδικασίας μεταλλαγής ενός συστήματος που μπορεί να σημαίνει εξέλιξη, πρόοδο ή και αποδόμηση και ρήξη. Πρόκειται για ένα κομβικό σημείο κατά το οποίο οι παράγοντες που «κατασκευάζουν» το σύστημα και το καθιστούν λειτουργικό και σταθεροποιημένο, παράγουν ταυτόχρονα και εκείνες τις αθέατες εκ των προτέρων συνιστώσες που το αποδομούν, το φτάνουν στα όρια της αυτοποίησής του και το εξαναγκάζουν σε μεταλλαγή. Αυτές οι συνιστώσες, εκ των υστέρων εντοπίζονται (κατά τη δυνατή διερευνητική διαδικασία) και καταγράφονται ως αιτιακοί παράγοντες της κρίσης.

Δεύτερον, θεωρούμε την παγκόσμια κρίση ως συστημική για το λόγο ότι αφορά όλες τις χώρες και όλες τις κυβερνήσεις, πράγμα που μας οδηγεί στην άποψη πως ο κόσμος είναι ένα παγκόσμιο σύστημα, μια συνεχώς διαμορφούμενη δομημένη ολότητα. Συνεπώς, το όλον είναι αυτό που σε τελική ανάλυση καθορίζει τα πλαίσια των πραξιακών οριζόντων του μέρους (π.χ. μιας χώρας, μιας συλλογικότητας ή ενός ατόμου) όταν μιλάμε για τόσο σημαντικά ζητήματα όπως μια παγκόσμια συστημική κρίση. Η προσέγγισή μας σε αυτό το πρώτο σκέλος είναι ολιστική και μακροσκοπική.

Στο δεύτερο σκέλος, που αποτελεί το τρίτο μέρος της παρούσας εργασίας, εξετάζουμε την περίπτωση της ελληνικής κρίσης, προσπαθώντας να υπομνήσουμε ότι οι αιτίες και οι συνέπειές της δεν μπορούν να διερευνηθούν ανεξάρτητα από τα διαδραματιζόμενα γεγονότα της παγκόσμιας οικονομίας και τις αποφάσεις και τους όρους που θέτει σε ισχύ η Ευρωπαϊκή Ένωση. Η ελληνική περίπτωση, συμπεριλαμβάνει όλες τις μορφές κρίσεως και μπορεί να χρησιμοποιηθεί και ως το θεωρητικό υπόδειγμα της κατάδειξης των συνεπειών που συνεπάγεται η μετατροπή του κόσμου σε ένα σύστημα που οι όροι ενότητάς του και καθολικότητάς του συντίθενται από τα κελεύσματα της *εκτεχνίκευσης* και *οικονομικοποίησης*. Η εξαιρετικότητα της ελληνικής κρίσης όμως, με το εύρος και το βάθος που εξελίχθηκε, αποτελεί επόμενο του τρόπου λειτουργίας του πολιτικού συστήματος που παρέλειψε επί έτη να λάβει όλες εκείνες τις αποφάσεις που θα θωράκιζαν την χώρα από τις απειλές της παγκοσμιοποίησης.

Τέλος, παραθέτουμε και ορισμένες συνεντεύξεις από παλαιότερη έρευνα που διενεργήσαμε προκειμένου να επισημάνουμε και το τι σημαίνει «κρίση» στο επίπεδο των απλών ανθρώπων που την βιώνουν και σε τελική ανάλυση, κάθε συζήτηση, ανάλυση και ερμηνεία του φαινομένου σε αυτούς θα πρέπει να στοχεύει και να θεραπεύει.

Α΄ ΜΕΡΟΣ: Ο ΚΟΣΜΟΣ ΩΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Η σύγχρονή μας κοινωνία, λέγεται πως αποτελεί πλέον ένα σύστημα, ένα παγκόσμιο σύστημα υπό την έννοια του «οργανωμένου όλου» (Ελλύλ Ζ., 2012, Luhmann N., 1995). Την θέση αυτή αποτυπώνει και ο πολυχρησιμοποιημένος σήμερα όρος «παγκοσμιοποίηση». Η παρατήρηση της φαινόμενης παγκοσμιοποίησης του κόσμου μας συνολικά, έχει καταστεί μια κοινοτοπία ανάμεσα στους κοινωνικούς επιστήμονες. Το κοινότοπο της χρήσης του όρου όμως δηλώνει και ισχυρή αποδοχή και συμφωνία ως προς το φαινόμενο.

Το γεγονός πως «βλέπουμε» ένα παγκόσμιο σύστημα, θα μπορούσε να σημαίνει πως ένας κάτοικος κάποιας ευρωπαϊκής χώρας για παράδειγμα, ο οποίος ταξιδεύει σε διάφορες περιοχές του κόσμου εντοπίζει ορισμένα απολύτως κοινά χαρακτηριστικά του τρόπου οργάνωσης της συλλογικής ζωής από τόπο σε τόπο και η παρατήρησή του αυτή δείχνει πως αυτά τα χαρακτηριστικά είναι απόρροια μιας τάσης κοινωνικής μονομορφοποίησης που ολοένα και εξυφάνεται παγκοσμίως. Παγκόσμιο σύστημα επίσης σημαίνει, πως τα δρώμενα και οι εξελίξεις σε μια μεριά του πλανήτη επηρεάζουν μοιραία και το σύνολο, ή και το αντίστροφο, σε τέτοιο βαθμό που δεν συνέβαινε κάτι αντίστοιχο στο παρελθόν.

Το πιο απτό παράδειγμα αποτελεί η οικονομική δραστηριότητα η οποία όπως θα δούμε χαρακτηρίζει κατ' εξοχήν το σύστημα. Οικονομικές πράξεις που αφορούν είτε π.χ. κινητοποιήσεις κεφαλαίων, είτε διαφόρων ειδών οικονομικές αποφάσεις πραγματοποιούνται μέσα σε δευτερόλεπτα και από το ένα μέρος του κόσμου στο άλλο. Ακόμα, μια εφεύρεση ή καινοτομία, άπαξ και «διανεμηθεί» στις μάζες δεν περιορίζεται χωρικά αλλά διαδίδεται με μοναδικό όριο ολόκληρο τον πλανήτη. Αποφάσεις που αφορούν πολεμικές επεμβάσεις, ή τον πόλεμο καθ' εαυτό, επηρεάζουν ή εμπλέκουν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο όλες τις χώρες του κόσμου και το πολεμικό γεγονός επηρεάζει προοπτικές, πολιτικές αποφάσεις, οικονομίες κρατών, που μπορεί εκ πρώτης όψεως να μην εμπλέκονται άμεσα στα γεγονότα.

Ομοιότητες και αναλογίες παρατηρούνταν ανέκαθεν μεταξύ των

κοινωνιών. Σήμερα όμως μιλάμε συγκεκριμένα για παγκοσμιοποίηση. Με τον όρο αυτό όμως εννοούμε πως έχουν εκλείψει οι επιμέρους διαφοροποιήσεις μεταξύ τόσο κρατών όσο και λαών και ατόμων, ή έχουν εξαφανιστεί ιδιαίτερες πολιτισμικές εκφράσεις, ή οι έχθρες και οι πολεμικές αιματηρές αναμετρήσεις καθώς και οι διαφόρων μορφών κρίσεις; Αν όχι, τότε το περιεχόμενο της έννοιας δεν αφορά μια υπόθεση ενότητας των κοινωνιών γενικά και παντού και συνακόλουθα της μετατροπής της σε ένα είδος «παγκόσμιας κοινότητας» της αλληλεγγύης και της συναδέλφωσης, αλλά αναφέρεται σε συγκεκριμένες πτυχές του κοινωνικού βίου και της πραγματικότητας οι οποίες ενοποιούν μόνο ειδικά και συγκεκριμένα, τρόπους οργάνωσης και λειτουργίας της σύγχρονης κοινωνίας.

A.1. ΓΙΑΤΙ ΣΥΣΤΗΜΑ;

Η επιλογή της έννοιας του συστήματος προκειμένου να πραγματευτούμε ένα «μεγάλο» γεγονός όπως είναι αυτό της οικονομικής – αλλά και ευρύτερα– κρίσης, είναι μια μεθοδολογική επιλογή, προκειμένου να αποτελέσει αυτός ο όρος ένα αξίωμα κατανόησης και εν συνεχεία ανάλυσης, του σύγχρονου κόσμου. Η επιλογή αυτή δεν συνεπάγεται τον «οστρακισμό» του υποκειμένου ή μια απόπειρα απόκρυψης των συγκρούσεων ή συνθέσεων της ούτως ή άλλως πολύπλοκης πραγματικότητας στο επίπεδο της «μικροφυσικής» της κοινωνίας. Εξάλλου, κανένας κοινωνικός σχηματισμός, εν προκειμένω ένα σύστημα, δεν αναδύεται ως τέτοιος εκ του μηδενός, αλλά προϋποθέτει την ύπαρξη θεσμισμένων σχέσεων ανθρώπων και «συμπλοκής» ανθρώπων και αντικειμένων που δίνουν εκάστοτε συγκεκριμένη μορφή και χαρακτήρα στο σύνολο.

Το κοινωνικό *σύστημα* (είτε αναφερόμαστε σε μικρής κλίμακας οργανώσεις, είτε στην παγκόσμια κοινωνία), παρουσιάζεται σε οποιοδήποτε υποκείμενο δυνάμει παρατηρητή του. Το σύστημα βρίσκεται πέρα από το άμεσα αντιληπτό και βιωματικά αισθητό περιβάλλον του υποκειμένου το οποίο «βλέπει» «εμπρός» του όχι την εσωτερική δομή και τους τρόπους των συνδυασμών παντοειδών αλληλοσχετίσεων, αλλά τη μορφή τους ως συστημάτων, εκείνων των σταθερών δηλαδή σχηματισμών στους οποίους δεν μπορεί να διακρίνει εκ πρώτης όψεως, εντός των χρονικών ή και χωρικών του ορίων, αφενός την τροπικότητα της αναποιοητικής τους διαδικασίας, αφετέρου τις τυχόν μεταλλαγές τους και εξελίξεις.

Ο κόσμος σήμερα αποτελείται από άπειρους τέτοιους σχηματισμούς διαρθρωμένους σε δίκτυα (από μια ιδιωτική επιχείρηση έως και το κράτος, και από το κράτος μέχρι τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα και την παγκόσμια κοινωνία) που βρίσκονται εκτός του ψηλαφητού αισθητηριακού πεδίου ενός υποκειμένου, εκτός δηλαδή της άμεσης εποπτείας του². Η εξέλιξη αυτή

---

² Στην εποχή του μεσαίωνα, αλλά και αργότερα, εάν ήθελε κάποιος στρατός ή μια εξεγερμένη μάζα να αποδομήσει, να καταστρέψει ή να καταλάβει ένα σύστημα υπό μορφή κράτους, βασιλείου, δουκάτου κτλ, απλώς έπρεπε να εντοπίσει το κέντρο του και να επιτεθεί: Αυτό ήταν το κάστρο ή η πρωτεύουσα του βασιλείου. Σήμερα, τα κράτη και ο κόσμος, έχουν κάποιο «κέντρο»;

είναι αποτέλεσμα του ραγδαίου πολλαπλασιασμού τόσο των υποκειμένων και των αντικειμένων όσο και της σύμπλεξης των μεταξύ τους σχέσεων που μετατρέπει την κοινωνία σε ένα συνεχώς πολυπλοκότερο δίκτυο δίχως «κέντρο».

Η αδυναμία εγγύτητας και η φυσική εσωτερική ανομία αυτών των δικτυωμένων κοινωνικών σχηματισμών από το υποκειμένο το οποίο δεν μετέχει αλλά παρατηρεί έξωθεν, το οδηγεί κατά πρώτον στην αίσθηση ότι δεν δύναται να τους «ελέγχει» αλλά αντίθετα ενδεχομένως αυτά τα οργανωμένα σύνολα είναι που του ασκούν διαφόρων μορφών πιέσεις και ελέγχους. Κατά δεύτερον, μπορεί είτε να προβαίνει σε απόπειρες κατανόησης και ερμηνείας των αναδυόμενων εμπρός του συστημάτων, της λειτουργίας τους, των δομών τους, είτε να απαιτεί την ενσωμάτωσή του σε αυτά, είτε ακόμα να επιχειρεί να τα αποδομήσει όταν η υφιστάμενη κατάσταση του δημιουργεί περισσότερα προβλήματα από ότι διευκολύνσεις και αποτελέσματα.

Από τη στιγμή που τέτοιοι κοινωνικοί σχηματισμοί – συστήματα εμφανίζονται, ο παρατηρητής τους δεν θα ανακαλύψει ποτέ πλήρως όλους τους όρους – «αιτίες» – βάσει των οποίων αυτά τα συστήματα εκδηλώθηκαν, αλλά τα παρατηρεί ως τέτοια, ως κοινωνικές σταθερές, και αναζητά τους τρόπους δόμησης και τους μηχανισμούς λειτουργίας τους, προβαίνοντας σε ερμηνείες και εξηγήσεις.

Το πρόβλημα μιας αδιαμεσολάβητης και φυσικώς συμμετοχικής διερεύνησης κοινωνικών φαινομένων, όπως είναι μια παγκόσμια κρίση, έγκειται στο γεγονός πως η εγγύτερη προσέγγιση και η αυτοψία τους, είναι επιστημονικώς δυσεπίτευκτη αν όχι αδύνατη, ενώ ταυτόχρονα μια επί μέρους διερεύνηση καθίσταται μεν εντέλει περιπτωσιολογικά επαρκής και εξαντλητική, αλλά και περιοριστική και αποκλειστική ως προς το μη εξεταζόμενο συναφειακό περιβάλλον. Η επιλογή λοιπόν μιας ολιστικής προσέγγισης της κοινωνίας προέκυψε βάσει της θεωρίας της κρίσης ως «συστημικής».

Θεωρούμε εξ αρχής, πως δυστυχώς ή ευτυχώς, η εξέλιξη της ανθρωπότητας δείχνει τον όλο και περισσότερο μικρό ρόλο που διαδραματίζει ο βολонταρισμός ενός πολιτικού υποκειμένου, ατόμου ή συλλογικότητας, να τρέψει συγκεκριμένα και απόλυτα σε μορφή και

περιεχόμενα, τα επερχόμενα συμβάντα³ που αφορούν προθετικά μετασχηματισμούς ολόκληρων κοινωνιών ή συστημάτων. Ένας τέτοιος βολονταρισμός στο πολιτικό λίγο ή πολύ, θα μπορούσε να περιγράψει ένα ολοκληρωτικό πλαίσιο κοινωνικής αναμόρφωσης ή μιας συγκρουσιακής λογικής που οδηγεί σε διαφόρων ειδών μηδενισμούς και σε λογική πολεμικής στην επίλυση διαφορών ή στην ικανοποίηση κοινωνικών αιτημάτων, πράγμα που σήμερα θα έστρεφε προς τα πίσω την ανθρώπινη εξέλιξη. Στις σύγχρονες δημοκρατίες, το αίτημα της κοινωνικής αλλαγής δεν μπορεί παρά να εντάσσεται μόνο επί του πλαισίου της συστημικής πολιτικής διαδικασίας και όχι να στηρίζεται σε πρακτικές «εξωσυστημικές» ή «μη νόμιμες».

Όπως αναφέρει και ο N. Luhmann (Σάκκουλα, 1995, σελ 170), «.. η ενότητα του συστήματος είναι η αυτοαναφορά του συστήματος και συνεπώς η μεταλλαγή του προϋποθέτει τη λειτουργία εντός και όχι κατά, «του συστήματος». Ένα ερώτημα που προκύπτει εδώ είναι το αν υπάρχει πραγματικά κάτι ή κάποιος «έξω» από το σύστημα όταν μιλάμε για συγκροτημένη κοινωνία ανθρώπων. Όμως, τι συμβαίνει όταν υπάρχουν και ισχυρές ανάγκες που αναδύονται από την διακινδύνευση της ίδιας της επιβίωσης σε συνθήκες γενικευμένης και παρατεταμένης κρίσης, εμφανίζουν έναν αταβισμό των μαζών ως προς τα πιο πρωτόγονα ένστικτά τους;

Παρατηρούμε λοιπόν, την καθοριστική επίδραση του πλανητικού πολιτικού και οικονομικού status quo σε επιμέρους κράτη και άτομα και όχι το αντίθετο ισοβαρώς. Το μέρος επιδρά σίγουρα και στο σύνολο με την διαφορά της καθοριστικότητας και της προτεραιότητας του δεύτερου επί

---

³ Οι ιστορικές επαναστάσεις που χαρακτηρίζονται από την υψηλού βαθμού συνείδηση των φορέων τους, μαζών και ατόμων, όσον αφορά τα προσφερόμενα μέσα και τους τιθέμενους στόχους, δεν έφεραν ποτέ τα απολύτως προσδοκώμενα αποτελέσματα. Συνήθως πετύχαιναν ρήξεις και ανατροπές σε πρώτο χρόνο, αλλά όχι «οικοδομήσεις» κοινωνικών σχηματισμών-μοντέλων προτεθιμένων απόλυτα μορφών σε δεύτερο χρόνο. Η διαλεκτική κίνηση της ιστορίας μεταφράζεται σε μια αέναη εξέλιξη των κοινωνιών που οι αιτίες και τα αποτελέσματα αλλάζουν θέσεις κατά τρόπο απροσδιόριστο ως προς τα ενδεχόμενα συμβάντα και ως προς την τροπή των πραγμάτων. Το ζήτημα της επαναστατικής αλλαγής, -η οποία συμπυκνώνει χρόνους αλλαγών μακροχρόνιων- των δυνατοτήτων της, των ορίων της, συνδέεται πρώτιστα με ανάγκες και υπαρκτά αιτήματα που δικαιολογούν και πυροδοτούν την επαναστατική πράξη. Εκ των υστέρων, η πιθανή «επιτυχία» της επανάστασης κάνει ορισμένους ανθρώπους να πιστεύουν, πως ίσως μπορούν να ελέγξουν απόλυτα την εξέλιξη των πραγμάτων. Σε αυτό το σημείο γεννιέται η ιδεολογία, η «ουτοπία» και μέσω αυτών, η δυνατότητα προβολής στο παρόν μιας μελλοντικής «ιδανικής» κοινωνίας. Το τελευταίο δεν είναι απαραίτητα κακό.

του πρώτου. Αν ο κόσμος μας μετασχηματίζεται συνεχώς σε ένα οργανωμένο όλον, τότε τα επιμέρους κοινωνικά φαινόμενα δεν μπορούν να μελετηθούν αυτοτελώς και με επάρκεια, αν δεν τα εντάξουμε σε ένα ευρύτερο παγκοσμιοποιημένο πλαίσιο. Υπάρχουν δηλαδή ζητήματα, όπως π.χ. προείπαμε, μια κρίση οικονομική με πολυεπίπεδες διαστάσεις, τα οποία εμφανίζονται ως απόρροια του παγκοσμιοποιημένου κόσμου και όχι λόγω ή μόνο εξαιτίας πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων, συλλογικών δράσεων ή πολιτικών επιλογών των επιμέρους κοινωνιών και κοινοτήτων. Οι επιμέρους εθνικές ιδιαιτερότητες ενέχουν μεγαλύτερο ερμηνευτικό βάρος όταν ερευνούμε την ιδιαιτερότητα, την έκταση, το βάθος και την διάρκεια μιας κρισιακής κατάστασης.

Η λειτουργία του παγκοσμιοποιημένου κοσμοσυστήματος –ως πλέγμα δράσεων και αποφάσεων ατόμων που εντάσσονται σε οργανωμένα σύνολα– και όχι η μεμονωμένη δραστηριότητα ενός ή λίγων⁴, διαμόρφωσε την κρισιακή συνθήκη. Η περίπτωση της Ελλάδας δείχνει ακριβώς πως η σύνδεση με το Ευρωπαϊκό και παγκόσμιο σύστημα προϋπέθετε πλήρη συστημική ενσωμάτωση, η οποία επιδιώχθηκε όντως στο οικονομικό, ενώ αντίθετα, στο κοινωνικό και πολιτικό διατήρησε τους όρους ομοιοστασίας της που έδρασαν ανασταλτικά στην επί μακρόν ισορροπία της.

Η διατάραξη της (έστω ιδιαίτερης ελληνικής) ομαλότητας, με την εξαιρετικότητα που παρουσίασε η ελληνική κρίση, έγκειται σε μεγάλο βαθμό στο καθ' εαυτό γεγονός της ένταξης ή καλύτερα μιας παράταιρης ένταξης στην Ε.Ε. και κατ' επέκταση στη σύνδεση με την παγκόσμια οικονομία. Το ζήτημα της κρίσης λοιπόν συνδέεται απερίφραστα με την διαδικασία ένταξης της Ελλάδας σε υπερεθνικούς οργανισμούς η οποίοι επέδρασαν καθοριστικά στην περαιτέρω πορεία της.

Πολλές φορές, οι κρίσεις δεν εμφανίζονται μόνο ως αποτέλεσμα «κακών» πολιτικών επιλογών ή οικονομικών δυστοχιών, αλλά και ως αντίφαση μεταξύ της συστημικής ενσωματωτικής αναγκαιότητας και της άρνησης ή ασυμβατότητας ενός υποσυστήματος –κοινωνίας, έθνους– να ενσωματωθεί. Συνεπώς, η κρίση χρέους και ελλειμάτων της Ελλάδας, δεν

---

⁴ Είναι διαφορετικό να αναζητήσουμε ευθύνες που πηγάζουν από την θεσμική θέση ενός προσώπου και άλλο να πούμε πως η αιτία ενός προβλήματος βρίσκεται εξ ολοκλήρου σε επιλογές μεμονωμένων προσώπων.

μπορεί να αναχθεί μονοπαγοντικά σε παθογένειες της χώρας που ασφαλώς υπάρχουν, αλλά πρέπει να εξεταστεί αφενός και το πλαίσιο του συστήματος εντός του οποίου λειτουργεί και η Ελλάδα, καθώς και αφετέρου, οι όροι και τα κριτήρια που –συστημικά– τίθενται, προκειμένου να θεωρείται μια χώρα πως δεν πορεύεται εν καθυστερήσει, αλλά εν συντονισμό με το σύστημα και κατ' επέκταση σε ισορροπία.

Επιπροσθέτως, αυτούς τους ισορροπητικούς συστημικά όρους, δεν τους θέτει ούτε η Ελλάδα ούτε κάποια άλλη χώρα μονομερώς, αλλά παράγονται από αποφάσεις ενός θεσμικού οργάνου ή οργάνων, τα οποία εξουσιοδοτούνται από ένα σύνολο κρατών. Οι αποφάσεις λαμβάνονται μέσω μιας διαδικασίας που ξεπερνά την βούληση ή τις βουλήσεις μερικών ανθρώπων που μπορεί να την εκκινούν και εκτυλίσσεται διά της λειτουργίας θεσμικών κοινωνικών πλεγμάτων και δικτύων, των *συστημάτων*. Αναντίρρητα, οι παθογένειες του πολιτικού συστήματος και η μετακένωση του αξιακού αποθέματος της κοινωνίας, το οποίο νοσηματοδοτεί και συνέχει την ατομική και συλλογική δράση, αποτελούν ισοδύναμο αιτιακό παράγοντα της ιδιόμορφης κρισιακής κατάστασης της Ελλάδας.

Παρατηρούμε τέλος, πως η βασική σήμερα έγνοια των πολιτών μιας ανεπτυγμένης⁵ δημοκρατικής χώρας, είναι η ομαλή και απρόσκοπτη ενσωμάτωσή τους στο σύνολο⁶ και όχι κάποιο ισχυρά διατυπωμένο αίτημα αλλαγής κατά το δοκούν, του συστήματος συνολικά. Αν επικεντρωθούμε μονομερώς στην δράση του ατόμου, στις δυνατότητες και οριοθετήσεις των θελήσεων και επιλογών του αναφορικά με τον προσδιορισμό της μορφής της κοινωνίας συνολικά, δεν θα μπορέσουμε να κατανοήσουμε τις λειτουργίες και τις δομές του συνόλου, το οποίο αποκτά σήμερα αυτόν τον καθοριστικό για το άτομο χαρακτήρα.

---

⁵ Παρακάτω θα κάνουμε μια μικρή αναφορά στο με βάση ποιες προϋποθέσεις θεωρείται μια χώρα ανεπτυγμένη.

⁶ Ενσωμάτωσης στις πολιτικές διαδικασίες, στην αγορά εργασίας, στα δικαιώματα, ενσωμάτωσης γενικά στον δικαιωματικό κύκλο όλων των προσφερόμενων δυνατοτήτων που υπάρχουν σε μια σύγχρονη κοινωνία. Αυτό είναι ευνόητο παρατηρώντας τις σύγχρονες κοινοβουλευτικές δημοκρατίες όπου διαπιστώνουμε πως τα κοινωνικά αιτήματα στρέφονται: α) στην διεκδίκηση περισσότερων ατομικών δικαιωμάτων που ικανοποιούν μειονοτικές ή αποκλεισμένες κοινωνικές ομάδες ή που αφορούν εργασιακές συνθήκες ή πρόνοια β) στη διεκδίκηση μετοχής στην αγορά εργασίας, γ) στο δικαίωμα στην ευημερία με το να έχουν την δυνατότητα πρόσβασης σε κάθε προσφερόμενο αγαθό ή προϊόν που προσφέρει πραγματικά ή δυνητικά η σύγχρονη ζωή. Δεν διατυπώνουν σήμερα οι κοινωνίες αιτήματα καθολικής και ριζοσπαστικής αλλαγής του τρόπου οργάνωσης του βίου.

A.2 ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΣΥΣΤΗΜΑ;

Εφόσον υπάρχει μια γενικευμένη παραδοχή του γεγονότος πως ο παγκοσμιοποιημένος κόσμος αποτελεί ένα Σύστημα⁷, θα ήταν δόκιμο να επιμείνουμε σε μια εκτενέστερη περιγραφή του όρου. Ένας γενικός ορισμός του συστήματος είναι «το σύνολο στοιχείων, υλικών ή ιδεατών, του οποίου τα μέλη βρίσκονται σε στενή σχέση αλληλεξάρτησης και συναπαρτίζουν ένα οργανωμένο όλον, καθώς και η ολότητα των σχέσεων στη βάση των οποίων είναι οργανωμένο αυτό το σύνολο», αλλά και «τύπος οργάνωσης και λειτουργίας όλων των στοιχείων και των μεταξύ τους σχέσεων που συνθέτουν τη ζωή της κοινωνίας σε μια συγκεκριμένη βαθμίδα της κοινωνικής εξέλιξης, τύπος που θεμελιώνεται πάνω σε ορισμένο τρόπο παραγωγής» (Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας, Πάπυρος τομ. 11).

Παρακάτω θα επισημάνουμε συνοπτικά τέσσερις διαφορετικές επιστημονικές τοποθετήσεις περί της αντίληψης της κοινωνικής πραγματικότητας ως σύστημα ή δίκτυο συστημάτων.

---

⁷ Εξ' άλλου, πώς αλλιώς μπορεί ένας κοινωνικός επιστήμονας να πραγματευθεί την παγκοσμιοποίηση, αν όχι ως «Σύστημα»;

A.2.1. ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΟΥ ΤΑΛΚΟΤ ΠΑΡΣΟΝΣ

Ο πιο γνωστός και καταξιωμένος κοινωνιολόγος των κοινωνικών συστημάτων, Ο Τάλκοτ Πάρσονς (από Μαγκλάρα Β., 2013,σελ. 31), αναφέρει πως «..Όταν μια ομάδα αλληλεξαρτώμενων φαινομένων επιδεικνύει μια επαρκώς καθορισμένη μορφή και σταθερότητα σε βάθος χρόνου, τότε μπορούμε να πούμε ότι έχει μια δομή και ότι είναι γόνιμο να την πραγματευτούμε ως σύστημα». Πηγαίνει όμως ένα βήμα παραπέρα τον συστημικό ορισμό υποστηρίζοντας πως αποτελεί ένα «ζωντανό» σύστημα ειδικού τύπου (Craib I, 2000, σελ. 72). Η κοινωνία αποτελεί και αυτή ένα σύστημα όπως οι βιολογικοί οργανισμοί, διότι αφενός, δομείται από διακριτά αλληλοσυσχετιζόμενα μέρη που συνιστούν ένα πλέγμα ή δίκτυο, αφετέρου, αυτά τα μέρη λειτουργούν έτσι, ώστε να συμβάλλουν στην ικανοποίηση των αναγκών του συνόλου προκειμένου αυτό να υπάρχει (στο ίδιο).

Εφόσον όλα τα συστήματα αποσκοπούν στην εξισορρόπησή τους, στο να διατηρούν δηλαδή τις σταθερές τους σχέσεις, την εσωτερική τους τάξη, αλλά και τα όριά τους από το περιβάλλον τους, το ίδιο θα πρέπει να ισχύει και για τα κοινωνικά συστήματα. Αυτή την συστημική οροθέτηση μπορούμε σήμερα να την χρησιμοποιήσουμε για την παγκόσμια κοινωνία όταν αναφερόμαστε για παράδειγμα, στις λειτουργίες της οικονομίας⁸, αφαιρώντας βέβαια τις βιολογικές μεταφορικές υπερβολές του Πάρσονς.

Τα κοινωνικά συστήματα κατά τον Πάρσονς έχουν τα εξής χαρακτηριστικά (Ritzer G., από Μαγκλάρα Β., 2013, σελ 31-32) : α) Το σύστημα έχει την ιδιότητα της τάξης και του αλληλοσυσχετισμού των μερών του⁹, β) το σύστημα τείνει προς την διατήρηση της τάξης ή την ισορροπία¹⁰, γ) το σύστημα μπορεί να είναι στατικό ή να αλλάζει μέσα από

---

⁸ Μπορεί κάποιος να συνάγει ασφαλώς για την ελληνική οικονομία αν δεν την εξετάσει υπό ευρωπαϊκή σκοπιά; Ή ακόμα, να κατανοήσει φερ' ειπείν τους όρους ανάπτυξης της Κίνας αν δεν τους συνδέσει με την παγκόσμια οικονομική συνθήκη; Η οικονομική λειτουργία κάνει (μαζί με την Τεχνική που θα αναφέρουμε παρακάτω) τις κοινωνίες, παγκόσμια κοινωνία.

⁹ Π.χ. όλες οι οικονομίες των κρατών του κόσμου αλληλοσχετίζονται, με τις πιο ισχυρές από αυτές να επιδρούν καθοριστικότερα στις σχετικώς ανίσχυρες, αλλά και στο σύνολο της παγκόσμιας οικονομίας.

¹⁰ Παρατηρούμε πως η πρόοδος της τεχνικής, οικονομικής και πολιτικής οργάνωσης απαιτεί περισσότερη συμμετοχή και αλληλεξάρτηση των κρατών, παρά διάσπαση και

μια ομαλή διαδικασία, δ) η μορφή που λαμβάνει ένα μέρος του συστήματος έχει συνέπειες στη μορφή των υπολοίπων μερών, ε) το σύστημα διατηρεί σύνορα με το περιβάλλον του¹¹, στ) η διανομή και η ενσωμάτωση (σχετιζόμενες προφανώς με τις εισροές και εκροές του) είναι δύο θεμελιώδεις διαδικασίες, απαραίτητες για οποιαδήποτε κατάσταση ισορροπίας του συστήματος και ζ) το σύστημα τείνει προς την αυτοδιατήρηση των συνόρων του και των σχέσεων των μερών του προς το σύνολο, τον έλεγχο των περιβαλλοντικών μεταβολών, καθώς και τον έλεγχο των τάσεων προς αλλαγή που προέρχονται από το εσωτερικό του.

Τα κοινωνικά συστήματα προϋποθέτουν τέσσερα λειτουργικά προαπαιτούμενα, (Τσίρος Ν., 2005, σελ. 25-26): α) την προσαρμογή του περιβάλλοντος στις απαιτήσεις του συστήματος, β) την επιδίωξη σκοπών, που αφορά στον καθορισμό των σκοπών του συστήματος και στην κινητοποίηση των αναγκαίων ενεργειών και πόρων προς ικανοποίησή τους, γ) την ολοκλήρωση του συστήματος διαμέσου του συντονισμού και της συνοχής των μερών του, δ) την διατήρηση των προτύπων συμπεριφοράς των μελών, ως η λειτουργία εκείνη η οποία διασφαλίζει την πίστη των δρώντων στους κανόνες και στις αξίες του συστήματος.

Είναι γνωστές οι επικρίσεις που έχουν γίνει στο έργο του Πάρσονς είτε αυτές αφορούν στην αδιέξοδη τελεολογία του, είτε στον λανθάνοντα πολιτικό συμμορφωτισμό του απέναντι στο υφιστάμενο συστημικό καθεστώς ή στην παρατραβηγμένη αναλογία μεταξύ του ζωντανού οργανισμού και του κοινωνικού συστήματος που αποτυπώνεται στον ορισμό του. Δεν θα σταθούμε σε αυτές τις επικρίσεις, ούτε στην περεταίρω ανάλυση και εξέλιξη της παρσονικής θεωρίας. Θα σταθούμε μόνο στο γεγονός πως ο Πάρσονς «βλέπει» την ύπαρξη των συστημάτων και κατ' επέκταση την σημασία τους για την κατανόηση και ανάλυση του σύγχρονου κόσμου και θα αξιοποιήσουμε μόνο τα γενικά χαρακτηριστικά και τα

κρισιακές καταστάσεις, ασχέτως των όποιων ανταγωνισμών που αποτελούν όρο και όχι πρόσχωμα της Προόδου.

¹¹ Όπως θα υποστηρίξουμε παρακάτω, το παγκόσμιο (Τεχνικό) Σύστημα, με την μορφή που το περιγράφει ο Ζακ Ελλύλ, είναι το ίδιο τόσο περιβάλλον, όσο και εμμενής συνθήκη του ανθρώπου και συνεπώς δεν ορίζεται ούτε ως διαφορά από το περιβάλλον ούτε ως κλειστό ή ανοικτό, αλλά χαρακτηρίζεται ως διαπερατό, καθολικό, ενοποιητικό, αυτόνομο και διαρκώς επεκτεινόμενο αφού ότι υπήρχε πριν (την εμφάνισή του τεχνικού φαινομένου ως Σύστημα) ως περιβάλλον, το απορροφά μετασχηματιζόμενο και μετασχηματίζον ταυτόχρονα και την κοινωνία «κατ' εικόνα και ομοίωσή» του.

λειτουργικά προαπαιτούμενα των συστημάτων.

A.2.2. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ ΓΙΑ ΤΟ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΚΑΙ Η «ΟΡΘΟΛΟΓΙΚΟΤΗΤΑ». Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ JURGEN HABERMAS ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΣΤΟ ΔΟΚΙΜΙΟ, «ΤΕΧΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΩΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ»

Η προβληματική του Χάμπερμας, περιστρέφεται γύρω από το πώς η έννοια της ορθολογικότητας ή του εξορθολογισμού της τεχνικής και επιστήμης *«επεκτείνεται και μετατρέπεται πλέον σε μορφή ζωής, σε “ιστορική ολότητα” ενός βιούμενου κόσμου»*. Η δυσκολία του εγχειρήματος εντοπίζεται ήδη στην θεώρηση του Marcuse (*Ο μονοδιάστατος άνθρωπος*), δυσκολία που συγκαλύπτεται με την διατύπωση περί του πολιτικού περιεχομένου του τεχνικού λόγου, ότι δηλαδή το τεχνολογικό a priori είναι ένα πολιτικό a priori. Αυτή η διατύπωση δεν είναι για τον Habermas ικανοποιητική, και ως εκ τούτου επιχειρεί να διατυπώσει εκ νέου την έννοια του εξορθολογισμού μέσα από ένα εναλλακτικό θεωρητικό μονοπάτι, προκειμένου όπως λέει, να πραγματευθεί πάνω σε αυτή τη βάση, τόσο την κριτική του Marcuse στον Weber, όσο και την θέση του για την διπλή λειτουργία της επιστημονικής-τεχνικής προόδου, ως παραγωγικής δύναμης και ως ιδεολογίας.

Ο Habermas εκκινά λοιπόν από μια ανακατασκευή του κατηγορικού πλαισίου του όρου του εξορθολογισμού χρησιμοποιώντας εννοιολογικούς δυϊσμούς όπως εργασία-αλληλόδραση, θεσμικό πλαίσιο-υποσυστήματα ορθολογικής ως προς τον σκοπό πράξης, παραδοσιακή-μοντέρνα κοινωνία, πρώιμος-ύστερος καπιταλισμός κοκ.

Ο εξορθολογισμός με βεμπεριανούς όρους, αναφέρεται στις αντεπιδράσεις της τεχνικής-επιστημονικής προόδου πάνω στο θεσμικό πλαίσιο των κοινωνιών που εκσυγχρονίζονται. Οι ταξινομήσεις του Parsons που κατ' αυτόν παρουσιάζουν συστηματικά όλους τους δυνατούς εναλλακτικούς αξιακούς προσανατολισμούς οι οποίοι καθορίζουν τις επιλογές της υποκειμενικής δράσης, εμπεριέχουν στην ουσία την προσπάθεια να κατανοηθεί η δομική αλλαγή του θεσμικού πλαισίου κατά την μετάβαση από μια παραδοσιακή κοινωνία σε μια «μοντέρνα» κοινωνία.

A.2.2.1. ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΛΛΗΛΟΔΡΑΣΗ

Ο Habermas παρακάμπτει την υποκειμενική αφετηρία του Parsons και ξεκινάει με την διάκριση εργασίας και αλληλόδρασης:

α) Εργασία. Με την έννοια «εργασία» ή ορθολογική ως προς τον σκοπό πράξη, νοείται ως η εργαλειακή δραστηριότητα ή η ορθολογική επιλογή, ή ένας συνδυασμός των δύο. Η εργαλειακή δραστηριότητα υπακούει σε τεχνικούς νόμους και σχετίζεται με την εμπειρική γνώση και με τα πρακτικά προβλήματα της πραγματικότητας που ανακύπτουν. Η ορθολογική επιλογή προσανατολίζεται σε στρατηγικές με βάση την αναλυτική και κατ' επέκταση, επιστημονική γνώση. Ο προσανατολισμός της δράσης μέσα από μια ορθολογική επιλογή σχετίζεται με προσδοκίες και αποτιμήσεις των δυνατών εναλλακτικών αποτελεσμάτων που βασίζονται σε μια λογική παραγωγή κανόνων προτεραιότητας και αξιωμάτων, ώστε να επιτευχθεί ένα προδιαγεγραμμένο σχέδιο.

β) Επικοινωνιακή πράξη, δηλαδή μια αλληλόδραση συμβολικά μεσολαβημένη. Εδώ η επικοινωνιακή πράξη υπακούει σε δεσμευτικούς κανόνες που σχετίζονται με τις διαπροσωπικές σχέσεις και που ορίζουν αμοιβαίες προσδοκίες ως προς την επικείμενη συμπεριφορά μεταξύ δύο τουλάχιστων δρώντων υποκειμένων.

Η εγκυρότητα των τεχνικών νόμων και στρατηγικών εξαρτάται από την εμπειρική ή αναλυτική τους ορθότητα με βάση το κριτήριο της αποτελεσματικότητας, ενώ οι κοινωνικοί κανόνες που εφαρμόζονται κατά την εκτύλιξη της επικοινωνιακής πράξης βασίζονται στην ψηλάφηση των προθέσεων και τη γενική αναγνώριση των υποχρεώσεων. Οι νόμοι της ορθολογικής ως προς τον σκοπό πράξης διδάσκονται και μας εξοπλίζουν με δεξιότητες, ενώ οι κανόνες εσωτερικεύονται υπό την απειλή κάποιας ποινής και συνδιαμορφώνουν δομές της προσωπικότητας.

A.2.2.2. ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ-ΜΟΝΤΕΡΝΑ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Με βάση τα παραπάνω διακρίνονται τώρα κοινωνικά συστήματα ανάλογα με το ποιος τύπος πράξης υπερισχύει, δηλαδή η ορθολογική ως προς τον σκοπό πράξη ή η αλληλόδραση. Ο Habermas προχωρά σε μια γενική διάκριση ανάμεσα α) στο θεσμικό πλαίσιο μιας κοινωνίας ή της κοινωνικοπολιτικής σφαίρας των βιωμάτων και β) στα υποσυστήματα ορθολογικής ως προς τον σκοπό πράξης που είναι ενταγμένα μέσα στο παραπάνω πλαίσιο. Αυτή η διάκριση είναι και το κριτήριο για να χαρακτηριστεί μια κοινωνία «παραδοσιακή» ή «μοντέρνα», όροι που αποτυπώνουν τις βαθμίδες των «ανώτερων πολιτισμών» σε αντιδιαστολή με τις πρωτόγονες κοινωνίες του παρελθόντος ή του παρόντος.

Πιο συγκεκριμένα, στις «παραδοσιακές» κοινωνίες που διαβαίνουν το κατώφλι της μοντέρνας εποχής, παρατηρείται η υπεροχή του θεσμικού πλαισίου και ο σχετικά απρόσβλητος χαρακτήρας του. Αυτό το θεσμικό πλαίσιο δομείται και θεσμοποιείται στην βάση μυθικών, θρησκευτικών ή μεταφυσικών ερμηνειών της σύνολης πραγματικότητας και πάνω σε αυτά τα στοιχεία στηρίζονται και νομιμοποιούνται οι μορφές κυριαρχίας. Τα υποσυστήματα που αναπτύσσονται εντός μιας παραδοσιακής κοινωνίας προσανατολιζόμενα στην ορθολογική ως προς τον σκοπό πράξη, δεν ξεπέρασαν ένα ορισμένο βαθμό διάδοσης ούτως ώστε να μπορέσει η «ορθολογικότητά» τους να απειλήσει το κύρος των πολιτισμικών παραδόσεων που νομιμοποιούν την εξουσία.

Με την εμφάνιση, εδραίωση και διάδοση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής εντός της παραδοσιακής κοινωνίας, το οικονομικό σύστημα εξασφαλίζεται με έναν ρυθμιστικό μηχανισμό που βαθμιαία οδηγεί σε συνεχή αύξηση της παραγωγικότητας, σε εισαγωγή και θεσμοποίηση νέων τεχνολογιών και νέων στρατηγικών. Απελευθερώνονται έτσι οι παραγωγικές δυνάμεις και τα συστήματα ορθολογικής ως προς τον σκοπό πράξης επεκτείνονται αδιάκοπα θέτοντας σε αμφισβήτηση την παραδοσιακή μορφή νομιμοποίησης της εξουσίας. Η ορθολογικότητα στο επίπεδο της γλώσσας που εκφράζεται με την επικοινωνιακή πράξη, συγκρούεται με την ορθολογικότητα της σχέσης μέσων-σκοπών που εκφράζεται με την εργαλειακή και στρατηγική πράξη.

Στην παραδοσιακή κοινωνία το θεσμικό πλαίσιο ταυτιζόταν με το σύστημα πολιτικής εξουσίας, ενώ με την υπεροχή του καπιταλισμού το θεσμικό πλαίσιο είναι έμμεσα πολιτικό και άμεσα οικονομικό, διότι η νομιμοποίηση τώρα της εξουσίας πηγάζει από την ορθολογικότητα της αγοράς και την ιδεολογία μιας ανταλλακτικής κοινωνίας. Η υποδομή της κοινωνίας οργανώνεται πάνω σε αυτή την μορφή εκσυγχρονισμού, κύριο συστατικό στοιχείο του οποίου είναι ο εξορθολογισμός του οικονομικού συστήματος και η προσαρμογή του πολιτικού σε αυτή την ορθολογικότητα. Επιπλέον, η πίεση για εκσυγχρονισμό διαπερνά όλα τα πεδία της κοινωνικής ζωής οδηγώντας στην αστικοποίηση των μορφών κοινωνικής ζωής και στο φαινόμενο που είναι γνωστό ως «εκκοσμίκευση».

A.2.2.3. ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

Η επιστήμη σε αυτό το σημείο αναλαμβάνει έναν καίριο ρόλο. Παράγει μια γνώση που είναι τεχνικά αξιοποιήσιμη, μια γνώση «χρήσιμη» και αξιοποιήσιμη από τα δίκτυα παραγωγής και διανομής. Μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα δεν υπήρχε αλληλεξάρτηση επιστημών και τεχνικής. Δεν είχε συμβάλει κατ' επέκταση η επιστήμη στην σημαντική επιτάχυνση της τεχνικής προόδου. Από το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα παρατηρούνται σύμφωνα με τον Habermas, δύο τάσεις εξέλιξης στις περισσότερο αναπτυγμένες χώρες: α) μια αυξανόμενη παρεμβατικότητα του κράτους, που πρέπει να εξασφαλίσει την σταθερότητα του συστήματος και β) μια αυξανόμενη αλληλεξάρτηση έρευνας και τεχνικής, που μετατρέπει την επιστήμη σε παραγωγική δύναμη πρώτου μεγέθους.

Από αυτές τις παρατηρήσεις εντοπίζονται και ορισμένες συνέπειες αυτής της εξέλιξης. Η κρατική εξουσία μπορεί να εγγυηθεί την απρόσκοπτη λειτουργία του συστήματος μέσω επιδιορθωτικών επεμβάσεων που εξισορροπούν τον οικονομικό κύκλο. Τώρα το θεσμικό πλαίσιο αποκτά και πάλι πολιτικό χαρακτήρα. Η παρεμβατικότητα του κράτους διαρρηγνύει το σχήμα οικονομική δομή-πολιτική υπερδομή και ως εκ τούτου καταρρέει και η ιδεολογία της ελεύθερης, δίκαιης ανταλλαγής ως ιδεολογία της αστικής τάξης. Ο Habermas αναφέρει πως στη θέση της αστικής ιδεολογίας αναπτύσσεται ένα είδος «προγραμματισμού της υποκατάστασης». Η αστική ιδεολογία της ατομικής επίδοσης συνδυάζεται με την εγγύηση ενός ελάχιστου επιπέδου κοινωνικής ευημερίας, μιας σίγουρης θέσης εργασίας και ενός σταθερού εισοδήματος. Έτσι το κράτος, εξασφαλίζει την σταθερότητα του συστήματος, εγγυάται την κοινωνική ασφάλεια και προφυλάσσει την οικονομία από αναπτυξιακούς κινδύνους.

Η πολιτική όμως προσλαμβάνει και έναν ιδιότυπο αρνητικό χαρακτήρα. Προσανατολίζεται στον παραμερισμό των δυσλειτουργιών και την αποφυγή κινδύνων που απειλούν το σύστημα και έτσι, επικεντρώνεται στην επίλυση τεχνικών προβλημάτων και όχι στην πραγματοποίηση πρακτικών σκοπών. Ο κυρίαρχος προγραμματισμός της υποκατάστασης αναφέρεται μόνο στην λειτουργικότητα ενός διευθυνόμενου συστήματος και αποκλείει τα πρακτικά προβλήματα.

Η επίλυση τεχνικών προβλημάτων απαιτεί μόνο την ικανότητα και τις γνώσεις τεχνοκρατών οι οποίοι είτε ως σύμβουλοι είτε ως κρατικοί λειτουργοί συνεπικουρούν το πολιτικό προσωπικό των κυβερνήσεων στην άσκηση της πολιτικής. Οι δημόσιες συζητήσεις και ένας ευρύτερος εκδημοκρατισμός του πεδίου στο οποίο τίθενται τα ζητήματα καταλήγουν περιττές. Το σύστημα λειτουργεί ικανοποιητικά και χωρίς αυτές τις προϋποθέσεις. Για αυτό και νέα πολιτική του κρατικού παρεμβατισμού απαιτεί μια αποπολιτικοποίηση των μαζών. Εφόσον αποκλείονται τα πρακτικά προβλήματα, η κοινή γνώμη χάνει την πολιτική της λειτουργία.

A.2.2.4. «ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟΠΟΙΗΣΗ» ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ

Το πρόβλημα των πρακτικών ζητημάτων συνδέεται ευθέως με την επικοινωνία και τις πτυχές της καθημερινότητας, της αγωνίας για το μέλλον, των πολιτιστικών εκφάνσεων κτλ. Παρ' όλο που επιτυγχάνεται η νομιμοποίηση της εξουσίας μέσω του προγραμματισμού της υποκατάστασης, παραμένει ένα μεγάλο κενό που η συμπλήρωσή του θα συνεπικυρώσει αυτήν την νομιμοποίηση απαντώντας στο ερώτημα, πώς δικαιολογείται η αποπολιτικοποίηση του μεγάλου μέρους της κοινωνίας; Η απάντηση του Marcuse που φαίνεται να την υιοθετεί και ο Habermas, είναι σαφώς με την τεχνική και την επιστήμη που αναλαμβάνουν και έναν νέο ιδεολογικό ρόλο.

Η πολιτική λοιπόν, απαιτεί μια νέα νομιμοποίηση και αυτή δεν μπορεί να προέρχεται άμεσα από μια μη πολιτική τάξη πραγμάτων δηλαδή τις παραγωγικές σχέσεις, ούτε και από την παράδοση. Αυτό το επιτυγχάνει αφενός με τον όρο «προγραμματισμός της υποκατάστασης» που προαναφέραμε και αφετέρου με τον ιδεολογικό χαρακτήρα που προσλαμβάνει η επιστήμη και η τεχνική.

Η επιστημονικοποίηση της τεχνικής είναι το δεύτερο αλλά ίσως σημαντικότερο χαρακτηριστικό του ύστερου καπιταλισμού. Με την υψηλού επιπέδου βιομηχανική έρευνα η επιστήμη, η τεχνική και η αξιοποίηση των επιτευγμάτων συναρθρώνονται στο ίδιο σύστημα. Το κράτος κατευθύνει την βιομηχανική έρευνα στον στρατιωτικό τομέα και τα επιτεύγματα, οι γνώσεις και οι πληροφορίες διαχέονται στην υπόλοιπη κοινωνία, στα πεδία της αστικής παραγωγής των αγαθών.

Η τεχνική και η επιστήμη καθίστανται τώρα οι κατ' εξοχήν παραγωγικές δυνάμεις. Παύουν κατά συνέπεια να ισχύουν και οι συνθήκες για την εφαρμογή της μαρξικής θεωρίας της εργασιακής αξίας. Η επιστημονική-τεχνική πρόοδος έχει καταστεί μια πηγή υπεραξίας ανεξάρτητη και η εργατική δύναμη του άμεσου παραγωγού χάνει όλο και περισσότερο το ειδικό της βάρος. Στον «πρώιμο καπιταλισμό», το θεσμικό πλαίσιο δεν συγχέονταν με τις παραγωγικές δυνάμεις που περιελάμβαναν

όλες τις δυνατότητες του τεχνικού ελέγχου. Εργασία και αλληλόδραση ήταν διαχωρισμένες στις συνειδήσεις των ανθρώπων. Με την θεσμοποίηση όμως της επιστημονικής προόδου, το δυναμικό των παραγωγικών δυνάμεων συσκοτίζει στις συνειδήσεις των ανθρώπων αυτή την διάκριση.

Τα κοινωνικά συμφέροντα εξακολουθούν να καθορίζουν την κατεύθυνση, τις λειτουργίες και την ταχύτητα της προόδου. Αυτά τα συμφέροντα όμως, ταυτίζονται με το σύστημα στο σύνολό του. Διότι, η ιδιωτική διάσταση των αποφάσεων για την αξιοποίηση του κεφαλαίου, την παραγωγή και την διανομή των αγαθών και την κατανομή των κοινωνικών παροχών, προκειμένου να επιτευχθεί η σημαντικότερη μεταβλητή του συστήματος, δηλαδή η οικονομική ανάπτυξη, εξαρτάται από την επιστήμη και την τεχνική. Η πολιτική υποτάσσεται στις λειτουργικές ανάγκες του συστήματος, το οποίο αναπαράγεται στη βάση ενός αιτήματος για συνεχή οικονομική ανάπτυξη, η οποία εξαρτάται από την διαδικασία της επιστημονικής-τεχνικής προόδου.

Ο τεχνοκρατικός χαρακτήρας της πολιτικής και η αποπολιτικοποίηση των μαζών, διεισδύει ως ιδεολογία στις συνειδήσεις των ανθρώπων, ώστε η αυτοκατανόηση της κοινωνίας να μην πραγματοποιείται από την επικοινωνιακή πράξη αλλά από ένα επιστημονικό υπόδειγμα. Εκεί έγκειται και η ικανότητα αυτής της ιδεολογίας. Αφενός, το επιστημονικό επίτευγμα, η ανακάλυψη, οι ιατρικές πρόοδοι, αποτελούν σημεία καθολικής αναφοράς, αφετέρου, στοχεύσεις του καθημερινού βίου, όταν πρόκειται για επιθυμίες κατανάλωσης και χρήσης των προϊόντων τεχνολογίας. Οι πολιτισμικές κατηγορίες που ορίζουν τον προσανατολισμό της εν νόημα δράσης, αντικαθίστανται από την αυτοπραγμάτωση του ανθρώπου στις κατηγορίες της ορθολογικής πράξης και της προσαρμοστικής συμπεριφοράς.

Η ιδεολογία λοιπόν της «νέας» πολιτικής είναι η τεχνοκρατική τάση και η συνεπακόλουθη τεχνοκρατική συνείδηση που προσανατολίζεται σε τεχνικά καθήκοντα αποκλείοντας τα πρακτικά προβλήματα. Αυτή η κρίση δεν χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσουμε ένα δεδομένο κοινωνικό σύστημα ως σύστημα ανθρώπου-μηχανής. Ο Habermas αναφέρεται σε μια προοπτική που σκιαγραφεί η εξέλιξη. Η λειτουργία της ορθολογικής ως προς τον σκοπό πράξης, υπερισχύει σε σχέση με το θεσμικό πλαίσιο ενσωματώνοντας και την επικοινωνιακή πράξη. Η ιδεολογία αυτή λοιπόν,

συγκαλύπτοντας την διάκριση ορθολογικής ως προς τον σκοπό πράξης και αλληλόδρασης, οδηγεί τον άνθρωπο όχι απλώς να στέκεται απέναντι στα αντικείμενα που δημιούργησε, αλλά να αντικειμενοποιείται και ο ίδιος εφόσον ολοκληρώνεται μέσα σε ένα τεχνικό μηχανισμό.

A.2.2.5. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ-ΤΕΧΝΙΚΗΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ

Με την διαμόρφωση και επικράτηση της τεχνοκρατικής συνείδησης που νομιμοποιείται στη βάση της επιστημονικής-τεχνικής προόδου η οποία καθίσταται η κατ' εξοχήν παραγωγική δύναμη, παρατηρούνται ορισμένα χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν την νέα αυτή ιδεολογία σε σχέση με τις «κλασικές» μορφές ιδεολογιών:

α) Η κυρίαρχη σήμερα ιδεολογία της τεχνοκρατικής συνείδησης, δεν προσφέρει μια ψευδο-ικανοποίηση των συμφερόντων, αλλά ανταποκρίνεται στο καθ' εαυτό συμφέρον απελευθέρωσης του ανθρώπινου είδους εφόσον οδηγεί στην υλική ευμάρεια και την αυτοπραγμάτωση ως αιτήματα των σημερινών ανθρώπων που ζουν στις αναπτυγμένες κοινωνίες. Ως εκ τούτου, προσφέρει μεγαλύτερη ελκυστικότητα από τις ιδεολογίες παλαιού τύπου συγκαλύπτοντας τα πρακτικά προβλήματα και συνεπώς δικαιολογεί το συμφέρον μιας τάξης που το ταυτίζει με το γενικό συμφέρον.

β) Η τεχνοκρατική συνείδηση είναι λιγότερο ευπρόσβλητη στον στοχασμό, διότι όπως αναφέρει ο Habermas (σελ. 156) *«δεν είναι πια μόνο ιδεολογία. Δεν εκφράζει κάποια προοπτική καλής ζωής, που θα μπορούσε αν όχι να ταυτιστεί με την πραγματικότητα, τουλάχιστον να εξισορροπήσει ικανοποιητικά την αθλιότητά της[.]. Η παλιά ιδεολογία συγκάλυπτε την κοινωνική βία, που βρισκόταν άμεσα στη βάση της σχέσης καπιταλιστή-μισθωτού. Η σημερινή αφορά τις δομικές συνθήκες, οι οποίες προκαθορίζουν τα καθήκοντα για τη διατήρηση του συστήματος, που συνδυάζει την ιδιωτική μορφή αξιοποίησης του κεφαλαίου με μια πολιτική μορφή κατανομής των κοινωνικών παροχών για την εξασφάλιση της νομιμοφροσύνης των μαζών».* Η νομιμοφροσύνη των μαζών μπορεί να εξασφαλιστεί σήμερα μόνο με την παροχή κοινωνικών παροχών που θα ικανοποιούν ιδιωτικοποιημένες ανάγκες.

γ) Η ταξική αντίθεση διατηρείται, μόνο όμως σε μια λανθάνουσα και ανολοκλήρωτη μορφή και μάλιστα ως ιδιότητα του ίδιου του συστήματος.

δ) Η εξάλειψη της διαφοράς πρακτικής και τεχνικής, αντανακλά την αυτονόμηση των συστημάτων της ορθολογικής ως προς τον σκοπό πράξης

σε σχέση με το αποδυναμωμένο θεσμικό πλαίσιο. Έτσι, τα αντικειμενοποιημένα υποδείγματα των επιστημών εισβάλλουν πλέον στον κοινωνικό-πολιτισμικό χώρο των βιωμάτων και εξουσιάζουν αντικειμενικά την διαδικασία αυτοκατανόησης του ανθρώπου.

ε) Η τεχνοκρατική συνείδηση κατ' επέκταση, καλύπτει το αίτημα για απελευθέρωση από κάθε μορφή κυριαρχίας, προβάλλοντας ως θέση την επέκταση της ανθρώπινης δύναμης του τεχνικού ελέγχου.

A.2.3. ΤΟ ΛΟΥΜΑΝΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Χαρακτηριστική περίπτωση «συστημικού» στοχαστή είναι αυτή του Νίκλας Λούμαν. Ο Λούμαν, ήταν περισσότερο ένας φιλόσοφος των συστημάτων και λιγότερο ένας κοινωνιολόγος. Η θέση αυτή δικαιολογείται από την σαφώς υψηλού βαθμού αφαιρετικότητα των αναλύσεών του, που από ένα σημείο και έπειτα απομακρύνονται εντελώς από κάποια αντιστοίχιση με την εμπειρική πραγματικότητα, πράγμα που αφηγά τις επιταγές μιας αυστηρής επιστήμης.

Ο ορισμός του συστήματος από τον Λούμαν είναι τόσο ενδιαφέρων, όσο και προβληματικός: *«Σύστημα είναι η διαφορά του συστήματος από το περιβάλλον του»* (Luhmann N., 1995, σελ 17). Το πρόβλημα τίθεται από την στιγμή που εμφανίζεται η λέξη «σύστημα» δυο φορές στην ίδια πρόταση (στο ίδιο). Γνωρίζουμε πως υπάρχει ένα σύστημα επειδή διαφέρει προφανώς τόσο με το περιβάλλον άλλα όσο και με τα άλλα συστήματα. Η γνώση για το σύστημα προκύπτει με τον προσδιορισμό της διαφοράς του και όχι με μια μονοσήμαντη καταγραφή της ταυτότητάς του¹².

Κατά τον Λούμαν, δεν μπορούμε να γνωρίζουμε το πώς σχηματίζονται τα κοινωνικά συστήματα ή γιατί σχηματίζονται αυτά τα συστήματα και όχι άλλα (Τσίρος N., 2005 σελ 83). Μπορούμε όμως να γνωρίζουμε το γιατί: λόγω της ανάγκης (των ανθρώπων;) να απομειώνεται η περιπλοκότητα του κόσμου. Η ίδια η θεσμοποίηση των κοινωνικών σχέσεων οδηγεί σε παγίωση ρόλων και εξειδικεύσεις που οδηγούν στην διαφοροποίηση ενός κοινωνικού τομέα, ο οποίος στην συνέχεια συστηματοποιείται και αναπαράγεται (αναπαράγοντας την διαφορά του) αυτοποιητικά, απομειώνοντας την περιπλοκότητα εντός και δια της λειτουργίας του, ως σύστημα.

Θα πρέπει εδώ να σημειώσουμε πως για να παρατηρήσουμε ένα σύστημα ως τέτοιο με λουμανικούς όρους, αυτό οφείλει να είναι αυτοαναφερόμενο και αυτοποιητικό, έτσι ώστε να μπορεί να παρατηρηθεί η διαφορά του έναντι του περιβάλλοντός του στο οποίο ανήκουν και τα άλλα συστήματα. Για παράδειγμα, θα αναφέρουμε μια περίπτωση που αφορά το

---

¹² Δικαιϊκό σύστημα-πολιτικό σύστημα- εκπαιδευτικό σύστημα κτλ.

δικαιϊκό σύστημα. Το δικαιϊκό σύστημα πληροί τους συστημικούς όρους που θέτει ο Λούμαν, ήτοι την αυτοποίησή του διά των ιδιαίτερων, τελεστικά εσωτερικών επικοινωνιακών δικτύων που παράγουν «νόημα» (Τσίρος Ν., 2005 σελ. 65, σελ 71). Το συστημικό αυτό νόημα προσφέρει συνειδητοποίηση των συστημικών ρόλων και δραστική ενεργοποίησή τους και συνιστά την ενότητα της διαφοράς του συστήματος, δηλαδή της διαφοράς μεταξύ του περιβάλλοντος και του συστήματος καθώς και την διαφορά του πραγματικού με το προσδοκούμενο δυνατό εν τη λειτουργία του (στο ίδιο).

Συγκεκριμένα, το δικαιϊκό σύστημα αναπαράγει συνεχώς επικοινωνίες που το διαμορφώνουν, το αναποιούν συνεχώς, επικοινωνίες που συνίστανται σε νοήματα τα οποία παράγονται επί τη βάσει των κωδίκων «δικαίου» και «αδίκου». Οι συστημικές αυτές επικοινωνίες διαδικασιολογούν το νόημα (στο ίδιο, σελ. 66), το πραγματώνουν ούτως ειπείν με την μορφή γλώσσας και συμβόλων ως μέσα της επικοινωνίας. Άρα, εντός του συστήματος, τα νοήματα είναι οι επικοινωνιακές πράξεις ή τα τελεστικά ενεργήματα και αποτελούν για το σύστημα ότι είναι για το υποκείμενο η σκέψη και η συνείδηση καθώς και η δράση. Τα ενεργήματα εντός της συστημικής διαδικασίας, τροφοδοτούνται από στοιχεία του δυαδικού κώδικα και εξαφανίζονται στη συνέχεια προκειμένου να επανεισαχθούν εκ νέου για να τελεστούν νέα ενεργήματα.

Το σύστημα αυτοποιείται έτσι, δηλαδή μέσω της επανεισαγωγής των στοιχείων που δίχως αυτά δεν θα ήταν ένα αυτοαναφερόμενο σύστημα. Οι δικαστές, η δίκη, οι αποφάσεις, οι διάδικοι, οι συνήγοροι, οι γραμματείς, η δικαστική γραφειοκρατία, τα κτήρια, οι νομικοί κώδικες και οι νομολογίες, η αρχειακή δικαστική «μνήμη», συμπλέκονται σε μια «παλινδρομική δικτύωση» των επικοινωνιών επί τη βάσει «νοήματος που διατίθεται στο επίπεδο των ιδίων ενεργημάτων της» (στο ίδιο).

Η δικαιική διαδικασία συντελείται λοιπόν εσωτερικά, τελεστικά, εντός του συστήματος και είναι πάντα μια αυτοαναφορική διαδικασία. Αυτό το αντιλαμβανόμαστε σχετικά εύκολα όταν μιλάμε για ένα τέτοιο σύστημα, στα πλαίσια της αστικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και σε συνθήκες ομαλότητας και κοινωνικής σταθερότητας. Αν σε περίπτωση που ένα δικτατορικό καθεστώς αναλάβει την διακυβέρνηση από ένα δημοκρατικό,

κοινοβουλευτικό καθεστώς και εν συνεχεία το πρώτο επεμβαίνει κυνικά και αποκάλυπτα στη διαδικασία των δικαστηρίων, τότε δεν μπορούμε να μιλάμε για δικαίκο σύστημα, αλλά για ένα μη δικαίκο, δικοκρατικό¹³ λειτουργικό μέρος του πολιτικού συστήματος, που εγκαθίδρυσε η υποθετική μας δικτατορία.

Το δικαίκο σύστημα παύει να είναι σύστημα εφόσον δεν υπόκειται σε αυτοαναφερόμενη, αλλά παντελώς ετεροαναφερόμενη διαδικασία από το πολιτικό σύστημα το οποίο το τακτοποιεί εσωτερικά ως ένα πρώην προβληματικό περιβάλλον του. Στη περίπτωση αυτή δεν μιλούμε απλώς για επικοινωνία συστημάτων, αλλά για μια μη διαφοροποίηση μεταξύ δύο συστημάτων και «απορρόφηση» του ενός από το άλλο. Η διαφορά μεταξύ των συστημάτων έπαψε και το δικαίκο σύστημα παύει να είναι σύστημα, αλλά λειτουργικό υποσύστημα του πολιτικού συστήματος.

Το ζήτημα της αυτοαναφοράς-ετεροαναφοράς, θα μας απασχολήσει στο δεύτερο μέρος της παρούσας εργασίας, όταν θα αποπειραθούμε να εντοπίσουμε και να καταγράψουμε τις διαστάσεις της ελληνικής κρίσης.

Αφού αναφέραμε επιγραμματικά και περιληπτικά κάποιες βασικές θέσεις του Λούμαν σχετικά με την εννοιακή οροθέτηση του συστήματος και των ταυτοτικών συγκροτημάτων του, θα καταγράψουμε και ορισμένες θέσεις του για το πώς θεωρεί την κοινωνία συνολικά στις παγκόσμιες διαστάσεις της υπό συστημική σκοπιά. Συμπυκνώνουμε τις εξής, σημαντικές κατά την γνώμη μας παρατηρήσεις (Luhmann N., 1995, 158-174):

α) Για τον Λούμαν, η παγκόσμια κοινωνία, είναι ένα σύστημα το οποίο περιλαμβάνει υποσυστήματα και τα περιβάλλοντά τους: Το πολιτικό υποσύστημα και το περιβάλλον του, το εκπαιδευτικό υποσύστημα και το περιβάλλον του κτλ. Αλλά η ίδια η παγκόσμια κοινωνία ως σύστημα αποτελεί ξεχωριστή περίπτωση καθ' όσον *«αποτελεί το περιέχον κοινωνικό σύστημα, το οποίο περιλαμβάνει και αναπαράγει κάθε επικοινωνία και συγκροτεί νοηματικούς ορίζοντες για περαιτέρω επικοινωνία. Η κοινωνία καθιστά δυνατή την επικοινωνία μεταξύ των συστημάτων, όμως η ίδια η*

---

¹³ Ένα υποσύστημα δικαστηρίων για αντιφρονούντες.

κοινωνία δεν μπορεί να επικοινωνήσει¹⁴».

β) «προσδιορίζουμε την ειδική μορφή ενός κοινωνικού συστήματος με βάση τον κυρίαρχο τρόπο της εσωτερικής του διαφοροποίησης.. Οι μορφές της διαφοροποίησης προσδιορίζουν τον βαθμό της πολυπλοκότητας που μπορεί να επιτύχει μια κοινωνία». Η διαφοροποίηση αυτή συντελείται δια της λειτουργίας του συστήματος και αποτελεί αυτή τον κυρίαρχο τρόπο διάρθρωσης του συστήματος και όχι η τάξη ή η κατηγορία.

γ) Υποσυστήματα της κοινωνίας όπως η επιστήμη ή η οικονομία εξαπλώνονται σε όλο τον πλανήτη¹⁵, ενώ μόνο το πολιτικό υποσύστημα διατηρεί γεωγραφικά όρια ως προϋπόθεση αλλά και «αριστοποίηση» της λειτουργίας του.

δ) Η έγκλειση όλης της επικοινωνιακής συμπεριφοράς σε ένα κοινωνικό σύστημα αποτελεί την αναπόφευκτη συνέπεια της λειτουργικής διαφοροποίησης. Με αυτή την μορφή διαφοροποίησης η κοινωνία γίνεται ένα παγκόσμιο σύστημα¹⁶ με μια διπλή έννοια: παρέχει έναν κόσμο για το σύστημα και συνέχει όλους τους κοσμικούς ορίζοντες ως ορίζοντες ενός επικοινωνιακού συστήματος.

ε) **Η όξυνση της διαφοράς μεταξύ του συστήματος και του περιβάλλοντός μπορεί να έχει μεγαλύτερη σημασία από το μέτρο της συστημικής συνοχής** γιατί οι μορφογενετικές διαδικασίες χρησιμοποιούν διαφορές όχι σκοπούς, αξίες ή ταυτότητες για να θεμελιώσουν νέες δομές. Οι διαφορές και όχι οι ταυτίσεις καθιστούν δυνατή την πρόσληψη και επεξεργασία της πληροφορίας.

στ) Τα συστήματα αναπτύσσονται ή μεταλλάσσονται εντός των ορίων τους και συνεπώς ο προγραμματισμός της καθόλου κοινωνίας είναι αδύνατος. Αυτό συμβαίνει διότι οι προγραμματιστές οφείλουν να περιγράψουν το όλον και να παρουσιάσουν την μορφή του καταφέροντας υποθετικά την παντοψία του. Τελικά αυτό που θα επιτευχθεί δεν είναι παρά

---

¹⁴ Εφόσον έχουμε συστήματα που αποτελούνται από υποσυστήματα, ανάλογα με τον βαθμό της εξελισσόμενης πολυπλοκότητας που συνεπάγεται αυξανόμενη διαφοροποίηση, τότε η παγκόσμια κοινωνία θα έμοιαζε με το τελευταίο και μεγαλύτερο είδωλο της ρωσικής μπαμπούσκας που περιέχει τα υπόλοιπα καθώς αποτελεί το όριο αλλά και το στερέωμα όλων των επί μέρους.

¹⁵ Αυτή η παρατήρηση θα μας απασχολήσει ιδιαίτερα παρακάτω.

¹⁶ Άρα, η παγκοσμιοποίηση του κόσμου για τον Λούμαν, γίνεται με την μορφή που παίρνει η συστημική διαφοροποίηση ως λειτουργική διαφοροποίηση η οποία εγκλείει κάθε επικοινωνία σε ένα σύστημα, γεγονός που παρατηρείται εξετάζοντας όλες τις κοινωνίες.

μια απλουστευτική εκδοχή της πολυπλοκότητάς του, αποκλείοντας πολλαπλές πτυχές της υπερσυνθετότητάς του. Οι όποιες προγραμματικές επιτυχίες, που πράγματι συμβαίνουν σε επιμέρους ζητήματα πολιτικής ή σωματειακής τάξης δεν συνεπάγονται πως τα αποτελέσματα ταυτίζονται πάντα με τις προθέσεις, ούτε πως η κοινωνία εξελίσσεται σύμφωνα με το πρόγραμμα. Η προσδοκία επιγενομένων συμβάντων του προγραμματισμού μπορεί να πραγματοποιηθεί σε επίπεδο οργάνωσης ή συστημάτων μικρής κλίμακας.

ζ) Το κοινωνικό σύστημα μπορεί να μεταβάλλει την δομή του μόνο με την εξέλιξη. Η εξέλιξη προϋποθέτει αυτοαναφερόμενη αναπαραγωγή και μεταλλάσσει τις δομικές συνθήκες αναπαραγωγής με την διαφοροποίηση των μηχανισμών ποικιλίας, επιλογής και σταθεροποίησης.

η) *Η παγκόσμια κοινωνία θα βρεθεί αντιμέτωπη με συνθήκες στις οποίες όσο εντονότερη είναι η πρόθεση για προγραμματισμό τόσο περισσότερες και ταχύτερες θα είναι οι μη επιδιωκόμενες εξελίξεις. Ακόμα, τα προβλήματα αποτελούν συνέπειες της λειτουργικής διαφοροποίησης και είναι αποτελέσματα της εξέλιξης και όχι του προγραμματισμού.* Μπορούμε εδώ να προσθέσουμε πως σε μια πραγματικά προγραμματισμένη κοινωνία δεν θα υπήρχαν καθόλου «προβλήματα», όπως π.χ. μια κρίση. Εν ολίγοις, η μορφή που θα πάρει η λειτουργική διαφοροποίηση δεν είναι εξ ολοκλήρου θέμα επιλογής του προγραμματισμού.

θ) Η λειτουργική διαφοροποίηση προϋποθέτει την ισότητα και προξενεί ανισότητα.. εφόσον πολλά λειτουργικά υποσυστήματα, όπως το **οικονομικό** και το εκπαιδευτικό, τείνουν να επαυξάνουν τις διαφορές.. Η συνολική κοινωνία, συνεπώς, τείνει να πορεύεται προς την κατεύθυνση της επίτασης της ανισότητας, συσσωρεύει διαφορές μεταξύ των τάξεων και μεταξύ **περιοχών** χωρίς να μπορεί να αξιοποιήσει αυτές τις διαφορές ή να τις καταστήσει λειτουργικές..

A.2.4. ΤΟ ΤΕΧΝΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΟΥ ΖΑΚ ΕΛΛΥΛ

Η παρατήρηση του κόσμου συνολικά, δείχνει πως τα πράγματα παίρνουν μια τροπή ενοποίησης του ως προς μια συγκεκριμένη και ειδική λειτουργία στον τρόπο που οργανώνονται οι κοινωνίες και που κατ' αρχήν εντοπίζουμε αβίαστα στο οικονομικό πεδίο αλλά και πιο γενικά και σημαντικά σε αυτό που ονομάζεται Τεχνική. Για την έννοια της Τεχνικής, η οποία είναι κάτι ευρύτερο από την τεχνολογία, ως καθοριστικού παράγοντα της διαμορφούμενης κοινωνικής πραγματικότητας αλλά και ως διακριτού φαινομένου, θα αρκεστούμε στον ορισμό του Ζακ Ελλύλ (*Το Τεχνικό Σύστημα*, 2012, σελ. 50) : *Τεχνική είναι το σύνολο των μέσων και των μεθόδων που επινοούνται και επιλέγονται ορθολογιστικά σε κάθε τομέα της ζωής, με αποκλειστικό κριτήριο την αποτελεσματικότητα σε κάθε δεδομένη στιγμή.* Η ίδια η Τεχνική έχει μετασχηματιστεί σε σύστημα το οποίο καθορίζει τα επιμέρους κοινωνικά φαινόμενα, διαπερνά όλες τις κοινωνικές λειτουργίες και διαμεσολαβεί τόσο τις σχέσεις ανθρώπου-φύσης όσο και τις σχέσεις μεταξύ ανθρώπων. Το Τεχνικό Σύστημα συγκροτείται από την σύζευξη του τεχνικού φαινομένου και της τεχνικής προόδου (στο ίδιο, σελ. 119).

Με την ανάλυσή του ο Ελλύλ θα μπορούσε να απαντήσει και στους «συστημικούς» φιλοσόφους για το πώς γίνεται ο κόσμος ολόκληρος *Σύστημα*: μέσω και διά της Τεχνικής. Η τελευταία, αποτελεί για τον Ελλύλ κάτι σαν το «μποζόνιο χιγκς» της κοινωνίας. Η τεχνική δίνει «μάζα» στην κοινωνική «ύλη» αφού εντοπίζεται παντού και διαπερνά κάθε πτυχή της κοινωνικής συνύπαρξης, μιλώντας φυσικά για το σήμερα. Σύμφωνα με τον Ελλύλ, η Τεχνική ως σύστημα απορροφά το σύνολο των κοινωνικών λειτουργιών και εξαπλώνεται παντού καθιστώντας και τον κόσμο σύστημα, εμφανίζοντας τα εξής διακριτά χαρακτηριστικά : α) Αυτονομία, β) Ενότητα, γ) Καθολικότητα. Ο κόσμος μας καθίσταται παγκόσμιο σύστημα όχι χάριν της πολιτικής βούλησης ή από τις αποφάσεις λίγων ή πολλών ανθρώπων, ούτε λόγω της λειτουργικής διαφοροποίησης όπως θα έλεγε ο Λούμαν,¹⁷ αλλά λόγω της ενσωμάτωσης όλων στο τεχνικό φαινόμενο το οποίο αφορά

---

¹⁷ Η λειτουργική διαφοροποίηση είναι και αυτή απότοκο της Τεχνικής Προόδου.

πλέον κάθε κοινωνικό πεδίο όπως την επιστήμη, την πολιτική, την τεχνολογία, τους θεσμούς, ακόμα και τις ιδιαίτερες πτυχές των ανθρωπίνων σχέσεων¹⁸.

Το τεχνικό φαινόμενο εξαπλώνεται παντού και ο πολλαπλασιασμός των τεχνοφυσικών αντικειμένων αποτελεί την απτή, υλική του υπόσταση. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως η Τεχνική με τον ως άνω ορισμό, αφορά φυσικά και την οικονομία εφόσον για την μεγέθυνση των οικονομικών όρων τον πρώτο λόγο δεν έχει σήμερα το «κεφάλαιο» αλλά η τεχνική τροπικότητα της παραγωγής πλούτου και αγαθών η οποία περιλαμβάνει και αξιοποιεί κάθε μέσο που μπορεί να μην είναι αμιγώς οικονομικό, αλλά εισάγεται στο οικονομικό πεδίο και το υποβοηθά συνολικά¹⁹ (καινοτομίες, διαδίκτυο, τεχνολογίες, υλικές υποδομές, υπηρεσίες, πληροφορία, κρατικές δομές, δικαιοί θεσμοί.). Μπορούμε να αναφέρουμε και τεχνικές καινοτομίες στην παραγωγή πλούτου εξ ολοκλήρου οικονομικής φύσης οι οποίες δεν σχετίζονται καθόλου με την κλασική περί «κεφαλαίου» οικονομική θεωρία, όπως τεχνικές παραγωγής πλούτου από «κενό»: π.χ. cds, και κάθε είδους οικονομικές μοχλεύσεις χρέους.

Η αλληλεπίδραση οικονομίας-Τεχνικής είναι ανισοβαρής με την εξής έννοια: Η οικονομία μπορεί να απελευθερώνει, να κινητοποιεί περαιτέρω την τεχνική εξέλιξη, να τις προσφέρει αναγκαίους πόρους, αλλά δεν την καθορίζει, δεν την διευθύνει, όχι τουλάχιστον στον βαθμό ενός απόλυτου ελέγχου που θα επιδίωκε ο βολονταρισμός κάποιων οικονομικών παραγόντων. Η οικονομία δεν μπορεί να αναπτυχθεί δίχως την στρατολόγηση και αξιοποίηση των τεχνικών επιτευγμάτων κάθε λογής και είδους από τα οποία εξαρτάται. Η οικονομία δεν είναι αυτόνομη, ενώ αντίθετα η τεχνική άπαξ και δεν εμποδιστεί από το πολιτικό, θα ενταχθεί σε μια αυτόνομη πορεία συνεχούς προόδου ανεξαρτήτως επιμέρους βουλήσεων και στοχοθετήσεων που επεμβαίνουν μόνο κατά περίπτωση ή συμπτωματικά στην εξέλιξη και χρήση των τεχνο-αντικειμένων και όχι στην ίδια την μορφή του καθ' εαυτού τεχνικού φαινομένου που όπως είπαμε είναι αυτόνομο, καθολικό, ενοποιητικό.

---

¹⁸ Π.χ. τεχνικές μαγειρικής, τεχνικές μελέτης, τεχνικές του σεξ, τεχνικές στην επικοινωνία, τεχνικές οικονομικής επιτυχίας, τεχνικές γνωριμίας και δημοφιλίας κλπ, κλπ.

¹⁹ Και η οικονομική ανάπτυξη επιταχύνει την εκτεχνίκευση, αλλά το τεχνικό φαινόμενο μπορεί να εκκινά, βαίνοντας και χωρίς τις ιδανικότερες οικονομικές συνθήκες.

Η εφεύρεση, η ανακάλυψη, η καινοτομία και ο τρόπος της Τεχνικής σε κάθε κοινωνικό πεδίο, δεν καθορίζεται από κανένα οικονομικό ή πολιτικό σύστημα, παρά μόνο προωθείται περαιτέρω, διευκολύνεται, εμποδίζεται, ανακόπτεται ή καθυστερεί. Αντίθετα, όταν δεν περιορίζεται, εμφανίζει το βασικό χαρακτηριστικό της αυτονομίας και τότε μιλάμε για μια μοναδική και απρόσκοπτη διαδρομή εκτεχνίκευσης που σημαίνει την αρχή δίχως τέλος της τεχνικής προόδου.

A.2.4.1. Η ΤΕΧΝΟΣΥΣΤΗΜΙΚΗ ΘΕΣΗ ΕΝΑΝΤΙ ΤΗΣ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗΣ

Σε αυτό το σημείο φαίνεται πως μπορεί να σταθεί και ένας διάλογος με τη μαρξιστική κοινωνική θεωρία η οποία συνεχίζει να αποτελεί και σήμερα την αιχμή του δόρατος της αντιπαράθεσης με την παγκοσμιοποίηση ή απλά της κριτικής της απέναντι σε ένα φαινόμενο που συνεχίζει να αποκαλεί «καπιταλισμό» στηριζόμενη στην πεποίθηση της ύπαρξης οικονομικών βάσεων που οικοδομούν αντίστοιχες θεσμικές πραγματικότητες, πραγματικότητες που μπορούν να αλλάξουν προς κάποια επιθυμητή, εν προκειμένω σοσιαλιστική κατεύθυνση, η οποία θα «λυτρώσει» τον άνθρωπο και από τις παρενέργειες του τεχνικού φαινομένου.

Για τους μαρξιστές, η επιστήμη και οι τεχνικές συνδέονται αναγκαστικά με την διαδικασία συσσώρευσης του Κεφαλαίου (Coriat B. 1976, στο Ελλύλ Ζ., 2012, σελ. 195). Το Κεφάλαιο αποφασίζει αν και ποιες τεχνικές θα χρησιμοποιηθούν με κριτήριο την δυνατότητα να αποφέρουν υπεραξίες. Το κίνητρο της εκτεχνίκευσης είναι εδώ το κέρδος: *Η Τεχνική δεν είναι παρά η βιομηχανική εφαρμογή της επιστήμης με στόχο την παραγωγή εμπορευμάτων* (στο ίδιο). Όπως λέει ο Ελλύλ με την λογική αυτή, θα έπρεπε να παραμένουν αχρησιμοποίητες όσες τεχνικές δεν αποσκοπούν στην παραγωγή εμπορευμάτων. Το κέρδος αποτελεί φυσικά κίνητρο εκμηχάνισης και προόδου αλλά δεν μπορεί να είναι μόνο αυτό η αναγκαία και ικανή συνθήκη της τροπής που πήραν τα πράγματα, δηλαδή της καθολικής εκτεχνίκευσης.

Τα μεγάλα βιομηχανικά και εταιρικά κέντρα αποτελούν το ιδανικό περιβάλλον καινοτομιών, όχι λόγω των καπιταλιστικών δομών, αλλά λόγω του ότι εκεί βρίσκεται το πιο πρόσφορο έδαφος η Τεχνική για να επεκταθεί. Η συγκέντρωση ατόμων και πόρων, η οργάνωση και ο καταμερισμός ή η εξειδίκευση, είναι οι απαραίτητες προϋποθέσεις που ισχύουν για την Τεχνική πρόοδο, είτε αναφερόμαστε σε καπιταλιστικό είτε σε σοσιαλιστικό σύστημα.

Δεν αρκεί να πούμε πλέον πως ο καπιταλισμός χρησιμοποιεί τις τεχνικές που παράγουν υπεραξία μόνο και μόνο επειδή υπάρχει αυτό το

αναγκαίο μεν, αλλά όχι καθοριστικό δε κίνητρο του κέρδους, που πυροδοτεί την εξέλιξη. Το ίδιο το τεχνικό φαινόμενο οδηγεί σε μια αναπόφευκτη και αέναη εξέλιξη που μεταφράζεται σε καθολική εκτεχνίκευση, ασχέτως της βούλησης του καπιταλιστή ή άλλων και του κινήτρου για κέρδος, η οποία και αποτελεί τον καθοριστικό παράγοντα δημιουργίας υπεραξιών και συνακόλουθα της μεγέθυνσης. Όσο εκτεχνικεύεται μια κοινωνία, τόσο περισσότερο μεγεθύνεται και αναπτύσσεται συνολικά. Η άρνηση ή η ανάσχεση του τεχνικού φαινομένου μεταφράζεται σε οπισθοδρόμηση.

Κάθε καθυστέρησή της, οδηγεί τα διάφορα πολιτικά και κοινωνικά υποσυστήματα στην οικονομική μαράζωση και την εκτόπιση από τον ανταγωνισμό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η μονοκομματική Κίνα και οι πρώην ΕΣΣΔ, στις οποίες παρατηρήσαμε πως το μόνο που κατάφεραν οι κοινωνικοί αυτοί πειραματισμοί ήταν η τεχνική τους καθυστέρηση, ενώ σήμερα (οι ΕΣΣΔ βεβαίως δεν υφίστανται πια και μιλάμε για την Ρωσία) εκτεχνικούνται με ταχείς ρυθμούς προκειμένου να βρίσκονται στο επίκεντρο των διεθνών εξελίξεων και του ανταγωνισμού. Η Τεχνική διατρέχει ως ενότητά του, το κάθε επιμέρους υποσύστημα καθορίζοντας την ύπαρξη και λειτουργία του, αλλά και τα υποσυστήματα μεταξύ τους. Ο κόσμος μας δεν αποτελείται πλέον από «βάσεις» και «οικοδομήματα», «τάξεις», κτλ, αλλά από δίκτυα ενωμένα στην βάση της αέναης και αναπόφευκτης τεχνικής προόδου που αποτελεί το μόνο περιβάλλον του ανθρώπου. Ο τρόπος δηλαδή της οικονομίας σήμερα είναι μόνο η σχέση της με τον βαθμό *εκτεχνίκευσης* της η οποία απορροφά και τον περιορισμένο ή ιδεολογικό όρο του *τρόπου παραγωγής*.

Ένας παραγωγικός τρόπος που περιορίζεται μόνο στην καθόριση του ιδιοκτησιακού καθεστώτος των παραγωγικών δυνάμεων και όχι στην αναζήτηση και επίτευξη της αποτελεσματικότητας που προσφέρει η Τεχνική, θα τείνει προς την στασιμότητα και στην οπισθοδρόμηση. Η Τεχνική, θα γίνει «όχημα προόδου» ανεξάρτητα του ιδιοκτησιακού καθεστώτος και με μόνη προϋπόθεση την αποδέσμευσή των όρων εκτύλιξής της. Η ένταση μεταξύ των παραγωγικών σχέσεων και των παραγωγικών δυνάμεων μπορεί να είναι, στις μέρες μας, κυρίως προϊόν του κρισιακού φαινομένου που γεννά εξαιρετικές ανισότητες και ανεργία.

Το παγκόσμιο σύστημα συγκροτείται λοιπόν έχοντας ως βάση την

καθολικότητα του τεχνικού φαινομένου και την ενότητα της Τεχνικής που εξαρτά τα επιμέρους υποσυστήματα στον τρόπο της. Η τεχνική πρόοδος συνδέεται, αφού την καθορίζει, με την ανάπτυξη και μεγέθυνση της οικονομίας ως υλικής έκφρασης και αξίας της προόδου. Η κοινωνία, οι θεσμοί της, καθώς και η οικονομία, δεν καθορίζονται σήμερα ειδικά από κάποιο τρόπο παραγωγής, καπιταλιστικό ή σοσιαλιστικό, αλλά από ένα πλέγμα τεχνικών παραγόντων που κατευθύνουν και προσδίδουν θετικό ή αρνητικό πρόσημο στην ανάπτυξη ή καθυστέρηση της κοινωνίας και της οικονομίας. Κάθε διακριτή πλευρά της τεχνικής προόδου μπορεί να πυροδοτήσει και την ανάπτυξη της οικονομίας ή την επέκταση του κεφαλαίου αλλά δεν σημαίνει πως ο σκοπός ήταν εξαρχής απαραίτητα οικονομικός η ότι η τεχνική πρόοδος εξαρτάται από τον τρόπο παραγωγής στην οικονομία.

A.3. ΣΥΝΙΣΤΩΣΕΣ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ, Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ Η ΤΕΧΝΙΚΗ. ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ Ο «ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ».

Συνοψίζοντας τις προηγούμενες *συστημικές* θέσεις, μπορούμε να πούμε πως για τον Πάρσονς, ο κόσμος καθίσταται σύστημα διά της ομογενοποίησης των αξιών παγκοσμίως και της εγκαθίδρυσης μιας συστημικής τάξης και ισορροπίας που εξυφαίνεται. Ο Λούμαν, «βλέπει» μια μόνο παγκόσμια Κοινωνία – Σύστημα, που αποτελεί το όριο και τον ορίζοντα του συστήματος, αποτέλεσμα του φαινομένου της λειτουργικής διαφοροποίησης που προκύπτει λόγω της ανάγκης απομείωσης της πολυπλοκότητας και σχηματίζει αυτοαναφερόμενα και αυτοποιητικά συστήματα. Τέλος, ο Ελλύλ, υποστηρίζει πως ο Κόσμος σχηματίζεται ως Τεχνικό Σύστημα σε μια ενότητα, καθολικότητα και αυτονομία του Τεχνικού Φαινομένου που εξαπλώνεται παντού και γενικά.

Πρόκειται για μια επιχειρηματολογία που επί τη βάση της, επιχειρούμε να αναδείξουμε την ολοένα αυξανόμενη αλληλεξάρτηση και αλληλεπίδραση μεταξύ των κρατών και των παγκόσμιων οργανισμών καθώς, πολύ περισσότερο σήμερα, τα κράτη δεν βαίνουν αυτόνομα στην χάραξη της οικονομικής τους κατεύθυνσης και του ευρύτερου πολιτικά πραξιακού προσανατολισμού τους. Η παγκοσμιοποίηση ως προς τις συνέπειές της αποτελεί τόσο πανάκεια, όσο και καταστροφή για ένα μεγάλο μέρος του πλανήτη²⁰. Οι χώρες που βιώνουν πιο έντονα και βαθειά την οικονομική κρίση μπορούν να πιστοποιήσουν την δεύτερη άποψη.

Θα πρέπει εδώ όμως να θεωρήσουμε και τον ρόλο της οικονομίας στην παγκοσμιοποίηση του κόσμου. Καταγράφουμε την διαφαινόμενη

---

²⁰ Πολλοί άνθρωποι θεωρούν σπουδαία εποχή την εποχή της παγκοσμιοποίησης διότι απολαμβάνουν αγαθά και ευκολίες που στο παρελθόν δεν υπήρχαν ούτε ως φαντασία. Κάποιοι άλλοι επίσης κερδίζουν πολλά χρήματα ευνοημένοι από την ελεύθερη οικονομική δράση. Η αλληλεξάρτηση προκαλεί άμβλυνση μέχρι ενός βαθμού, των εχθροτήτων μεταξύ κρατών αφού ο οικονομικός ανταγωνισμός στο στάδιο της οικονομικής ανόδου απορροφά τους κραδασμούς μιας πραγματικά ένοπλης αντιπαράθεσης. Αντίθετα, για κάποιους άλλους παγκοσμιοποίηση σημαίνει πως: «.. τα 2/3 του λεγόμενου τρίτου κόσμου πένονται, το 50% των πληθυσμών των πρώην σοσιαλιστικών χωρών.. βρίσκονται κάτω από το όριο της φτώχειας και μαστίζονται από τεράστια ποσοστά ανεργίας, ενώ 3,5 έως 5 εκατομμύρια παιδιά σ' ολόκληρο τον κόσμο πεθαίνουν κάθε χρόνο από αστία και επιδημίες. Κι αυτό όταν 380 άνθρωποι έχουν εισοδήματα αντίστοιχα προς εκείνα 2,5 δισεκατομμυρίων ανθρώπων» (Φίλιας Β., 2013, σελ. 209).

παρατήρηση, πως έχει υποχωρήσει η καθοριστικότητα της πολιτικής, του πολιτισμού, ως παράδειγμα διαφορετικών συλλογικών εκφράσεων, -ενώ αναδεικνύεται η μονομορφική μαζική υποκουλτούρα και η ολοκληρωτική εμπορευματοποίηση της τέχνης- της ιδεολογίας, της θρησκείας, των εθνικών συνειδήσεων και των από αυτής παραγόμενων αξιακών πλαισίων, στην διαμόρφωση της κοινωνικής συνύπαρξης και οργάνωσης. Σε αυτό συμβάλλει όχι μόνο η επικράτηση της Τεχνικής διά της αυτονομίας της, αλλά και ισοδύναμα, η αυτονομία και η επικυριαρχία του Οικονομικού.

Η πρόταξη του οικονομικού έναντι των άλλων κοινωνικών πραξιακών πεδίων καθίσταται κυρίαρχη θέση (Φίλιας Β., 2013, σελ 206). Η ιδεολογία της παγκοσμιοποίησης δομείται από τρεις θέσεις που ενισχύουν τα προηγούμενα ως νέα πραγματικότητα: εξατομίκευση, ιδιωτικοποίηση, οικονομική απελευθέρωση²¹ (στο ίδιο). Έχοντας κατά νου τις κατηγορίες της Οικονομίας και της Τεχνικής, αλλά και τους όρους της αναφάνειας του κοσμοσυστήματος όπως τους περιγράψαμε από τους συστημικούς στοχαστές που πραγματευτήκαμε, μπορούμε να επισημάνουμε τώρα κάποια επιπλέον χαρακτηριστικά της παγκοσμιοποίησης:

α) Ο ΟΟΣΑ το 1995, (από Heywood A., 2006, σελ. 201) όρισε την παγκοσμιοποίηση ως *«μια στροφή από ένα κόσμο διακριτών εθνικών οικονομιών σε μια παγκόσμια οικονομία, στην οποία η παραγωγή διεθνοποιείται και το οικονομικό κεφάλαιο κινείται ελεύθερα και ακριαία μεταξύ των χωρών»*. Θα προσθέταμε, πως αυτή η εξέλιξη ενισχύει τις ήδη ανεπτυγμένες χώρες αφού το ιδεολογικό έρεισμα της περαιτέρω ανάπτυξης αποτελεί το νεοφιλελεύθερο δόγμα που συνοψίζεται στην ελαστικότητα της εργασίας, στα αποδυναμωμένα συνδικάτα, στην ολοκληρωτική αποκρατικοποίηση, στο περιορισμό των δημοσίων δαπανών. Σημειώνουμε όμως, πως η «αιτία» της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας δεν είναι ο νεοφιλελευθερισμός, αλλά μάλλον το αναγκαίο λειτουργικό αποτέλεσμα που παρήγαγε το σύστημα ως απάντηση στις δυσλειτουργίες του μοντέλου των αποφάσεων των σταθερών νομισματικών ισοτιμιών στο Μπρέτον Γουντς.

Αποτελεί βέβαια ο νεοφιλελευθερισμός, όταν ιδεολογικοποιείται και

---

²¹ Θα λέγαμε πως πρόκειται περισσότερο για οικονομική ασυδοσία και ασυναρτησία.

προσλαμβάνεται απόλυτα από τους «προγραμματιστές» του συστήματος, όρο παραγωγής εξαιρετικής ανισότητας και αβεβαιότητας, μετατρέπόμενο με την σειρά του σε ισοδύναμο, μεταξύ άλλων, ή καθοριστικό παράγοντα ανισοροπίας και δυσλειτουργίας. Δεν έχουν καταλάβει οι διαχειριστές της οικονομικής πράξης καθώς και οι διάφορων ειδών τεχνοκράτες, πως κάθε οικονομικό και πολιτικό μοντέλο που επινοεί ο άνθρωπος, θα πρέπει να προσαρμόζεται στην πραγματικότητα και όχι να προσπαθούν να προσαρμόσουν την πραγματικότητα σε αυτό. Οι οικονομικοί κύκλοι του καπιταλισμού θα εμφανίζονται ες αεί. Εφόσον ο νεοφιλελευθερισμός δεν «λειτουργεί» πλέον, θα πρέπει να αναπροσαρμοσθεί, να απορριφθεί ή να μεταλλαχθεί συμφώνως πάντα με τις ανάγκες των ανθρώπων.

β) *Η παγκοσμιοποίηση συνδέεται με την ανάπτυξη υπερεδαφικών σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων, με μια αναδιάταξη του κοινωνικού χώρου, στην οποία η επικράτεια μετράει λιγότερο επειδή ένα ολοένα μεγαλύτερο φάσμα συνδέσεων έχουν πλανητικό και διασυνοριακό χαρακτήρα* (στο ίδιο, σελ. 200). Είναι εύληπτη η παραπάνω θέση αν σκεφτούμε τόσο τις μικροσυνδέσεις της καθημερινής επικοινωνίας μέσω της τεχνολογίας (όπως π.χ. διαδίκτυο, κινητά, παγκόσμια τηλεοπτικά προγράμματα, συγκοινωνιακά δίκτυα), όσο και τις οικονομικές δράσεις όπως η μεταφορά τεράστιων ροών χρήματος ή τις χρηματιστικές αποφάσεις που γίνονται με το πάτημα ενός κουμπιού από το ένα μέρος του πλανήτη στο άλλο.

γ) Η παγκοσμιοποίηση συνδέεται επιπλέον με την ομογενοποίηση, καθώς η πολιτιστική, κοινωνική, οικονομική και πολιτική ιδιαιτερότητα, καταστρέφονται σε έναν κόσμο στον οποίο όλοι εντάσσονται σε κοινά πλαίσια αξιών, προτύπων, κουλτούρας.

δ) Παγκοσμιοποίηση σημαίνει και την ανάδειξη υπερεθνικών εξουσιαστικών οργανισμών όπως είναι το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, η Παγκόσμια Τράπεζα και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου. Ακόμα, φαινόμενο του παγκοσμιοποιημένου κόσμου είναι και η περιφερειοποίηση, με την ένωση, την συμμαχία, ή την ισχυρή διασύνδεση ομάδων κρατών όπως είναι το NATO, η Ευρωπαϊκή Ένωση ή οι χώρες BRICS. Κοινός παρονομαστής αυτών των μορφωμάτων είναι η εξασθένιση ή ο παραγκωνισμός του μεμονωμένου έθνους-κράτους, η οικονομική και τεχνολογική ανάπτυξη και φυσικά οι αμυντικοί σκοποί.

Α.4. ΠΟΙΑ ΘΕΩΡΕΙΤΑΙ ΣΗΜΕΡΑ ΑΝΑΠΤΥΓΜΕΝΗ (ΚΑΤ' ΕΠΕΚΤΑΣΗ ΣΥΣΤΗΜΙΚΑ ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗ ΚΑΙ ΙΣΟΡΡΟΠΗΜΕΝΗ) ΧΩΡΑ;

Σύμφωνα με όλα τα παραπάνω, η ενότητα εν τέλει της παγκόσμιας κοινωνίας πραγματώνεται ως συνάρτηση της τεχνικής-οικονομικής μεγέθυνσης και ανάπτυξης και εφόσον όλες οι κοινωνίες σήμερα τελούν υπό τον όρο να αναπτύσσονται, το γεγονός αυτό αποτελεί και στοιχείο καθολικότητας. Ποια χώρα δεν θέλει να αναπτυχθεί σήμερα; Αλλά σημαντικότερο ίσως ερώτημα δεν είναι αυτό αλλά το ποια συγκεκριμένα αναπτυξιακή κατεύθυνση επιθυμούν να ακολουθήσουν οι διάφορες χώρες. Τι εννοούμε όμως όταν λέμε αναπτυγμένη χώρα, αναπτυγμένο κράτος;

Μια χώρα θεωρείται πως είναι αναπτυγμένη όταν αφενός επιτυγχάνει θετικά οικονομικά δημοσιονομικά μεγέθη, τα όρια των οποίων έχουν προαποφασιστεί με βάση κριτήρια τα οποία έχουν με την σειρά τους καθοριστεί συνεπεία διαφόρων παραγόντων και στοχοθετήσεων. Αφετέρου, όταν οι υψηλές αυτές οικονομικές αποδόσεις που επιτυγχάνουν δια των κυβερνήσεών τους τα κράτη, έχουν άμεση σχέση και επηρεάζουν θετικά και το βιοτικό επίπεδο των κατοίκων της συγκεκριμένης χώρας.

Ο συνδυασμός θετικών δημοσιονομικών μεγεθών, χαμηλού δημοσίου χρέους και ανεβασμένου βιοτικού επιπέδου το οποίο σχετίζεται αμέσως με το κατά κεφαλήν εισόδημα, σημαίνει ταυτόχρονα πως η συγκεκριμένη χώρα πιθανώς διαθέτει, είτε τις δομικές προϋποθέσεις των «επιτυχιών», είτε τα λειτουργικά αποτελέσματα που συνεπάγονται οι επιτυχίες αυτές και συνεπώς μια πολυεπίπεδη τεχνική και θεσμική επάρκεια που μορφοποιεί τις εξελίξεις και την αναπτυξιακή πρόοδο σε αντικειμενικές, είτε υλικές, είτε πνευματικές ή και επικοινωνιακές σταθερές.

Ενδεικτικά, αναφέρουμε ορισμένες αποτυπώσεις της ανάπτυξης μιας χώρας στο κοινωνικό πεδίο: α) Διαθέτει, (το αναπτυγμένο κράτος) μεγάλα αποθέματα επιστημονικής γνώσης και κατάρτισης που παράγονται από ένα ολοκληρωμένο εκπαιδευτικό σύστημα, β) χρησιμοποιούνται εκτεταμένα τεχνολογικές καινοτομίες και αξιοποιούνται τεχνικές μέθοδοι σε πληθώρα πεδίων προσδοκώμενης αποτελεσματικότητας, γ) προσφέρονται κοινωνικές

παροχές και πρόνοιες για την φροντίδα ευπαθών κοινωνικών ομάδων, δ) κατοχυρώνονται και προστατεύονται τα ατομικά δικαιώματα και οι ελευθερίες, ε) επιτυγχάνεται επί μακρόν η διατήρηση ενός σταθερού πολιτεύματος και ενός απρόσκοπτα λειτουργικού και εξυπηρετικού κρατικού μηχανισμού, στ) διατηρείται μια σχετικά ευημερούσα κατάσταση κατά την διαβίωση της πλειοψηφίας.

Όταν λοιπόν λέμε πως μια κοινωνία σήμερα έχει ως προτεραιότητα την ανάπτυξη και την μεγέθυνση θα πρέπει να γίνει κατανοητό πως μιλάμε για μια τεχνική και οικονομική ανάπτυξη και μεγέθυνση και πως αυτά τα μεγέθη αποτυπώνονται σε αριθμούς που δείχνουν το επίπεδο τόσο μιας χώρας όσο και τον βαθμό ευημερίας των πολιτών. Η οικονομική και τεχνική προτεραιότητα τίθεται από όλες τις χώρες του κόσμου ακόμα και από αυτές που θεωρούνται υποανάπτυκτες ή αναπτυσσόμενες και ακόμα θα λέγαμε, πως από την στιγμή που «μπαίνει» μια συλλογικότητα, δηλαδή ένα κράτος ή μια διακρατική ένωση σε αυτό το πλαίσιο, σημαίνει πως έχει ενταχθεί σε μια διαδικασία ανταγωνισμού μη αναστρέψιμη.

Ο τεχνικο-οικονομικός ανταγωνισμός καθίσταται μια πραγματικότητα-πλαίσιο που περιλαμβάνει τους πάντες. Η καθολικότητα της αναπτυξιακής στοχοθεσίας λοιπόν είναι το ένα θεμελιακό χαρακτηριστικό του παγκόσμιου συστήματος ενώ το άλλο είναι η ενότητα που συγκροτεί η αξιοποίηση των τεχνικών μέσων και της οικονομίας ως ο μοναδικός δρόμος επίτευξης αποτελεσμάτων. Η πρόοδος είναι ο μόνος ορίζοντας και μάλιστα η τεχνική και οικονομική πρόοδος.

Β' ΜΕΡΟΣ: ΣΥΣΤΗΜΑ ΚΑΙ ΚΡΙΣΙΟΛΟΓΙΑ

B.1. ΓΕΝΙΚΑ ΠΕΡΙ ΚΡΙΣΗΣ

Περιγράψαμε στα προηγούμενα τους τρόπους με τους οποίους ο κόσμος μας καθίσταται σύστημα. Όμως, η ύπαρξη συστημάτων συνίσταται υπό προϋποθέσεις. Για να πραγματευτούμε ένα σύστημα ως τέτοιο, σημαίνει ότι παρατηρούμε τη σταθερότητά του, την κανονικότητά του, τους όρους λειτουργίας του, τους παγιωμένους ή θεσμισμένους ρόλους των δρώντων, την τάξη και ισορροπία των λειτουργικών μερών του. Τελικά αυτό που παρατηρούμε μακροσκοπικά είναι ένα οργανωμένο όλο σε μια κατάσταση κυκλικής αναπαραγωγής του (ως προς την μορφή και όχι ως προς τα περιεχόμενα), όπου η εξέλιξη διαδέχεται την σταθερότητα για να σταθεροποιηθεί εκ νέου μέσα από μια διαδικασία νομιμοποίησης του συστήματος που περιέχει μόνο επικοινωνίες συντελούμενες από νοήματα που παράγει το ίδιο το σύστημα.

Στη διαδικασία αυτή παρεμβάλλονται και μορφές κρίσεων του συστήματος, ως καταστάσεις μεταλλαγής του συστήματος, εφόσον σε περιόδους ομαλότητας ο οποίος πιθανός μετασχηματισμός ως εξέλιξη του συστήματος που πραγματοποιείται ανεπαισθήτως, λαμβάνει χώρα εντός της λειτουργίας του συστήματος, ώστε μια τέτοια εξέλιξη να μην μπορεί να γίνεται αντιληπτή από τον παρατηρητή του. Μια συστημική κρίση όμως, συνεπάγεται την πλήρη αντίληψη και εντόπισή της από ένα υποκείμενο το οποίο εύκολα διαπιστώνει την «εκκωφαντική» συστημική αναταραχή.

Ακόμα και την πιο «ακραία» περίπτωση συστήματος, αυτή του αυτοαναφερόμενου Λουμανικού συστήματος, μπορούμε ίσως να την ψηλαφήσουμε εμπειρικά ως ένα βαθμό, μόνο υπό συνθήκες δημοκρατικής επί μακρόν ομαλότητας, οικονομικής ανάπτυξης και ευημερίας όπου οι θεσμοί και η οργάνωση της κοινωνίας καταμερίζονται σε λειτουργικές μονάδες και βαίνουν απρόσκοπτα ως προς την λειτουργία τους.

Τι συμβαίνει όμως στη περίπτωση που αντί για σταθερότητα παρατηρούμε αστάθεια, αντί για κανονικότητες βλέπουμε εξαιρέσεις και

στην θέση της τάξης και της ισορροπίας εμφανίζεται η τάση για αταξία και ανισορροπία; Τότε σε αυτήν την περίπτωση δεν μπορούμε να μιλάμε για σύστημα με τους όρους που το πραγματευτήκαμε, αλλά για κοινωνική-οικονομική-πολιτική κρίση, αναταραχή, δυσλειτουργία και αναποτελεσματικότητα του υπάρχοντος συστήματος και εκκίνηση μιας διαδικασίας αναμόρφωσής του ή μεταλλαγή του.

Καταλαβαίνουμε εύλογα ότι η κρισιακή κατάσταση απομακρύνει κατά το βίωμά της, τους εξαιρετικά αφαιρετικούς όρους του συστήματος και επαναφέρει στο προσκήνιο τον άνθρωπο, εφόσον αυτό που κινδυνεύει, αυτό που διακυβεύεται, είναι μόνο ο άνθρωπος και το περιβάλλον του και όχι οι διάφορες ιδεοκατασκευές των στοχαστών, όπως είναι το *σύστημα*, οι οποίες μας βοηθούν να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε την πολύπλοκη και σύνθετη κοινωνική πραγματικότητα σε συνθήκες σχετικής ομαλότητας²².

Κρίση συστήματος σημαίνει κρίση και διακινδύνευση ανθρωπίνων ζώων, ανθρώπινης αξιοπρέπειας, αγωνία, αβεβαιότητα, ψυχοπαθολογία. Η έννοια του συστήματος είναι ένα μέσο ερμηνείας. Πρόκειται δηλαδή για εργαλείο κατανόησης εις βάθος και επιστημονικής πραγμάτευσης της συγκροτησιακής αναφάνειας των κοινωνικών φαινομένων. Σίγουρα, αυτό που δεν είναι ο άνθρωπος και η κοινωνία του, είναι η προβλεψιμότητα και η κανονικότητα, έτσι όπως αυτές οι έννοιες χρησιμοποιούνται στις φυσικές επιστήμες. Η ανθρώπινη κοινωνία είναι περισσότερο εξέλιξη, αναδιαμόρφωση, μεταλλαγή, έκπληξη, με περιόδους βεβαίως διαμόρφωσης μιας σχετικής κοινωνικής σταθερότητας που διακρίνει εντός των χρονικών ορίων της ύπαρξής του το υποκείμενο – καθώς και των αντιληπτών χρονικών οριζόντων– που παρατηρεί αυτήν την σταθερότητα (συγχρονική ή παρελθούσα).

Ας σταθούμε όμως λίγο παραπάνω στην οροθέτηση της έννοιας της κρίσης. Η *κρίση* δεν είναι μια κατάσταση πολέμου, όμως πάντα υπάρχει το ενδεχόμενο σε περίπτωση μακράς διαρκείας της και βαθείας εκτράχυνσής της να εξελιχθεί σε μια κατάσταση πολέμου ή γενικευμένου κοινωνικού χάους. Σε αρχικά στάδια η κρίση ορίζεται ως φαινόμενο ή κατάσταση που

---

²² Μπορούμε να μιλάμε αυτήν την στιγμή με όρους συστήματος π.χ. για την Συρία, μετά από τέσσερα χρόνια εμφυλίου πολέμου με εκατοντάδες χιλιάδες νεκρούς; Η κατάσταση της Συρίας είναι μια κατάσταση πολέμου, όχι κρίσης.

θίγει το σύνολο των δομών και των θεσμών ενός κοινωνικού ή οικονομικού συστήματος με συνέπειες που θέτουν υπό αμφισβήτηση την ύπαρξή του και διανοίγουν την προοπτική της αντικατάστασης ή αλλαγής του (Λεξικό Πάπυρος, τομ. 5) και ακόμα, στιγμή μεγάλης δυσχέρειας στη ζωή μιας ομάδας, στη διεξαγωγή μιας δραστηριότητας, στη λειτουργία ενός ιδρύματος ή συστήματος, κατάσταση ή περίοδος που σημαδεύεται από μεγάλης έκτασης και έντασης διαταραχή και αστάθεια (στο ίδιο).

Στο φιλοσοφικό και κοινωνιολογικό λεξικό (Καπόπουλος Κ., 1995, τομ. 3), διαβάζουμε έναν υπό μαρξιστικής οπτικής ορισμό της κρίσης: «Περίοδος κατά την οποία κορυφώνεται η ανάπτυξη των σύμφυτων με τις προσοσιαλιστικές κοινωνίες (..) αντιφάσεων (οικονομικών, πολιτικών, ιδεολογικών), που σημαδεύει την εξέλιξη αυτών των αντιφάσεων είτε προς μια προσωρινή ή μερική άμβλυνση, είτε προς μια όξυνση και προς μια ριζική αναδιάρθρωση των κοινωνιών αυτών, προς ένα ποιοτικό μετασχηματισμό τους». Υπ' αυτή την έννοια η κρίση είναι το σύνολο των αντιφάσεων που γεννά το καπιταλιστικό σύστημα κατά την λειτουργία του, άρα συνεπώς η θεραπεία της κρίσης θα επιτυγχάνονταν μόνο σε μια περίπτωση ολοκληρωτικού μετασχηματισμού του καπιταλιστικού συστήματος σε σοσιαλιστικό, πράγμα που για τον ως άνω ορισμό αποτελεί μια νομοτέλεια.

Η εμπειρία σήμερα μας δείχνει φυσικά²³ πως οι οικονομικές και κοινωνικές κρίσεις είναι πιθανόν απότοκο της ίδιας της κοινωνικής συνύπαρξης, της εξέλιξης, του πολλαπλασιασμού των κοινωνικών δικτύων, της πολυπλοκότητας των μακροσκοπικά ιδωμένων ανθρωπίνων σχέσεων, της απροσδιοριστίας ως προς τα προβλεπόμενα κοινωνικά συμβάντα καθώς και της αδυνατότητας ολοκληρωτικού προγραμματισμού της κοινωνίας. Αυτό το σχήμα κάποιοι το ονομάζουν καπιταλισμό και τις κρίσεις ως κρίσεις του καπιταλιστικού συστήματος με την υπονόηση πως αν απαλείψουμε τις καπιταλιστικές δομές και τις αντικαταστήσουμε με άλλες (π.χ. σοσιαλιστικές, αναρχικές, εθνικιστικές κ.α.) θα πάψει το κρισιακό φαινόμενο. Εάν η αέναη εξέλιξη με τη διαλεκτική σύμπλεξη των άπειρων ιστορικών συμβάντων και φαινομένων οδηγεί σε αυτό που ονομάζεται στη

---

²³ Π.χ. Κούβα, Κίνα, ΕΣΣΔ, Γιουγκοσλαβία, Αλβανία κτλ, όλες αυτές οι χώρες διήλθαν περιόδους κρίσης εξαιρετικά υψηλού βαθμού με γενικευμένη πείνα, αστάθεια, αβεβαιότητα ή κοινωνικό χάος.

νεωτερική εποχή καπιταλισμός, τότε δεν υπάρχει κατ' ουσίαν κάποια διαφωνία ως προς την αποδοχή ενός ολιστικού ορισμού της σύγχρονης πραγματικότητας. Το ερώτημα είναι αν υπήρξε ποτέ ή αν θα υπάρξει κάτι άλλο στο πεδίο του οικονομικού, όπως διατείνονται φερ' ειπείν οι μαρξιστές, εκτός από εξελικτικές μορφές και πολυπλοκότερα επίπεδα καπιταλισμού.

Η οικονομική ιστορία της ανθρωπότητας μπορεί να δείξει πως τα οικονομικά υποσυστήματα συστήματα, εξελίσσονται κατά το πέρασμα του χρόνου από απλές σε πιο σύνθετες μορφές καπιταλισμού. Το δουλοκτητικό σύστημα για παράδειγμα είναι μια μορφή πρώιμου καπιταλισμού με τα εξής στοιχεία: Μη συλλογική ιδιοκτησία, ατομική ιδιοκτησία των ελεύθερων πολιτών στην οποία περιλαμβάνονται και άνθρωποι, πλήρης ανελευθερία των εργατών, παραγωγή υπεραξιών για τον ιδιοκτήτη. Η διαφορά με τον σύγχρονο καπιταλισμό βρίσκεται στην έννοια του κέρδους και στην ιδεολογία του φιλελευθερισμού με τα διάφορα παρακλάδια του. Η περαιτέρω ανάλυση όμως αυτής της άποψης θα οδηγούσε σε απόκλιση από το πλαίσιο πραγμάτευσης της παρούσας εργασίας. Το ζήτημα τίθεται υπό την απορία του αν υπάρχει δυνατότητα ολοκληρωτικού κοινωνικού μετασχηματισμού, ως λύση για τα προβλήματα των κρίσεων και των συγκρούσεων.

B.2. ΜΟΡΦΕΣ ΤΩΝ ΣΥΣΤΗΜΙΚΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ

B.2.1. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

Οι επαναλαμβανόμενες κατά χρονικά διαστήματα οικονομικές κρίσεις, εντάσσονται σε επαναληπτικές ενότητες επέκτασης και αναδίπλωσης του συνόλου της οικονομικής δραστηριότητας που ονομάζονται *οικονομικοί κύκλοι του καπιταλισμού*, ή απλώς *οικονομικοί κύκλοι*, εφόσον όπως προείπαμε δεν έχει παρατηρηθεί η ύπαρξη εναλλακτικού οικονομικού συστήματος πέραν των εκάστοτε μορφών καπιταλισμού. Πρώτη ουσιαστική επεξεργασία του φαινομένου, πραγματοποίησε ο Γάλλος οικονομολόγος Κλεμάν Ζιγκλάρ το 1860 (Δομή, 2007, τομ. 27). Στη συνέχεια, σειρά μεγάλων οικονομολόγων όπως ο Nikolai Kondratieff, Joseph Schumpeter, Victor Zarnowitz κ.α. καταπιάστηκαν επισταμένως με την θεματική των οικονομικών κύκλων.

Οι Mitchell Wesley και Arthur Burns στο βιβλίο τους *Measuring business Cycles* το 1946 (από, *κέντρο μελετών των οικονομικών κρίσεων και της διεθνούς ασφάλειας*, <http://www.humanact.gr/Global.php>), δίνουν τον εξής ορισμό για τους οικονομικούς κύκλους: «Οι οικονομικοί κύκλοι είναι μια μορφή διακύμανσης που συναντάται στη συνολική οικονομική δραστηριότητα των χωρών που στηρίζονται κυρίως στην επιχειρηματική δραστηριότητα. Ο κύκλος αποτελείται από επεκτάσεις, που παρατηρούνται το ίδιο περίπου χρονικό διάστημα σε πολλές οικονομικές δραστηριότητες ακολουθούμενες από επίσης γενικευμένες κάμψεις, υφέσεις και ανακάμψεις που σμίγουν με την επεκτατική φάση του επόμενου κύκλου. Αυτή η ακολουθία των μεταβολών επαναλαμβάνεται αλλά δεν είναι περιοδική. Η χρονική διάρκεια των οικονομικών κύκλων κυμαίνεται από ένα έτος και πάνω μέχρι δέκα δώδεκα έτη». Σημαντικό είναι πως ο ως άνω ορισμός αναφέρεται σε επαναλαμβανόμενες αλλά μη περιοδικές διακυμάνσεις. Αυτό υποδηλώνει την σχετική αδυναμία κάποιας πρόβλεψης εκδήλωσης της κρίσης. Το βασικό σχήμα που επανέρχεται είναι αυτό της κάμψης – πυθμένα – επέκτασης.

Μια οικονομική κρίση αφορά φυσικά, τις φάσεις του κύκλου που

χαρακτηρίζονται από κάμψεις και υφέσεις που τις πιστοποιεί όχι μόνο ο βασικός δείκτης του ΑΕΠ αλλά και πληθώρα οικονομικών μεταβλητών όπως τα δημοσιονομικά μεγέθη, το ποσοστό ανεργίας, η παραγωγικότητα της εργασίας, η παραγωγή, η κατανάλωση, η επένδυση, ο μισθός κτλ. Οι δείκτες αυτοί, σε επίπεδο πραγματικής κοινωνίας που τελεί σε κατάσταση κρίσης μπορεί να μεταφράζονται σε αγωνία, ανασφάλεια, ψυχολογικές διαταραχές, αυτοκτονίες, γενική απόγνωση και απαισιοδοξία, διάλυση του κοινωνικού ιστού και μικροεμφυλιακές συγκρούσεις και αντιπαραθέσεις με απρόβλεπτες προς το χειρότερο πιθανές εξελίξεις στο ενδεχόμενο επιμονής και παραμονής της κρίσης.

Η οικονομική κρίση, όταν εξετάζουμε την μορφή και όχι τις αιτίες εκ των οποίων εμφανίζεται, ξεσπά και πλήττει την οικονομική κυβερνητική πολιτική ή το παγκόσμιο σύστημα ως συνάρτηση μερικών ή σε συνδυασμό φαινομένων : α) των αρνητικών αριθμητικών μεγεθών που συνιστούν συρρίκνωση, β) της δημοσιονομικής εκτροπής ή παρέκκλισης, γ) της αναποτελεσματικότητας των οικονομικών πρακτικών, δ) του αποκλεισμού κρατών από τον διεθνή με ευνοϊκούς όρους δανεισμό, ε) της αναταραχής των χρηματιστηρίων, στ) τις χρεοκοπίες κρατών και τραπεζών. Η οικονομική κρίση είναι σε εξαιρετικό βαθμό επικίνδυνη για την κοινωνική συνοχή αφού στο πεδίο του καθημερινού ανθρώπου, απειλεί αυτούς ακριβώς τους όρους της επιβίωσής του. Η υλική επάρκεια του ανθρώπου είναι εκ των ων ουκ άνευ της ολοκλήρωσης του ανθρώπου ως όντος σωματικού και πνευματικού.

B.2.2. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

Μια πολιτική κρίση, μπορεί να είναι το επακόλουθο βαθιάς και επίμονης οικονομικής κρίσης, είτε να είναι αποτέλεσμα διαφόρων παραγόντων ή συγκυριών, ανεξάρτητα από τον οικονομικό παράγοντα. Εν προκειμένω μας απασχολεί η πρώτη περίπτωση, καθ' όσον αναλογιζόμενοι την πολιτική κρίση έχουμε πάντα κατά νου την έκτακτη οικονομική συγκυρία παγκόσμια και κυρίως την ελληνική περίπτωση που εμπεριέχει σήμερα όλες τις μορφές κρίσεων. Αναφέροντας λοιπόν κάποιες περιγραφές και οροθετήσεις της πολιτικής κρίσης γενικά, στοχεύουμε έμμεσα αλλά σαφώς και στην σύνδεση με την κρισιακή πραγματικότητα.

Για να είναι πλήρης περιεχομένου η καταγραφή μιας πολιτικής κρίσης θα πρέπει να διασαφηνιστεί πρώτον, και κατά το δυνατό, το περιεχόμενο της έννοιας «πολιτική». Μιλώντας για πολιτική, αναφερόμαστε σε ένα θέμα «σύμπαν» από μόνο του, το οποίο θα απαιτούσε σε έκταση και βάθος μία ξεχωριστή εργασία. Δεύτερον, για να υπάρχει κρίση, ήγουν αναταραχή, δυσλειτουργία, απονομιμοποίηση, αμφισβήτηση, σύγκρουση, τότε δεν μπορούμε να πραγματευτούμε την πολιτική γενικά και αφηρημένα, αλλά ως διαμορφωμένη διαδικαστική σταθερά ατομικών και συλλογικών δράσεων υπό μορφή ενός πολιτικού συστήματος και εντός ενός κράτους. Προϋπόθεση ενός παρατηρούμενου ξεσπάσματος πολιτικής κρίσης, είναι ακριβώς η πολιτική σταθερότητα και η απρόσκοπτη πολιτική δράση η οποία διαταράσσεται ώστε να εντοπίζουμε έτσι την προβληματική και κρισιακή κατάσταση.

Ένας ευρύς και γενικός ορισμός της πολιτικής (Heywood A., 2006, σελ. 22) είναι *«η δραστηριότητα μέσω της οποίας οι άνθρωποι ορίζουν, τηρούν και τροποποιούν τους γενικούς κανόνες βάσει των οποίων ζουν»* και ακόμα, *«δράση σχέσεων και θεσμών που αφορούν στην κατανομή, στον τρόπο άσκησης, στους σκοπούς και στις συνέπειες της δύναμης και εξουσίας»* (Σεραφετινίδου Μ., 2002, σελ. 26) Είναι κατανοητό πως σε μια τέτοια δραστηριότητα λαμβάνουν χώρα διαφόρων εκφάνσεων και αιτιών συγκρούσεις και συνεργασίες. Η πολιτική συνεπώς αυτό καλείται να διευθετήσει, αναζητώντας τρόπους επίλυσης των συγκρούσεων και επιτυγχάνοντας μορφές συνεργασίας που οργανώνουν και προωθούν την

κοινωνική συνύπαρξη και τις επιδιώξεις της.

Η πολιτική, υπό την οπτική της «τέχνης του κυβερνάν»²⁴ είναι και «ότι λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο μιας πολιτείας, ενός συστήματος κοινωνικής οργάνωσης περίξ του μηχανισμού της κυβέρνησης» (Heywood A., σελ. 24). Εδώ πρόκειται για μια αντίληψη που αποκλείει από το πολιτικό οτιδήποτε εκτυλίσσεται εκτός της καθ' εαυτής πολιτικής διαδικασίας, για παράδειγμα κοινωνικοί θεσμοί όπως είναι το εκπαιδευτικό σύστημα, η οικογένεια ή οι επιχειρήσεις κτλ. Κατ' επέκταση, η εξέλιξη αυτής της πολιτικής θεώρησης φτάνει στην διάκριση μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας, η οποία συμπίπτει με την διάκριση κράτους και κοινωνίας των πολιτών. Σήμερα όμως, στην εποχή της παγκόσμιας διακυβέρνησης, δεν μπορεί να σταθεί αυτή η «κρατοκεντρική» σύλληψη της πολιτικής, καθ' όσον η διοίκηση πολύπλοκων κοινωνιών απαιτεί την συμπερίληψη τόσο εθνικών όσο και υπερεθνικών οργανισμών, ιδιωτικών και δημόσιων κοινωνικών σωμάτων και ατόμων καθώς και τον στοχοθετήσεών τους.

Την αναμφίβολη συνάφεια μεταξύ της πολιτικής και, της δύναμης και εξουσίας, κατέγραψε και ο Max Weber. Σύμφωνα με τον Weber (1987, εκδ. Παπαζήση, σελ. 97) πολιτική «..σημαίνει αγώνα για να μετάσχουμε στην εξουσία ή για να επηρεάσουμε την διανομή της εξουσίας, είτε μεταξύ κρατών είτε μεταξύ ομάδων σε ένα κράτος.. ..Όταν λέμε ότι ένα ζήτημα είναι πολιτικό, όταν λέμε ότι ένας υπουργός ή ένας υπάλληλος είναι πολιτικός υπάλληλος, ή όταν λέμε ότι μια απόφαση προσδιορίζεται πολιτικά, εκείνο που εννοούμε είναι ότι τα συμφέροντα για τη διανομή, διατήρηση ή μεταβίβαση της εξουσίας είναι αποφασιστικής σημασίας για να απαντήσουμε σε αυτά τα ζητήματα, για να προσδιορίσουμε την απόφαση εκείνη ή την σφαίρα δραστηριότητας εκείνου του υπαλλήλου. Όποιος κάνει πολιτική επιδιώκει την δύναμη είτε τη δύναμη ως μέσον στην υπηρεσία άλλων σκοπών ιδανικών ή εγωιστικών, είτε τη δύναμη για την δύναμη δηλ για να απολαμβάνει το αίσθημα του γοήτρου, που δίνει η δύναμη».

Και οι Μαρξ και Ένγκελς συνδέουν την πολιτική με τους όρους της

---

²⁴ Χρησιμοποιώντας τον ελλυλιανό όρο της τεχνικής, σε σχέση με τον βεμπεριανό «επαγγελματία πολιτικό», βλέπουμε πως η επιτυχής και αποτελεσματική ενασχόληση με τον περί του κυβερνάν ορισμό του πολιτικού, προϋποθέτει έναν τεχνικό τρόπο άσκησης της πολιτικής: επιλογή και χρήση μέσων και μεθόδων, εξορθολογισμός τους, γνώση αντικειμένου, επίτευξη αποτελεσματικότητας κατά περίπτωση.

εξουσίας και δύναμης και των συναφών από αυτούς διαμορφούμενων σχέσεων. «Η πολιτική εξουσία δεν είναι παρά η οργανωμένη δύναμη μιας τάξης για την καταπίεση μιας άλλης» (1848, από Σεραφετινίδου Μ., 2006, σελ. 26). Υπ' αυτήν την έννοια οι εξουσιαστικές σχέσεις εντάσσονται σε πλαίσια που καθιερώνει ο διαχωρισμός της κοινωνίας σε ανταγωνιστικές μεταξύ τους τάξεις και όχι άλλης μορφής πολιτικά υποκείμενα, όπως κόμματα, οργανώσεις, άτομα, τα οποία εφορμούνται από την διαθέσιμη ταξική συνείδηση που κινητοποιεί το ταξικό συμφέρον με στόχο την επαναστατική αλλαγή.

Ο ευρύς, γενικός και χρηστικός εκάστοτε ορισμός της πολιτικής που συνάγεται από την συμπύκνωση των προηγούμενων ως αντιπαλότητα, συναίνεση, διαδικασία²⁵ (Κοντογιώργης Γ., 1985, σελ. 25) συγκεκριμενοποιείται σε *πολιτικό σύστημα*, όταν αυτή η πολιτική διαδικασία θεσμοποιείται, τα υποκείμενα προσλαμβάνουν πολιτικούς ρόλους ή δυνάμει πολιτικούς ρόλους, όταν παγιώνονται λειτουργίες και οργανώνονται σύνολα (όπως τα κόμματα) και συλλογικότητες, προκειμένου να δραστηριοποιηθούν πολιτικά. Το σχήμα που περιγράφει η λειτουργία κάθε θεσμού που αφορά την πολιτική, όπως και κάθε διαδικασία που αφορά την επίτευξη πολιτικών αποτελεσμάτων, την ικανοποίηση κοινωνικών αιτημάτων καθώς και τους τρόπους αυτής της επικοινωνίας μεταξύ κοινωνικού και πολιτικού, περιλαμβάνεται στην έννοια του πολιτικού συστήματος. Η κρίση της πολιτικής, είναι πάντα μια κρίση ενός συγκεκριμένου πολιτικού συστήματος και ενίοτε και κοσμοσυστήματος.

Πολιτική κρίση σημαίνει κυρίως απονομιμοποίηση του πολιτικού συστήματος και αναταραχή της απρόσκοπτης λειτουργίας του πολιτεύματος ή καθεστώτος αν θέλουμε. Σε μια τέτοια περίπτωση, η πλειοψηφία του κοινωνικού σώματος που εκλέγει τα μέλη της βουλής και της κυβερνήσεως, παύει να υποτάσσεται επ' ουδενί λόγω²⁶ στην υφιστάμενη πολιτική τάξη πραγμάτων. Χάνει δηλαδή την πίστη στην νομιμότητα αυτής της τάξης και

---

²⁵ Σύμφωνα με τον Κοντογιώργη (1985, Πολύτυπο), η πολιτική διαδικασία παραπέμπει σε μια δυναμική και σε ένα αρθρωτικό κοινωνικό σχήμα που διεκδικεί μια καθολική πλαισίωση και εφαρμογή. Η δυναμική καταγράφει το πλέγμα της αντιπαράθεσης ή της διαλεκτικής σύνθεσης των ομάδων γύρω από ζητήματα που κρίνονται ή είναι ουσιώδη για το συγκεκριμένο κοινωνικό σώμα.

²⁶ Με βεμπεριανούς όρους, η υποταγή (η οποία προσφέρει πολιτική νομιμοποίηση) μπορεί να εξασφαλίζεται, α) παθητικώς, β) ιδοτελώς, γ) ή απόλυτα οικειοθελώς (Σεραφετινίδου Μ., 2002, Τσίρος Ν., 2001)

αναζητά τρόπους μεταλλαγής της, είτε μέσω έμπρακτης αντίθεσης υπό μορφή μαζικών διαδηλώσεων που μπορεί να παίρνουν τροπή εξεγερτική, είτε με την εκλογική επιλογή κομματικών μορφωμάτων ακραίας ιδεολογίας (ψηφός αυτοτιμωριτική), είτε με ενός είδους παντελούς αδιαφορίας για τα πολιτικά ζητήματα που εκφράζεται και με υψηλά ποσοστά αποχής από τις εκλογές.

Όπως διαβάζουμε στο κείμενο *η ανάδυση του πολιτικού στο έργο του Max Weber* (Τσίρος Ν., 2001, σελ. 189) σχετικά με την πίστη στη νομιμότητα και κατ' επέκταση σε μια σταθερή τάξη πραγμάτων, «*η κοινωνική σχέση δύναται να προσανατολίζεται από τους πράττοντες στην παράσταση της υπάρξεως μιας νόμιμης τάξεως.. Στην συνέχεια, ως τάξη καλείται ένα περιεχόμενο υποκειμενικού νοήματος σε μια κοινωνική σχέση, εάν και εφ' όσον το πράττειν κατευθύνεται σε ορισμένα αποδεκτά αξιώματα είτε κατά μέσον όρο είτε κατά προσέγγιση. Όταν λοιπόν η ατομική συμπεριφορά θεωρεί τούτα τα αξιώματα ως υποχρεωτικά ή ως πρότυπα των κοινωνικών σχέσεων, τότε κατά τον Weber ομιλούμε για την εμπειρική ισχύ μιας τάξεως. Και πιο κάτω, «..Συνεπώς η πίστη στην νομιμότητα συνιστά το πέρασμα στην πιο εξελιγμένη και σταθερή μορφή μιας τάξεως». Αλλά προηγουμένως θα πρέπει να αναφέρουμε τι εννοούμε ως «νομιμότητα».*

Σημειωτέον, η κρίση του πολιτικού συστήματος ως απώλεια της πίστης του κοινωνικού σώματος στη νομιμότητά του δεν συνδέεται απαραίτητα με μια ακολουθούμενη ενσυνείδητη προθετικότητα των πολιτικών υποκειμένων να ανατρέψουν επαναστατικά το υφιστάμενο καθεστώς κινητοποιούμενοι από ιδεολογικά κίνητρα, αλλά η κρίση είναι η ίδια μια εν εξελίξει μεταλλαγή του πολιτικού συστήματος που το ξεπέρασμά του αναδύεται ως ανάγκη αντικατάστασής του από κάτι καινούργιο.²⁷ «*Ακόμη και αυτή η περιβάλλουσα κρίση της νομιμότητας δεν σημαίνει μόνο την φθίνουσα όψη μιας τάξεως που αδυνατεί να εγγυηθεί τις εσωτερικές συνθήκες σταθερότητάς της, αλλά επιπλέον και την απαρχή της δημιουργίας των νεοσύστατων μορφών ισχύος που θα ιδρύσουν την αναγεννημένη και σφύζουσα τάξη πραγμάτων στη θέση της απερχόμενης παλιάς» (σελ.196).*

---

²⁷ Οι άνθρωποι, όσον αφορά μια πολιτική πραγματικότητα, γνωρίζουν σχεδόν πάντα, τι είναι αυτό που δεν θέλουν, τι είναι αυτό που δεν τους εκφράζει και τους καθιστά δυστυχείς. Σχεδόν ποτέ όμως δεν γνωρίζουν τι είναι αυτό που ακριβώς θέλουν. Αυτό το «κενό» επιγενόμενης πολιτικής επίγνωσης, τους το αναπληρώνει η ιδεολογία.

B.2.3. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΔΥΟ ΔΙΑΣΤΑΣΕΩΝ: Α) ΚΡΙΣΗ ΑΞΙΩΝ, Β) ΚΡΙΣΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΗ

Η κοινωνική κρίση εμπεριέχει δύο διαστάσεις: α) την αξιακή και ευρύτερα πολιτιστική διάσταση που αφορά την κοινωνική συνοχή και την συλλογική ταυτότητα, και β) την ανθρωπιστική διάσταση.

Α) Είναι σήμερα συχνή και έντονη η συζήτηση που περιστρέφεται γύρω από την λεγόμενη *κρίση αξιών*. Ο Μαξ Βέμπερ, πραγματεύτηκε τόσο εύστοχα την έννοια της αξίας, όσο ελάχιστοι στοχαστές. Συνέδεσε την *αξία* τόσο με την κοινωνική εν νόημα πρακτική που δίνει συνοχή στο κοινωνικό σώμα, όσο και ευρύτερα με τον πολιτισμό, που ως εκάστοτε έκφραση των διαφόρων κοινωνιών αποτελεί μια κοινωνική-αξιακή τάξη πραγμάτων. Οι αξίες, ή καλύτερα οι αξίες-ιδέες όπως ευρύτατα χρησιμοποιούσε την έννοια, διαμορφώνονται περιεχομενικά τόσο ως κανονιστικές, όσο και ως γνωστικές έννοιες (Αντωνοπούλου Μ., 2011, σελ 59-63). Υπό αυτή την μορφή, κατευθύνουν, προσανατολίζουν την κοινωνική πράξη, διαμορφώνουν τις εν νόημα ατομικές κοινωνικές πράξεις και άρα δίνουν συγκεκριμένο περιεχόμενο στην μορφή των κοινωνικών σχέσεων.

«Το νόημα-περιεχόμενο των κοινωνικών σχέσεων δεν είναι παρά το νόημα που μοιράζονται οι κοινωνικοί δρώντες, που αμοιβαία προσανατολίζονται οι μεν στους δε λαμβάνοντας υπόψη οι μεν τον προσανατολισμό των δε και τον τρόπο δράσης τους, εντός ιδιαίτερων κοινωνικών καταστάσεων, ή εντός κοινωνικο-ιστορικών συγκεκριμένων, ή πολιτισμικών διαμορφώσεων ιστορικών κοινωνιών.. οι αξίες-ιδέες και οι έννοιες που συνθέτουν κατά την εκτόλιξή της την κοινωνική πρακτική, συνιστούν την νοητική-νοηματική συνοχή της κοινωνίας» (στο ίδιο).

Κάθε πολιτισμός του ανθρώπου, είτε μιλάμε για τους «μεγάλους» πολιτισμούς που σημάδεψαν την ιστορική πορεία μυριάδων ανθρώπων (Δυτικός-Ελληνικός, Κινέζικος, Βαβυλωνιακός, Αιγυπτιακός κτλ), είτε για τις επιμέρους κουλτούρες μικρότερων κοινωνιών και κοινοτήτων, συντίθεται και από το πλέγμα των αξιών-ιδεών που μορφοποιούν εκάστοτε συγκεκριμένα αυτούς τους πολιτισμούς. Η διαμορφωτική πολιτισμική πορεία και η εμφάνιση και θεσμοποίηση των αξιών είναι μια υπόθεση και

μια διαδικασία εγγενής με την ίδια την παρουσία και διαμόρφωση καθολικά των υπό μελέτη λαών και κοινωνιών. Η γενεσιουργός διαδικασία των αξιών-ιδεών, στις οποίες ο κοινωνιολόγος μελετητής αποδίδει υψηλό σημασιολογικό φορτίο ώστε να καταστούν εργαλείο κατανόησης και ερμηνείας, βαίνει ταυτόχρονα και αδιαχώριστα με την γέννηση και διαμόρφωση της ίδιας της κοινωνικής ζωής με τα επιμέρους ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της όταν εξετάζουμε τόσο σύγχρονες, όσο και ιστορικές κοινωνικές φανερώσεις.

Κρίση αξιών έχουμε όταν οι υπάρχουσες αξίες που συνείχαν επί μακρόν μια κοινωνία και της έδιναν έναν εν νόημα προσανατολισμό ατομικής και συλλογικής κοινωνικής δράσης «ξεπερνιούνται» όχι ως διαδικασία «φυσιολογικής» ανανοσηματοδότησης, εκσυγχρονιστικού συντονισμού, αργόσυρτης και εγγενούς με την ίδια την κοινωνική πρόοδο μεταλλαγής τους, αλλά ως μια ρηξικέλευθη, ασυνάρτητη, ιδεολογικού τύπου, εξαναγκαστική αξιακή «μετακένωση», που τα περιεχόμενά της δεν τα γέννησε η εσωτερική και κοινωνική εξέλιξη μιας συγκεκριμένης κοινωνίας, αλλά μια έξωθεν της αναγκαιότητα.

Η έξωθεν αναγκαιότητα πηγάζει από την μετατροπή του κόσμου μας σε ένα σύστημα, που η ιδεολογία του συνίσταται σε αυτό ακριβώς το ξεπέρασμα κάθε ιδιαίτερης πολιτισμικής έκφρασης μικρο-κοινωνίας ή κοινότητας και της συναρμογής του με τα πρότυπα της μιας, αδιαίρετης και μονομορφοποιημένης παγκόσμιας κοινωνίας της Οικονομίας, της Τεχνικής και της υλικής ευημερίας. Ορισμένες κυρίαρχες αξίες-ιδέες της εποχής μας είναι απότοκα της «ορθολογικότητας δυτικού τύπου», όπως για παράδειγμα είναι η «ελευθερία» των οικονομικών συναλλαγών, ή η αυτοπραγμάτωση του ατόμου.

Αυτό το κυρίαρχο αξιακό σχήμα συμπιέζει τα αξιακά προτάγματα επιμέρους λαών και ανθρώπων με συνέπεια είτε την απορρόφησή τους από αυτό, είτε την σύγκρουσή του με αυτό, είτε την διαμόρφωση μιας κατάστασης υβριδικής έκφρασης. Στην τελευταία περίπτωση οι μεν παγκοσμιοποιητικές αξίες ως πρότυπα ενός πολιτικού συστήματος υπεισέρχονται στο κοινωνικό πεδίο, οι δε κοινωνικές ομάδες αντιτίθεται με την καθόλου κοινωνική πρακτική τους, με αποτέλεσμα την ανολοκλήρωτη συστημική ενσωμάτωση στο κυρίαρχο σχήμα και την συνολική

οπισθοδρόμηση και καθυστέρηση που μπορεί να μεταφράζεται ως «παθογένεια» της ανωτέρω κοινωνίας, ενώ την ίδια στιγμή οι άνθρωποι να την ερμηνεύουν ως «αντίσταση» στο κυρίαρχο πρότυπο και άρνηση να ξεπεράσουν τις αξίες με τις οποίες ανατράφηκαν και γαλουχήθηκαν.

Είναι η εποχή μας που χαρακτηρίζεται από το είδος της ιδεολογικής ηγεμονίας που περιέγραψαν μαρξιστές στοχαστές όπως ο Γκράμσι (Heywood A., 2006, σελ 287). Υπάρχει όμως μια διαφορά. Η κουλτούρα, οι αξίες και οι πεποιθήσεις με την μορφή εξουσίας δεν μπορούν να αποδοθούν με αυτή την μορφή σε κάθε κοινωνία η οποία χαρακτηρίζεται ως αστική κοινωνία, διότι οι λαοί πολλές φορές διατήρησαν ως έναν βαθμό τις μακραίωνες παραδόσεις και τους αξιακούς τους προσανατολισμούς ανεξάρτητα από τον βαθμό «αστικοποίησής» τους. Οι αξίες και οι πεποιθήσεις ως ιδεολογική ηγεμονία, καθίστανται μια πραγματικότητα του σύγχρονου κόσμου ως συστήματος, που το συνέχει το νεοφιλελεύθερο ιδεολογικό πρόταγμα, η εκτεχνίκευση και ο ατομικισμός.

Τα παραπάνω φαινόμενα σημαίνουν μια αξιακή κρίση για την υπό μελέτη κοινωνία που μπορεί να συνοδεύεται ή να γεννά κρίση συλλογικής ταυτότητας, απώλεια της κοινωνικής συνοχής με την εμφάνιση «μικροεμφυλίων» και συγκρούσεων, μηδενιστικές τάσεις, αμφισβήτηση κάθε μορφής αυθεντίας και παραδοσιακών αξιών.

B) Η ανθρωπιστική διάσταση της κοινωνικής κρίσης είναι σχεδόν πάντοτε απότοκος της οικονομικής κρίσης. Φαινόμενα κοινωνικής παθολογίας που μπορεί να υφίστανται ως ένα βαθμό σήμερα, διογκώνονται και εξαπλώνονται σε συνθήκες κρίσης απειλώντας τα ίδια τα θεμέλια μιας κοινωνίας. Τα φαινόμενα αυτά περιλαμβάνουν κατά πρώτον και σημαντικότερο την εκτίναξη των αυτοκτονιών που αποτελούν την μεγαλύτερη πληγή μιας κοινωνίας, την ραγδαία αύξηση της ανεργίας και κατ' επέκταση της φτώχειας και της ανέχειας, την αύξηση της εγκληματικότητας, την εξάπλωση των χρηστών ναρκωτικών ή άλλων ουσιών καθώς και του αλκοολισμού και ακόμα την διόγκωση των ψυχοπαθολογικών συμπτωμάτων των ανθρώπων.

Είναι σχεδόν αρρωστημένη κατάσταση, να βλέπουμε για παράδειγμα στην Ελλάδα που αποτελεί μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εικόνες εξαθλίωσης, αυτοκτονίες, καθημερινά συσσίτια για χιλιάδες ανθρώπους που

οργανώνει η Εκκλησία της Ελλάδος και οι κατά τόπους δήμοι. Το χειρότερο είναι πως αυτές οι εικόνες έχουν καταστεί μια καθημερινότητα, μια ρουτίνα για τους υπόλοιπους, μια κοινοτοπία.

Γ' ΜΕΡΟΣ: ΟΙ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

Γ.1. ΤΟ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΚΡΙΣΙΑΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Το 2008, έτος ενός παγκόσμιου οικονομικού κραχ που ξεσπά, σηματοδοτεί ίσως το τέλος μιας περιόδου του παγκόσμιου οικονομικού δικτύου με την μορφή που αυτό λειτουργούσε τις τέσσερις τελευταίες δεκαετίες. Το δίκτυο αυτό, πολυδαίδαλο και ακανθώδες στην έκτασή του, αλλά με ένα διακριτό κέντρο που το στηρίζει και το ενεργοποιεί, στηρίχθηκε σε μια «σταθερή» ανισορροπία (Βαρουφάκης Γ, 2011, σελ. 58) που έστησε στοχευμένα η οικονομική και πολιτική ελίτ των ΗΠΑ με εκφραστή και όργανο την wall street.

Έτσι, όταν μιλάμε για ένα παγκόσμιο οικονομικό κραχ, μια παγκόσμια κρίση, τότε αναφερόμαστε σε ένα σύστημα ή δίκτυο (ανάλογα με την θεωρητική βάση με την οποία πορευόμαστε) το οποίο αναταράσσεται και παύει να είναι σταθερό αλλά τότε εκδηλώνεται μόνο ως ανισόρροπο. Το σύστημα αυτό δομήθηκε και αποκρυσταλλώθηκε πάνω στο δόγμα της νεοφιλελεύθερης οικονομίας της αγοράς.

Πρόκειται για μια αντίληψη που περιγράφει την «αγορά» ως έναν λειτουργικά αυτοποιητικό και ολοκληρωμένο οικονομικό σύστημα το οποίο για να εκδηλώνει αρμονία και ισορροπία ως τέτοιο, θα πρέπει να βαίνει αδέσμευτο και ανεξάρτητο από εξωγενείς παρεμβάσεις π.χ. του κράτους, της πολιτικής, αυστηρών θεσμικών πλαισίων κτλ. Ακόμα και όταν δείχνει να κλυδωνίζεται ή να αναταράσσεται, αυτό συμβαίνει μόνο παρεμπιπτόντως ή συμπτωματικά και όχι λόγω ενδογενών αιτιών ή εγγενών αδυναμιών του ίδιου του συστήματος.

Το δόγμα εν τέλει συνοψίζεται στα εξής: α) Ολοκληρωτική ελευθερία διακίνησης κεφαλαίου, προϊόντων και υπηρεσιών, β) απορρύθμιση (ελαχιστοποίηση ή και εκμηδένιση κρατικού παρεμβατισμού μέσω

ρυθμίσεων που μπορεί να επηρεάσουν την μέγιστη «αποδοτικότητα», το κέρδος), γ) ιδιωτικοποίηση, δ) περικοπές δημοσίων δαπανών, δηλαδή έμμεσα περικοπές μισθών, συντάξεων, δικαιωμάτων που απορρέουν από αυτά κτλ.

Μία γεύση από αυτήν την αντίληψη παίρνουμε από τον τρόπο που αποφασίστηκε να αντιμετωπιστούν τα ελλείμματα των ΗΠΑ. Τα δύο ελλείμματα των ΗΠΑ, το έλλειμμα του κρατικού προϋπολογισμού και το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου που συσσωρεύονταν από την δεκαετία του '60, αποφασίστηκε αντί να αντιμετωπιστούν πολιτικο – οικονομικά, να συνεχίσουν να αυξάνονται απεριόριστα. Το κόστος αυτής της διαδικασίας θα αναλαμβάνονταν από τα πλεονάσματα των πιο ανεπτυγμένων βιομηχανικά κρατών (Γερμανία, Ιαπωνία και αργότερα και η Κίνα) τα οποία τροφοδοτούν με κεφάλαια και προϊόντα την αγορά και τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα των ΗΠΑ. Οι τροφοδοτικές χώρες θα αποκόμιζαν χρηματιστικά κέρδη και θα επιδίωκαν μια περαιτέρω κεφαλαιακή παγκόσμια εξάπλωση όπως και συνέβη.

Ένα άλλο απότοκο του νέου δόγματος, που αποτελεί βασική αιτία της παγκόσμιας συστημικής κρίσης, είναι και η ραγδαία εξάπλωση μιας νέας κερδοσκοπικής ανακάλυψης: των *παραγώγων*. Είναι η στιγμή μιας νέας φάσης του καπιταλισμού όπου οι υπεραξίες δεν παράγονται πλέον μόνο από το προηγούμενο παραγωγικοκεντρικό μοντέλο, αλλά από μια διαδικασία καθαρά τυχοδιωκτική και κερδοσκοπική που περιλαμβάνει πράξεις καθαρά «τζόγου».

Αυτή η ανακάλυψη ευθύνεται για την κατασκευή μιας πυραμοειδούς «φούσκας» η οποία δομείται από τράπεζες, χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, χρηματιστές, οίκους αξιολόγησης, εκατομμύρια ανυποψίαστους δανειολήπτες, κράτη και κάθε λογής κερδοσκόπους, και η οποία διογκώνεται με την «παραγωγή» αμύθητων κερδών στην βάση των οποίων υπήρχαν μόνο τίτλοι (ομόλογα, συμβόλαια, ασφάλιστρα) δανείων και εγγράφων παραγώγων (CDO, CDS).

Το καταστροφικό αποτέλεσμα αυτής της νέας οικονομικής αντίληψης το οποίο ξεκινά να διαφαίνεται ήδη από τις αρχές του 2007, κορυφώνεται τον Σεπτέμβριο του 2008 με την κατάρρευση της Leeman Brothers. Το μεγάλο πρόβλημα όμως, πέρα από το κύριο γεγονός του κραχ, είναι πως οι

εμπνευστές, οι υποστηρικτές και οι όποιοι συμμετέχοντες στο σύστημα του νέου δόγματος, δεν έχουν πειστεί περί των εγγενών συστημικών αιτιών. Αφέθηκαν στην απληστία, στις αμελώς ή δολίως εγκληματικές πράξεις που αυτή γεννά, απέτυχαν να διαγνώσουν την κρίση, πίστεψαν στην πανίσχυρη δύναμη και στο ακατάβλητο του συστήματος. Πολύ σύντομα βέβαια, η κρίση περνά και στην απέναντι πλευρά του ατλαντικού απειλώντας και την Ευρώπη της Γερμανικής «ισορροπίας» και τελικά καταφέρνει να κλυδωνίσει και το Ευρωπαϊκό σύστημα αφού στο παγκόσμιο οικονομικό δίκτυο της αγοράς κάθε μεγάλο η μικρότερο γεγονός επηρεάζει και τα συνδεδεμένα μέρη. Τα μεγάλα θύματα φυσικά της ευρωπαϊκής κρίσης είναι οι μικρότερες ελλειμματικές χώρες του νότου και η Ιρλανδία.

Γ.2. Η ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ Η ΕΥΡΩΠΗ

Η επιθυμία για πραγματική πολιτική και οικονομική συμπίεση με την «Δύση», εκφράστηκε ήδη από τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια και κυρίως από τις πολιτικές δυνάμεις της δεξιάς και του κέντρου με πρωτοβουλία του Κ. Καραμανλή. Το 1959 η ελληνική κυβέρνηση υπέβαλε αίτηση για μια σύναψη συμφωνίας σύνδεσης δύο χρόνια μετά την δημιουργία της ΕΟΚ. Η αρχική πρωτοβουλία για την ίδρυση μιας Ευρωπαϊκής Κοινότητας, απέβλεπε στην δημιουργία μιας οντότητας που προκύπτει από ένωση ευρωπαϊκών κρατών η οποία θα πραγμάτωνε την επιθυμία για ένα ενιαίο χώρο ειρήνης, ανάπτυξης και δημοκρατίας.

Προς τα τέλη της δεκαετίας του '50, παρατηρήθηκαν ορισμένα φαινόμενα (Μαραβέγιας, Σακελλαρόπουλος, 2006) τα οποία οδήγησαν το τότε πολιτικό σύστημα στο συμπέρασμα πως η Ελλάδα απομακρύνεται από το δυτικό «στρατόπεδο» και ενδεχομένως να οδηγείται σε μια πολιτική και οικονομική απομόνωση. Ενδεικτικά αναφέρουμε (από το ίδιο) την επίδραση του ψυχροπολεμικού κλίματος και την αύξηση των εμπορικών συναλλαγών με κομμουνιστικές χώρες, την ενδυνάμωση της νόμιμης αριστεράς, την συρρίκνωση της οικονομικής βοήθειας από τις ΗΠΑ (η γεωπολιτική εξάρτηση παρέμενε ισχυρή), την εμφάνιση των Αδεσμεύτων, το κυπριακό.

Η διαφαινόμενη μελλοντικά πολιτική ολοκλήρωση της Ευρώπης ήταν το δέλεαρ για μια σύνταξη της Ελλάδας με αυτήν, προκειμένου να μπορέσει να βρει έναν από και ρεαλιστικό οικονομικο-πολιτικό στόχο και να επωφεληθεί από τα πλεονεκτήματα μιας τέτοιας προοπτικής βγαίνοντας από μία ενδεχόμενη διεθνή απομόνωση και από μια ολοκληρωτική πρόσδεση σε βαθμό υποτέλειας, στο άρμα των ΗΠΑ, ή ακόμα χειρότερα για την εποχή, να ολισθήσει προς τον κομμουνισμό. Η τότε κυβέρνηση προσδοκούσε πως η σύνδεση με την ΕΟΚ, α) θα εξασφάλιζε την ελεύθερη διακίνηση των ελληνικών γεωργικών προϊόντων στις αγορές των έξι (τότε ήταν η Γαλλία, η Δ, Γερμανία, η Ολλανδία, η Ιταλία, το Λουξεμβούργο και το Βέλγιο), β) θα λάμβανε οικονομική ενίσχυση, γ) θα προσέλκυε ξένες επενδύσεις, δ) θα λειτουργούσε ως μέσο απορρόφησης του πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού και ε) θα οδηγούσε σε έναν γενικότερα, εκσυγχρονισμό της ελληνικής οικονομίας.

Η Ελλάδα, στην επιδίωξή της αυτή, θα αναλάμβανε ορισμένες υποχρεώσεις που σχετίζονταν με την σταδιακή κατάργηση των περιορισμών στις εισαγωγές από την Κοινότητα, την αποδοχή των βασικών δασμών του κοινού εξωτερικού δασμολογίου και την συμμετοχή της Ελλάδας στην κοινή αγροτική πολιτική (ΚΑΠ). Ως προς το τελευταίο, ανέκυψαν σοβαρές διαφωνίες που οδήγησαν σε χρόνιες διαπραγματεύσεις και οι οποίες πάγωσαν κατ' ουσίαν με το ξέσπασμα της δικτατορίας του '67. Το πρόβλημα της αγροτικής πολιτικής και της χρηματικής ενίσχυσης της Ελλάδας είχε να κάνει με μια επιλεκτική εφαρμογή της συμφωνίας εκ μέρους της Κοινότητας που μετέτρεπε τα πλεονεκτήματα για την Ελλάδα σε μειονεκτήματα.

Η ευρωπαϊκή υπόθεση συνεχίζεται ένα χρόνο μετά την πτώση της δικτατορίας με την αίτηση ένταξης από την ελληνική κυβέρνηση στην Ευρωπαϊκή κοινότητα των «εννέα». Το νέο επιχείρημα για την επιλογή αυτή ήταν ότι η Ελλάδα θα μετατρέποταν σε ισότιμο εταίρο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, θα αποφευγόταν η απομόνωσή της και επιπλέον θα ενισχύονταν η εξωτερική διαπραγματευτική της ικανότητα κυρίως σε σχέση με την Τουρκία (σήμερα γνωρίζουμε την κατάληξη αυτών των προσδοκιών). Το 1981 η Ελλάδα γίνεται το δέκατο μέλος της ΕΟΚ. Η σύγκρουση που επέφερε ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός είχε σαφείς ιδεολογικές προεκτάσεις καθώς αυτός συνδέονταν με την ελεύθερη αγορά στην οικονομία ενώ οι επικριτές υποστήριζαν ένα σοσιαλιστικού τύπου μοντέλο ανάπτυξης. Αυτές οι συγκρούσεις οδήγησαν σε ένα υβριδικό μοντέλο οικονομίας την δεκαετία του '80, καθότι η αμφιταλάντευση του πολιτικού συστήματος οδήγησε σε πραγματικά προβλήματα και οικονομικά αδιέξοδα με επακόλουθο την κρίση του '85 και του '88 – '90.

Το 1991 υπογράφεται η Συνθήκη του Μάαστριχτ που αποτελεί το επόμενο βήμα της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης όπου τίθενται ο στόχος μιας νομισματικής ένωσης και η καθιέρωση ενός κοινού νομίσματος. Δημιουργούνται οι τρεις πυλώνες της Ευρωπαϊκής Ένωσης δηλαδή η Ευρωπαϊκή Κοινότητα, η Κοινή Εξωτερική Πολιτική και η Πολιτική Ασφάλειας. Επιπλέον, θεσπίζεται η συνεργασία για θέματα δικαιοσύνης και εσωτερικών υποθέσεων. Το 1999 η Οικονομική και Νομισματική

Ενοποίηση (ONE) γίνεται πραγματικότητα και τον επόμενο χρόνο η Ελλάδα θα γίνει το δωδέκατο μέλος.

Γ.2.1. Η ΕΥΡΩΠΗ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ

Η Ευρωπαϊκή Ένωση, μετά το ξέσπασμα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης το 2008, μοιάζει σήμερα περισσότερο με συνυποταγή των μελών σε ένα γερμανικό κέντρο, παρά με αυτόβουλη ένωση λαών και κρατών. Όλες οι αρχικές προσδοκίες, υποσχέσεις και ελπίδες που γεννήθηκαν με την ευρωπαϊκή ιδέα αχρηστεύτηκαν μέσα σε λίγα χρόνια. Τα διαφορετικά επίπεδα ανάπτυξης μεταξύ των περιφερειακών και των χωρών του Βορρά ήταν γνωστά εδώ και δεκαετίες (Σημίτης Κ., 2012, Μουζέλης Ν. 2012, Βαρουφάκης Γ., 2011). Η διαφορά αυτή όμως έχει μετατραπεί, τα χρόνια της κρίσης, σε χάσμα μεταξύ αυτών των κρατών το οποίο φαντάζει αβυσσώδες.

Διαχρονικά, υπήρχαν μεγάλες οικονομικές (και πολιτικές) διαφορές, αλλά ποτέ αυτές οι διαφορές δεν ανέδειξαν μέχρι σήμερα κάποιο κράτος – ηγεμόνα το οποίο όχι μόνο θα επέβαλλε τους σκοπούς και τα μέσα της ευρωπαϊκής πορείας των κρατών του νότου στην οικονομία –και την πολιτική κατ’ ουσίαν– , αλλά θα πλούτιζε περαιτέρω πάνω ακριβώς σε αυτές τις εγγενείς αδυναμίες των δεύτερων. Η Γερμανία μέχρι πριν λίγα χρόνια, ήταν απλώς ένα μέλος που συν τις άλλους απλώς τα κατάφερνε δημοσιονομικώς και ευρύτερα οικονομικώς, πολύ καλύτερα από άλλα μέλη, λόγω μακροχρόνιων (οικονομικών) στρατηγικών που εφάρμοσε απαρέγκλιτα.

Ο στόχος της Γερμανίας (Βαρουφάκης Γ., 2011) ήταν να δημιουργεί ολοένα και περισσότερα πλεονάσματα στο εμπορικό ισοζύγιο μέσω της δημιουργίας ενός «ζωτικού χώρου» ζήτησης. Για ιστορικούς λόγους, η Γερμανία διέθετε μια εξαιρετική ικανότητα να παράγει τα πιο επιθυμητά και καινοτόμα αγαθά του καπιταλισμού. Διατηρώντας εσκεμμένα ένα μικρότερο από τον μέσο όρο ρυθμό ανάπτυξης και κρατώντας τους μισθούς σε σχετικά χαμηλά επίπεδα, ο στόχος της μετά την δεκαετία του `70 έμοιαζε να πραγματοποιείται.

Στη συνέχεια τα παραγόμενα κεφάλαια εναποθέτονταν σε χρηματοπιστωτικά κέντρα των ΗΠΑ προκειμένου να τροφοδοτούν τα ελλείμματά των δεύτερων και στην συνέχεια να αποδίδονται χρηματιστικά κέρδη. Επιπλέον όλα τα παραγόμενα κεφάλαια, χρησιμοποιούνταν από τις

γερμανικές εταιρείες σε διεθνείς επενδύσεις για περαιτέρω παγκόσμια δικτύωση και παραγωγή κερδών. Τον ζωτικό χώρο ζήτησης τον αποτέλεσαν βασικά οι ευρωπαϊκές χώρες και δη οι χώρες των ελλειμμάτων.

Υπήρχε όμως ένα εμπόδιο που έπρεπε να ξεπεράσει η Γερμανία και αυτό δεν ήταν άλλο παρά η υφιστάμενη δυνατότητα των νομισματικών υποτιμήσεων που χρησιμοποιούσαν οι ελλειμματικές οικονομίες προκειμένου να περιορίσουν τα δικά τους εμπορικά ελλείμματα και να διατηρήσουν την ανταγωνιστικότητά τους. Με την προοπτική ενός κοινού νομίσματος αυτό το εμπόδιο θα αίρονταν και οι Γερμανία θα συνέχιζε απρόσκοπτα την συνέχιση της οικονομικής της στρατηγικής.

Βέβαια, και οι πολίτες (ελίτ και εργαζόμενοι) των ελλειμματικών χωρών είχαν καταπονηθεί από τις πολιτικές των υποτιμήσεων που οδηγούσαν σε αύξηση του πληθωρισμού αναντίστοιχα με την αύξηση των μισθών, σε μείωση της αξίας των αποταμιεύσεων, των περιουσιών κτλ. Για αυτό δεν δυσκολεύτηκαν να πειστούν από την ανάγκη για νομισματική ένωση που διακήρυτταν οι πολιτικοί ηγέτες τους, αγνοώντας το επερχόμενο αντίτιμο.

Με την συνθήκη του Μάαστριχτ (1992), η οποία αποτέλεσε την θεσμική αρχή για την καθιέρωση του κοινού νομίσματος, φτιάχτηκε και ένα δημοσιονομικό «κοστούμι» με πρότυπο τους στόχους που έθετε η Fed, προκειμένου να αποτελεί το μέτρο της (αυτό)πειθαρχίας που οφείλει να παρουσιάσει ένα κράτος – μέλος το οποίο επιθυμεί να ενταχθεί στην ΟΝΕ (Βαρουφάκης, 2011). Οι στόχοι που τέθηκαν συνοψίζονται σε τρία οικονομικά μεγέθη που αφορούν τα όρια έως 3% στον πληθωρισμό, έως 3% στο έλλειμμα κρατικού προϋπολογισμού του ΑΕΠ και έως 60% το αναλογούν στο ΑΕΠ, δημόσιο χρέος.

Καμία πρόβλεψη, καμία αναφορά ή ενδιαφέρον για επιμέρους «ιδιαιτερότητες», παθογένειες ή διαφορετικές στρατηγικές και κατευθύνσεις των υπολοίπων μελών και ειδικά αυτών του Νότου. Όσοι επιθυμούσαν την πλήρη ένταξη όφειλαν να «φορέσουν» το «κουστούμι» ασχέτως αν αυτό ήταν ορισμένα νούμερα μικρότερο ή μεγαλύτερο για τα «σώματα» των υπό ένταξη μελών. Τα όρια των παραπάνω μεγεθών επιλέχθηκαν από την Γερμανία και την Γαλλία επειδή ως στόχοι θεωρήθηκαν εύκολα εφικτοί.

Η Γερμανία επιτύγχανε έτσι την προστασία της ανταγωνιστικότητας των βιομηχανικών της προϊόντων και την άρση της αβεβαιότητας αφενός των τιμών διάθεσης και αφετέρου του κόστους των ενδιάμεσων προϊόντων της που κατασκευάζονταν εκτός Γερμανίας. Το αντίτιμο που πλήρωσαν οι ελλειμματικές χώρες προκειμένου να τιθασευτεί ο πληθωρισμός, ήταν ο περιορισμός των μισθών και της εγχώριας ζήτησης.

Γ.3. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ: Η «ΑΠΟΤΥΧΙΑ ΤΩΝ ΑΡΙΘΜΩΝ», ΩΣ ΑΠΟΤΥΧΙΑ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗΣ ΣΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Την στιγμή που γράφεται αυτή η εργασία, η ανεργία βρίσκεται στο 27,4%²⁸, με αυτή των νέων από 15-25 ετών να βρίσκεται στο 60% και στην κατηγορία από 25-29 στο 40%. Το δημόσιο χρέος θα κυμανθεί για το 2013 περίπου στα 350 δισ. ευρώ, ενώ η ύφεση προβλέπεται να βρίσκεται στο 5.5%. Το κοινωνικό κράτος, που γνωρίζαμε έστω και με τις όποιες ατέλειες περνά σοβαρή κρίση, οι μισθοί και οι συντάξεις περικόπτονται, οι εργασιακές σχέσεις αναπροσαρμόζονται προς το χειρότερο εξαφανίζοντας δικαιώματα δεκαετιών. Η λιτότητα, οι ιδιωτικοποιήσεις και η εσωτερική υποτίμηση, είναι ο κανόνας του μνημονίου που επιβλήθηκε το 2010, με αποτέλεσμα την συνεχή ύφεση. Από το 2010, χιλιάδες συμπολίτες μας έχουν βάλει τέλος στην ζωή τους μην αντέχοντας την διαμορφωθείσα πραγματικότητα. Η φτώχεια και η αδυναμία ανταπόκρισης σε ανάγκες της καθημερινότητας που θεωρούνταν δεδομένες, παίρνουν συνεχώς μεγαλύτερες διαστάσεις.

Η ακραία αυτή κατάσταση ανασφάλειας, αγωνίας, στέρησης αναγκών, δυσκολίας διαβίωσης και μελαγχολίας, οδηγεί μοιραία και σε αύξηση της εγκληματικότητας. Η χώρα, αδυνατώντας να ανταποκριθεί στις οικονομικές υποχρεώσεις της, εξωτερικές και εσωτερικές, έχασε την όποια σχετική οικονομική και κυρίως πολιτική της αυτονομία, υπακούοντας μόνο σε εντολές των τροφοδοτών δανειστών που διατυπώνονται στα δύο μνημόνια των δανειακών συμβάσεων και των απορреουσών από αυτά υποχρεώσεων.

Η ελληνική οικονομική κρίση ξεσπά ως αντίφαση μεταξύ των συστημικών προδιαγραφών ανάπτυξης που επιβάλλει η Ευρωπαϊκή Ένωση και της ανολοκλήρωτης, πρόχειρης και αμφιταλαντευόμενης ευρωπαϊκής προοπτικής της Ελλάδας. Όταν ξέσπασε η ελληνική οικονομική κρίση, ήλθαν στην επιφάνεια όλες οι αστοχίες, οι προχειρότητες και η αναποτελεσματικότητες που συσσωρεύονταν επί δεκαετίες, αποδεικνύοντας

---

²⁸ Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία της ΕΛ. ΣΤΑΤ. Ανεπίσημα η ανεργία βρίσκεται σταθερά πάνω από 30%.

πως οι όποιες επιδόσεις και ισορροπίες ήταν μια επίπλαστη πραγματικότητα που κάλυπτε την συνεχώς επαπειλούμενη ευημερία και ασυνάρτητη οικονομική πραγματικότητα. Το συσσωρευμένο χρέος, τα ελλείμματα, η απουσία βιωσιμότητας, οι προοπτικές της οικονομίας να παράγει μεγέθυνση κατά τα επόμενα χρόνια, η ικανότητα ανάληψης επενδύσεων, η ανταγωνιστική ικανότητα κτλ. (Γιαννίτσης Γ., 2013, σελ. 86). «*Με την ορολογία του Minsky, πριν από το 2009 η οικονομία είχε ήδη περιέλθει σε κατάσταση απόλυτου κερδοσκοπού (ultra prozī), ο οποίος δεν έχει πρωτογενές πλεόνασμα, ούτε καν για να εξυπηρετεί τμήμα του χρέους του. Στη φάση εκείνη κατέστη εμφανές ότι η Ελλάδα ήταν ήδη χρεοκοπημένη*» (στο ίδιο).

Η Ελλάδα ακολούθησε μια πορεία συνεχών ελλειμμάτων στους προϋπολογισμούς και ένα συνεχώς αυξανόμενο δημόσιο χρέος γεγονός που σημαίνει ότι ξόδευε περισσότερο από ότι παρήγε (Σημίτης Κ., 2012, σελ 45). Η διαφορά στο επίπεδο ανάπτυξης μεταξύ Βορρά και Νότου αποτυπωνόταν και στο έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου: Το διάστημα 2000-2007 κυμαινόταν κατά μέσο όρο 8.4% (στο ίδιο). Η ελληνική κοινωνία και το πολιτικό σύστημα λειτουργούσαν ομαλά και απρόσκοπτα στο βαθμό που διογκώνονταν συνεχώς το δημόσιο χρέος και το δημόσιο έλλειμμα. Η συστημική «σταθερή» ανισορροπία ήταν προϋπόθεση της ομαλότητας, μέχρι την στιγμή που κάποιο ξαφνικό και μεγάλο γεγονός όπως έγινε με την παγκόσμια κρίση θα ανέκοπτε αυτήν την ξέφρενη πορεία προς την άβυσσο.

Οι κυβερνήσεις δανείζονταν από το εξωτερικό σπαταλώντας αυτούς τους πόρους βασικά σε δαπάνες συνεχούς τροφοδότησης του πελατειακού δικτύου. Το κράτος απέτυχε στην δημιουργία και εφαρμογή ενός δίκαιου φορολογικού συστήματος που θα αντιμετώπιζε την φοροδιαφυγή την εισφοροδιαφυγή και την παραοικονομία. Ακόμα και η κοινωνική πολιτική συνδέθηκε με καταστρατηγήσεις και αυθαιρεσίες, όπως ψευδείς αναπηρίες, πλασματικές προϋποθέσεις για λήψη αυξημένων ή εξολοκλήρου συντάξεων. Η κρατική διαφθορά αποσπούσε σημαντικά ποσά που επιβάρυναν την κατάσταση.

Όπως διαβάζουμε στο κείμενο του Τάσου Γιαννίτση (*Η Ελλάδα στην κρίση*, 2013), η Ελλάδα από τις αρχές του '90, είχε ήδη περάσει σε μία

φάση – παγίδα, όπου για κάθε αύξηση του ΑΕΠ της κατά 1 μονάδα είχε ανάγκη από μια μεγαλύτερη της μονάδας αύξηση χρέους. Μετά το 2009 κάθε αύξηση του χρέους συνεπάγεται μείωση του ΑΕΠ. Καταγράφουμε ορισμένα αριθμητικά μεγέθη και στοιχεία που αποτελούν αποτύπωση τόσο της αστοχίας των οικονομικών πολιτικών όσο και της συστημικής ενσωμάτωσης των ανισοτήτων (από το ίδιο σελ. 77-80): α) Σχέση δημοσιονομικά έσοδα/ΑΕΠ: 38% από το 1994-2008, το οποίο αντιστοιχεί σε 7 μονάδες του ΑΕΠ κάτω από τον μέσο όρο της Ε.Ε. (44,8%). Οι δημόσιες δαπάνες αποτελούν το 45,8% του ΑΕΠ, με τον αντίστοιχο ευρωπαϊκό μέσο όρο να είναι στο 47,4%. Το σημαντικό είναι πως παρόλο που φαίνεται πως οι δαπάνες κυμαίνονται σε φυσιολογικά όρια, εντούτοις το κριτήριο της ανισορροπίας βρίσκεται όταν συγκρίνουμε τις δαπάνες σε σχέση με τα έσοδα τα οποία είναι σαφώς περιορισμένα και μόνο τότε γίνεται κατανοητό το πώς οι δαπάνες απειλούν την δημοσιονομική σταθερότητα. Ακόμα, η κρατική και πολιτική διαφθορά με την διαπλοκή παραπολιτικών επιχειρηματικών συνιστωσών αποσπά σημαντικά ποσά από τον γενικό πλούτο της χώρας.

β) Η συστημική ενσωμάτωση των ανισοτήτων διαφαίνεται από μια σειρά στοιχεία όπως είναι: 1) *Η ανισότητα στην κατανομή του εισοδήματος που είναι η τρίτη μεγαλύτερη στην Ε.Ε., ενώ επιπλέον η κατανομή αυτή εμπεριέχει το αποτέλεσμα της φοροδιαφυγής και εισφοροδιαφυγής, αλλά και αποτυπώνει και έναν μηχανισμό αυθαίρετης απονομής προσόδων με την μορφή ειδικών μισθολογίων, με την απονομή συντάξεων σε έναν σημαντικό μεγάλο αριθμό μη δικαιούχων, με τις μη αναγκαίες δημόσιες προσλήψεις η ανισοβαρώς κατανεμημένες.* 2) *Το σημαντικά μικρότερο βάρος της φορολογίας ως ποσοστό του ΑΕΠ σε σχέση με την Ε.Ε. (30.3% το '09 έναντι 39,1%).* 3) *Το εξαιρετικά χαμηλότερο βάρος που έχουν οι άμεσοι φόροι πάνω στο προσωπικό εισόδημα ως ποσοστό του ΑΕΠ, στο ελληνικό φορολογικό σύστημα σε σύγκριση με την Ε.Ε. (περίπου 5% για την Ελλάδα έναντι 8,9% για την Ε.Ε., την περίοδο 1998-2010).* 4) *Το σημαντικά χαμηλότερο βάρος που έχουν οι εργοδοτικές εισφορές στην κοινωνική ασφάλιση ως ποσοστό του ΑΕΠ σε σχέση με την Ε.Ε. (4,7% έναντι 8,2%).* 5) *Η πολύ χαλαρή συνεισφορά (ή και η υψηλή εισφοροδιαφυγή) των ελεύθερων επαγγελματιών στα ασφαλιστικά τους ταμεία.*

Γ.4. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ: ΤΑ ΠΡΟΤΑΓΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ ΣΥΜΠΛΕΚΟΝΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΑ

Η Ελλάδα το 2009, γνωρίζει μια πρωτόγνωρη οικονομική κρίση χρέους και βρίσκεται να συμπίεζεται τόσο από την παγκόσμια οικονομική «ασφυξία», όσο και από το Ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο το οποίο δεν αφήνει περιθώρια αυτόνομης χάραξης πολιτικής αντιμετώπισης της κρίσης. Το βίωμα της κρίσης συνδέεται ευθέως με την «ατελή» δυνατότητα κατανάλωσης. Μετά την αξιακή μεταστροφή της ελληνικής κοινωνίας από το «παράγειν» στο «καταναλώνειν» και την μη εκπλήρωση των επιθυμιών που πηγάζουν από μια αρχική επιθυμία «να γίνουμε ευρωπαίοι», αυτή η αδυνατότητα είναι η αρχή που οδηγεί στις πιο δυσβάσταχτες και οδυνηρές συνέπειες αυτής της κρίσης.

Όπως ειπώθηκε, η κρίση στην Ελλάδα περιλαμβάνει την παγκόσμια και την ευρωπαϊκή διάσταση ως προς τις αιτίες της αλλά, το μέγεθος και η έκταση που αυτή πήρε, οφείλονται σε εσωτερικές αποκαλούμενες «παθογένειες»²⁹ και νοοτροπίες, σε χρόνια θεσμικά προβλήματα, ατέλειες και σε λάθος πολιτικές επιλογές, οι οποίες δεν θεμελίωσαν ούτε ολοκλήρωσαν με μια μακροχρόνια στρατηγική, τις προϋποθέσεις για την σωστή ένταξη της Ελλάδας στο ευρωπαϊκό και παγκόσμιο οικονομικό δίκτυο, ώστε να δικαιολογείται και να στηρίζεται μακροχρόνια η άνοδος του βιοτικού επιπέδου και συνεπώς η επόμενη αξιακή μεταστροφή στην «κατανάλωση».

Έτσι, η ιδιαίτερα δυσχερής εκδήλωση της κρίσης για την Ελλάδα αφορά: από την μία, μια μεταλλαγή της ελληνικής οικονομίας, του ελληνικού καπιταλισμού των πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών που είχε τα χαρακτηριστικά μιας «ηθικής» της εργασίας, του «παράγειν» ως οικονομική αξία, της σχετικά πολιτικής και οικονομικής αυτονομίας, της αντίληψης ευρύτερα «καταναλώνω όσα παράγω». Και, από την άλλη την δίχως πολιτικά θεμέλια, με όλες τις παθογένειες του παρελθόντος πρόσδεση σε

²⁹ Θα ήταν πιο δόκιμο να χρησιμοποιούσαμε κατά περίπτωση τον όρο «ιδιαιτερότητα» χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η Ελλάδα δεν εμφάνισε και σοβαρές ελλείψεις και παθογένειες.

ένα εξωχώριο οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο που μετατοπίζει την ελληνική κοινωνία προς την οπωσδήποτε κατάκτηση της καταναλωτικής ευμάρειας.

Γ.4.1. ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Το ελληνικό πολιτικό σύστημα (μετά το 1974) αποκρυσταλλώθηκε μέσα από την δράση των κομμάτων που αναδύθηκαν και τα κοινωνικά αιτήματα τα οποία οι ανάγκες της εποχής βάσιμες ή όχι, παρότρυναν τις νέες πολιτικές δυνάμεις να τα ικανοποιήσουν. Αφ' ης στιγμής οι νέες πολιτικές δυνάμεις κατακτούν την εξουσία, μετασχημάτισαν την λειτουργία του κρατικού μηχανισμού και διαμέσου αυτού και ολόκληρη την κοινωνική ζωή, σύμφωνα με τις βουλήσεις τους που παρ' όλες τις επιμέρους διαφορές συνέτειναν στην εμφάνιση μιας ομοιογενούς κατά βάση κοινωνικής συνομάδωσης με διακριτά χαρακτηριστικά.

Τα βασικά χαρακτηριστικά με αρνητικό πρόσημο της νέας μορφής κοινωνικής συνύπαρξης που εκκίνησαν να διαφαίνονται μετά την εμφάνιση νέων αναγκών, ιστορικών συγκυριών και συνθηκών, ιδεολογιών και στοχεύσεων, είναι η πλήρης εμπορευματοποίηση των πάντων και συνακόλουθα ο εκχρηματισμός του συνόλου της παραγωγής και κατανάλωσης ιδίως στα αστικά κέντρα που μεγεθύνονται ραγδαία, η σταδιακή εγκατάλειψη της πατριαρχικής σχέσης πολιτικού – κοινωνικού και η αντικατάστασή της από την πελατειακή σχέση (Κονδύλης Π. 1991), η γιγάντωση της μεσοαστικής τάξης, η υποχώρηση της παραγωγικότητας στην εργασία, η διόγκωση του δημοσίου τομέα και των υπηρεσιών, η συρρίκνωση της βιομηχανίας, ο υπέρμετρος δανεισμός, ο ιδεολογικός εξισωτισμός των πολιτών που συμφύεται με την ταυτόχρονη υποβάθμιση της έννοιας της «αριστείας» και άρα της αξιοκρατίας, η παιδαγωγική ένδεια και η υποχώρηση της «κατά κεφαλήν καλλιέργειας» με την ταυτόχρονη εξάπλωση κάθε είδους υποκοουλτούρας.

Στα θετικά της νέας εποχής θα τοποθετούσαμε ενδεικτικά, την εμπέδωση και σταθεροποίηση του δημοκρατικού πολιτεύματος, την ολοκλήρωση και επέκταση των συνταγματικών ελευθεριών και την άνοδο του βιοτικού επιπέδου λόγω της γενναίας, μέσω δανεισμού πάντα, αναδιανομής του εισοδήματος. Θεμελιώδεις αξίες καθίστανται ο καταναλωτισμός – η δυνατότητα της αγοράς προϊόντων κάθε είδους – ο εύκολος πλουτισμός και η αυτοπραγμάτωση.

Γ.4.2. Η ΔΕΚΑΕΤΙΑ `80 - `89

Το 1981 το ΠΑΣΟΚ επιτυγχάνει μια μεγάλη εκλογική νίκη. Όσον αφορά το θέμα της Ευρωπαϊκής πορείας της Ελλάδας, η στάση της νέας κυβέρνησης χαρακτηρίστηκε από ακινησία και αμφισημία. Η ίδια η ταλάντευση «άνοιγμα στην Ευρώπη» ή «εσωστρέφεια – ανευρωπαϊσμός» αποτέλεσε έναν παράγοντα ανασταλτικό ανεύρεσης οικονομικής ταυτότητας για την Ελλάδα και πρώιμη αιτία της σημερινής κρίσης. Η ταύτιση με τους ευρωπαϊκούς στόχους στην οικονομία, που θα εκπλήρωνε η νέα κυβέρνηση, καθυστέρησε επί πέντε έτη με αποτέλεσμα την εσωτερική οικονομική κρίση του `85. Η προσπάθεια για μεταρρυθμίσεις διακόπηκε δύο χρόνια αργότερα και μια νέα κρίση οικονομική και πολιτική, εκδηλώνεται τα έτη `88 – `90.

Δεν έγινε ξεκάθαρος, παρά μόνο μετά τις αρχές του `90, ο τελικός κατευθυντήριο χαρακτήρας που θα έπαιρνε η ελληνική οικονομία.. Η περαιτέρω επέκταση του δημοσίου τομέα και ο ενεργότερος ρόλος του κράτους στην παραγωγή και την ρύθμιση των αγορών ήταν μια στρατηγική επιλογή των πρώτων κυβερνήσεων ΠΑΣΟΚ, σε μια περίοδο κατά την οποία η ευρωπαϊκή οικονομική φιλοσοφία κινούνταν σε αντίθετη κατεύθυνση. Ταυτόχρονα η ευρωπαϊκή οικονομική ενίσχυση (πακέτα) λαμβάνονταν κανονικά.

Παρ' όλες τις αλλαγές προς το καλύτερο που επέφερε η πολιτική των πρώτων κυβερνήσεων του ΠΑΣΟΚ (εμπέδωση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, αύξηση βιοτικού επιπέδου, δημιουργία κοινωνικού κράτους κ.α.), οι επιδόσεις στην μακροοικονομία, στις διοικητικές δομές του κράτους, στην θεμελίωση μέσο και μακροπρόθεσμων στρατηγικών στην οικονομία, στην καθιέρωση ενός μακράς πνοής ασφαλιστικού συστήματος, ήταν πενιχρές, ενώ ο εξωτερικός δανεισμός του κράτους αυξάνονταν συνεχώς συμβάλλοντας στην ενίσχυση των προβλημάτων, ενώ έθεταν την αρχή μιας δημοσιονομικής μελλοντικά περιπέτειας που θα διευκόλυνε σωρευτικά τις ελληνικές παθογένειες που οδήγησαν στην εξαιρετικών συνεπειών κρίση του 2009. Επιπλέον, ο παράγων παραγωγικότητα και πραγματική παραγωγή είχε σημαντικότατο ρόλο στις επακόλουθες εξελίξεις:

«Η δραματική αύξηση των δαπανών του δημοσίου τομέα, αντί να επιφέρει άνοδο της εγχώριας παραγωγής, προκάλεσε αύξηση της ζήτησης, η οποία με την σειρά της, λόγω της αυξανόμενης έκθεσης της ελληνικής οικονομίας στον ευρωπαϊκό ανταγωνισμό, οδήγησε στην αύξηση των εισαγωγών και την διόγκωση του εξωτερικού ελλείμματος. Παράλληλα, η αύξηση των μισθών και η μείωση των μεταξύ τους διαφοροποιήσεων επηρέασαν αρνητικά τα κίνητρα των εργαζομένων για παραγωγικότητα. Όλες αυτές οι εξελίξεις τροφοδότησαν τον πληθωρισμό και διόγκωσαν το κόστος εργασίας, με αποτέλεσμα πολλές επιχειρήσεις να κλείσουν ή να αντιμετωπίσουν ανυπέρβλητες δυσχέρειες.» (Καζάκος, 2001 από Σακελλαρόπουλος).

Γ.4.3. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ «ΑΣΤΙΚΗ» ΤΑΞΗ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ «ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΩΝ»

Φορέας και κύριος παράγοντας διάδοσης σε όλες τις εκτάσεις και εκφάνσεις της κοινωνικής ζωής των αξιών του εύκολου πλουτισμού και καταναλωτισμού είναι η ελληνική αστική τάξη. Το εννοιολογικό περιεχόμενο της έννοιας «αστική» τάξη διαφέρει στην περίπτωση της Ελλάδας, στον βαθμό που η χαλαρή και ετερογενής κοινωνική συνομάδωση η οποία κατά καιρούς ονομάστηκε «αστική», δεν πληρούσε τις προϋποθέσεις που ίσχυσαν προκειμένου να δημιουργηθεί αστική τάξη με την δυτικοευρωπαϊκή –κατ' ουσίαν μαρξιστική- έννοια του όρου (Π. Κονδύλης, 2011). Θα πρέπει να διασαφηνιστεί ότι η έννοια της «τάξης» εδώ, δεν χρησιμοποιείται για να δηλώσει την εικόνα μιας τάξης ανθρώπων που είναι προορισμένοι να διαδραματίσουν κάποιο ρόλο στην ιστορική εξέλιξη της κοινωνίας, ούτε έχει σταθερά δομικά χαρακτηριστικά και συνεκτική ιδεολογία.

Η ελληνική εκδοχή της αστικής τάξης (πάντα μετά το 1974) παράγεται και αναπαράγεται μόνο πάνω σε μία υλικο-χρηματιστική βάση χωρίς να δημιουργεί κάποια ιδιαίτερη πολιτιστική ή πνευματική υπερδομή που θα της εξασφαλίσει μία ιδιαίτερη επιμεριστικά, κοινωνική ταυτότητα και μία πρωτοπόρα ιδεολογία που την συνέχει και την διακρίνει από τις υπόλοιπες κοινωνικές τάξεις. Το μόνο κριτήριο καθορισμού ένταξης οποιουδήποτε στην αστική τάξη είναι η δυνατότητα να καταναλώνει.

Η διαστρωμάτωση της σύγχρονης καταναλωτικής κοινωνίας μας, «οικοδομείται» εντός των διαβαθμίσεων της «αστικής» τάξης, ήτοι από την κατώτερη ή μικροαστική, την μεσαία ή μεσοαστική, την ανώτερη ή μεγαλοαστική αστική και από την λεγόμενη τάξη των «παριών», των εκτοπισμένων από το «καθεστώς ευημερίας» (Αράπογλου Β., 2007). Η δυνατότητα κοινωνικής κινητικότητας είναι υπαρκτή εντός της «αστικής τάξης», καθίσταται όμως εξαιρετικά δύσκολη για την τάξη των παριών. Το ερώτημα, ποιοι συμπεριλαμβάνονται στην τάξη των παριών ποικίλει ανάλογα με τις διάφορες οροθετήσεις των ερευνητών.

Κατά βάση πρόκειται για πλήρως περιθωριοποιημένους όπως άστεγοι και απόλυτα φτωχοί, χρήστες ναρκωτικών σε προχωρημένα στάδια εξάρτησης, παράνομοι μετανάστες, ρομά, βαρυποινίτες εγκληματίες, κ.α. Αποκλεισμένοι από το καθεστώς ευημερίας είναι και οι σχετικά φτωχοί εργαζόμενοι ή σύμφωνα με τον Μπάουμαν, οι «ατελείς καταναλωτές» εντός των διαβαθμίσεων της αστικής τάξης. Αν εξαιρέσουμε τις ακραίες περιπτώσεις πολυτέλειας και ευζωίας, ο τρόπος του βίου (πολιτισμικές εκφάνσεις), οι συμπεριφορές, οι επιλογές ψυχαγωγίας ανάμεσα σε έναν μικροαστό και έναν πλούσιο μεγαλοαστό δεν διαφέρουν σε μεγάλο βαθμό. Η τοποθέτηση καθ' εαυτή πάνω στις ροές του χρήματος που εξασφαλίζει η εργασία, αρκεί για την ενεργοποίηση της αστικοποίησης και της ένταξης στο σύστημα του καταναλωτισμού. Η αξιολόγηση όμως κάποιου ως ανώτερου ή κατώτερου γίνεται με κριτήριο το περισσότερο και το καλύτερο «προϊόν» που μπορεί να αποκτήσει.

Θα λέγαμε, ότι η καταναλωτική δυνατότητα αφ'εαυτής, ενέχει ένα ισχυρό αξιακό φορτίο το οποίο θέτει τα όρια που θα πλαισιώσουν την ευημερούσα καταναλωτικά πλειονότητα, χαρακτηριζόμενη ως αστική τάξη, δημιουργώντας ένα «καθεστώς» ευημερίας, η αδυναμία ένταξης στο οποίο νοείται από την μειονότητα που δεν ανήκει σε αυτό, ως αδυναμία ικανοποίησης της καταναλωτικής επιθυμίας. Το ζητούμενο είναι να μπορεί να εξασφαλιστεί η ελάχιστη ικανοποιητική καταναλωτική ευχέρεια. Οι ελλείψεις και οι πιθανές στερήσεις καλύπτονται από τον εξίσου εύκολο δανεισμό.

Πρόκειται για μία εποχή σαφώς επίπλαστης ευημερίας, όπου προς το παρόν όλα είναι δυνατά. Αρκεί όπως ειπώθηκε η συναρμογή στο κυρίαρχο κοινωνικό – πολιτικό σχεσιακό πλέγμα. Η προσωπική καλλιέργεια και διανοητική επάρκεια, το πολιτιστικό υπόβαθρο, η ακεραιότητα χαρακτήρα, η εντιμότητα, η εθνική συνείδηση καθώς και άλλες συναφείς «αιώνιες» αρετές, εξοβελίζονται από τον χάρτη των αξιών. Όσο πιο εύλυτα δύναται κάποιος να καταναλώνει, όσα πιο πολλά χρήματα παράγει με την εργασία ή την «μη εργασία», τόσο πιο θετική αξιολόγηση λαμβάνει από το κοινωνικό σύνολο (Μπάουμαν Ζ., 2004).

Η πλουτοπαραγωγική μη εργασία, συνίσταται στο γεγονός της παραγωγής πλούτου από το ίδιο το χρήμα και τις άυλες χρηματιστικές

πράξεις της εποχής μας. Άρα, το πολιτικό σύστημα με τα κόμματα που το συναποτελούν και τις ομάδες συμφερόντων που το στηρίζουν, ο κρατικός μηχανισμός και η υπόλοιπη κοινωνία, με την πλειονότητα που καλούμε αστική τάξη, δημιουργούν ένα «πλέγμα σχέσεων που συνυφαίνεται» πάνω στο οποίο θέτονται οι κυρίαρχες ιδεολογικές, εξουσιαστικές και υλικές δομές οι οποίες καθορίζουν εκάστοτε τον «χαρακτήρα» της κοινωνίας

Εκτός από τις περιπτώσεις επαναστατικής ανατροπής, την προτεραιότητα μετασχηματισμού της κοινωνίας την έχει σε τελική ανάλυση το πολιτικό σύστημα πάντα σε ώσμωση με τις πλειοψηφικές ή απλά ισχυρές κοινωνικές ομάδες. Αυτές λοιπόν οι πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις της πλειοψηφίας, μετά τα 1974 μετασχημάτισαν οριστικά και αμετάκλητα την ελληνική κοινωνία, από «κοινωνία παραγωγών» σε «κοινωνία καταναλωτών».

Γ.4.4. Η ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΣ « ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ» ΤΟΝ ΚΑΙΡΟ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΚΑΙ Ο ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ

Η καταναλωτική κοινωνία παίρνει «σάρκα και οστά» μέσα στα μεγάλα αστικά κέντρα. Μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του '70, μεγάλες μάζες πληθυσμού μετακινούνται από την ύπαιθρο στην πόλη και κυρίως στην Αθήνα. Η οικονομική μεγέθυνση των προηγούμενων ετών με την επέκταση των βιομηχανικών μονάδων και την συνακόλουθη εργατική ζήτηση, προσέδρασε πλήθος κόσμου που αναζήτησε ένα καλύτερο μέλλον υλικών απολαύσεων και επιλογών μακριά από την σκληρή πραγματικότητα της ζωής στην ύπαιθρο. Μετά τις αρχές της δεκαετίας του '80 όμως και με την σταδιακή βιομηχανική συρρίκνωση (Σακελλαρόπουλος Θ., 2004), η εργασιακή ζήτηση μειώνεται και πλήθος κόσμου αποκλείεται από την αγορά εργασίας.

Μόνη ασφαλής διέξοδος από την ανεργία καθίσταται η είσοδος σε κάποια δημόσια υπηρεσία, άλλα η δυνατότητα αυτή εξασφαλίζεται μόνο σε αυτούς που βρίσκονται πάνω στο πελατειακό σχεσιακό πολιτικό πλέγμα, το οποίο εξασφαλίζει κυρίως από την δεκαετία του '80 και έπειτα, αποκλειστικά και σχεδόν πάντα αναξιοκρατικά, την μόνιμη και σταθερή εργασία στο δημόσιο. Οι υπόλοιποι αποκλείονται. Ο δημόσιος τομέας τερατώνεται, οι υπηρεσίες, το εμπόριο και ο τουρισμός επεκτείνονται. Ο δημόσιος δανεισμός αποτελεί σταδιακά την βασική πηγή χρηματοδότησης του κράτους.

Η εμπορευματοποίηση γενικεύεται και με την άνοδο του βιοτικού επιπέδου για τους έχοντες μια εργασία, θέτονται οι βάσεις για μια σύγχρονη δυτικού τύπου καταναλωτική κοινωνία. Να σημειωθεί όμως ότι για πρώτη φορά δημιουργείται και ένα αξιόλογο κράτος πρόνοιας το οποίο έρχεται να αντικαταστήσει τις παραδοσιακές μορφές οικογενειακής και τοπικιστικής αλληλεγγύης μετά την εμφάνιση και των συμπτωμάτων στην πόλη της φτώχειας και της μοναξιάς. Μέσα στην πόλη η εξεύρεση τροφής και στέγης απαιτεί ένα ελάχιστο οπωσδήποτε εισόδημα που θα τα εξασφαλίσει. Η ποικιλία των διατροφικών επιλογών λαμβάνει χώρα μέσα σε υπεραγορές τροφίμων και στις λαϊκές αγορές. Όλα τα προϊόντα προς κατανάλωση

απαιτούν ένα χρηματικό αντίτιμο για να αποκτηθούν. Αντίθετα με την ύπαιθρο που η διατροφική αυτάρκεια από την ιδιοπαραγωγή του νοικοκυριού ήταν δεδομένη.

Για τον χαμηλόμισθο, ανειδίκευτο εργαζόμενο, τον υποαπασχολούμενο ή τον ελαστικά απασχολούμενο η ζωή στην πόλη αποτελεί έναν ασ πούμε καθ' εαυτού μηχανισμό κοινωνικού αποκλεισμού και μια διαδικασία παραγωγής εξαιρετικών και αντικειμενικά παρατηρήσιμων περιπτώσεων ανισότητας. Εφόσον όλα πωλούνται και αγοράζονται και αφού το «καταναλώνει» αποτελεί ύψιστη κοινωνική αξία τότε οι αδυνατούντες να ακολουθήσουν τις ροές χρήματος και κατανάλωσης της πλειονότητας, αποτελούν εξ ορισμού την αποκλεισμένη μειονότητα.

Μέσα λοιπόν σε αυτό το αστικό περιβάλλον του καταναλωτισμού υπάρχουν και οι απόλυτα ή σχετικά φτωχοί, ή απλώς οι «ατελείς καταναλωτές», οι οποίοι μπορεί να υποαπασχολούνται ή να εργάζονται σε «β» διαλογής εργασίες που τους αποφέρουν μόνο τα αναγκαία προς το ζην και ταυτόχρονα τους εντάσσουν χαμηλά στις διαβαθμίσεις της αστικής τάξης. Καλώς ή κακώς, η αξιοπρεπής ζωή στην πόλη έτσι όπως ορίζεται από την ευημερούσα πλειονότητα συνδέεται με την άνετη πρόσβαση στα κοινωνικά αγαθά και στις υπηρεσίες μα κυρίως συνδέεται με την ισότιμη υπακοή στα κελεύσματα της καταναλωτικής ευμάρειας.

Η αδυναμία κάποιου να ανταποκριθεί στον ισχύοντα κανόνα που εξασφαλίζει αυτή την μορφή αξιοπρεπούς κοινωνικής συμβίωσης και συμμετοχής, αποτελεί από μόνη της πηγή δυστυχίας, αγωνίας και αυτοεξευτελισμού. Φτώχεια δεν είναι μόνο η υλική αποστέρηση και η σωματική καταπόνηση (Μπάουμαν Ζ., 2004), είναι και μια κοινωνική και ψυχική κατάσταση που βιώνεται ως αβάσταχτο αίσθημα αδικίας και μη πρόσβασης στην «ευτυχημένη ζωή», στις ευκαιρίες που παρέχει η «ζωή».

Η κατάσταση αυτή γενικεύεται και για τους σχετικά ευημερούντες σήμερα, τον καιρό της κρίσης. Μπορεί σκεπτόμενοι φιλοσοφικά, να αμφισβητήσουμε τις υπάρχουσες κυρίαρχες κοινωνικές αξίες, όμως δεν μπορεί να αμφισβητηθεί η βιωμένη από άλλους συμπολίτες μας δυσβάσταχτη πραγματικότητα. Αν όμως η αξιοπρέπεια αποσυνδεθεί από το καταναλωτικό κριτήριο, ίσως το αποκλεισμένο άτομο να σταματήσει να αισθάνεται και τόσο αποκλεισμένο.

Η ίδια η παραμονή σε μία ανυπόφορη κατάσταση ψυχολογική καθώς και η εξάρτηση από τους μηχανισμούς πρόνοιας, που πολλές φορές αναπαράγουν την κοινωνική ανισότητα χωρίς να την θεραπεύουν, δεν οδηγεί παρά στην αυτοκαταστροφή, στην βία ή σε μια μόνιμη παθολογική πραγματικότητα. Η προσωπική καλλιέργεια και η ανάδειξη ενός εαυτού ολιγαρκή που παρά την σχετική του φτώχεια ανακαλύπτει άλλες πηγές αυτοολοκλήρωσης και προσωπικής ευτυχίας θα προσδώσουν νέο νόημα ζωής το οποίο ενδεχομένως να σχετίζεται με άλλες πιο διαχρονικές και σταθερές «αλήθειες» από αυτές που προάγει η κυρίαρχη πλειονότητα. Η υλική εξασφάλιση και ευημερία είναι μία σε κάθε περίπτωση, ποθητή κοινωνική κατάσταση αλλά δεν θα πρέπει να είναι πλήρως συσχετισμένη με την απόλυτη ευτυχία αποτελώντας μοναδικό αυτοσκοπό.

Πολλές υποτιθέμενες καθημερινές ανάγκες δεν αποτελούν υπαρκτά προς ικανοποίηση αιτήματα, αλλά τεχνητά αναγκαστικά δημιουργήματα των εταιρειών και της διαφήμισης προς έξαψη των επιθυμιών που βασίζονται σε εγγενή με την ανθρώπινη φύση ένστικτα.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ (3)

Οι πολιτικές συζητήσεις την δεκαετία του '80 περιστρέφονταν γύρω από τον δυϊσμό: (νέο)φιλελεύθερος καπιταλισμός – σοσιαλισμός, με τις ανάλογες αμφιταλαντεύσεις, συγκρούσεις και ολιγωρίες για το που θα πρέπει να κινηθεί η ευρωπαϊκή προοπτική της χώρας. Έτσι, βλέπουμε φαινόμενα υβριδικής οικονομίας όπως ισχυρός κρατικός παρεμβατισμός με ταυτόχρονη την σύνδεση με υπερεθνικούς θεσμούς αγοράς, ευρωπαϊκή χρηματοδότηση που αποσκοπεί στην ολοκλήρωση της φιλελεύθερης οικονομίας και των ευρωπαϊκών θεσμών με ταυτόχρονη γιγάντωση του δημοσίου τομέα και της γραφειοκρατίας, επενδύσεις στην οικονομία ταυτόχρονα με μία εξαρτημένη επιδοματική οικονομική πολιτική αντι-ανάπτυξης κτλ.

Η επίσημη μετά το '74, επίμονη πολιτική επιθυμία (της πρόσδεσης στην εκσυγχρονισμένη Ευρώπη) προκειμένου να πραγματοποιηθεί, απέκρυπτε σοβαρά εσωτερικά προβλήματα της ελληνικής κοινωνίας, του πολιτικού συστήματος, καθώς και χρόνιες παθολογίες της νεοελληνικής πραγματικότητας που δεν εμφανίζονταν στο επίσημο διαπραγματευτικό τραπέζι. Σίγουρα, αυτό που γνώριζαν οι πάντες, ήταν οι ελλείψεις, οι αναχρονισμοί και οι αντιδράσεις στο κατ' εξοχήν πεδίο του οικονομικού. Η συμπόρευση με την ευρωπαϊκή δύση, σήμαινε δεσμεύσεις και ακολουθίες που θα οδηγούσαν –ως ζητούμενο– στο πρότυπο οικονομίας και πολιτικής το οποίο εξέφραζαν οι χώρες – μοντέλα που εμφανίζονταν ως πανάκεια συλλογικής ύπαρξης και οργάνωσης.

Η Ελλάδα δεν ήταν παρά ένας καθυστερημένος «φίλος» - ικέτης, ο οποίος εθελουφλούσε και ως προς την ιδιαιτερότητα της και ως προς τα ελαττώματά της και προκειμένου να μην αποτελέσει έναν μοναχικό οδοιπόρο στο παγκόσμιο γίγνεσθαι, ήταν έτοιμη να απεμπολήσει κάθε ιδιαιτερότητα, να αποκρύψει παθολογίες, να θυσιάσει ανάγκες, ώστε να ενταχθεί στην «παρέα» αυτών που αποτελούν το παράδειγμα, το ιδεώδες. Έπρεπε δηλαδή η Ελλάδα να κυνηγά στόχους που δεν αφορούσαν ανάγκες πραγματικές των ανθρώπων αλλά οικονομικά μεγέθη και υποχρεώσεις που τίθονταν ως πάση θυσία εκτελούμενα αιτήματα της Κοινότητας. Η Ελλάδα,

διά των κυβερνήσεών της επέλεξε την εθελούσια οικονομική και πολιτική υποταγή της σε έναν οργανισμό, χωρίς να προσπαθήσει τουλάχιστον, να εξασφαλίσει αρχικά μια δυναμική που θα την έφερνε σε ένα αντίστοιχο επίπεδο πραγματικής συγκριτικά, πολιτικής και οικονομικής δύναμης με τα μέλη του οργανισμού. Επέλεξε να «φορέσει» ένα οικονομικό-πολιτικό «κοστούμι» «άρων-άρων» που και δεν ήταν στα μέτρα της, αλλά και σχεδιάστηκε και επιβλήθηκε από εξωχώριες πολιτικές δυνάμεις, προσδοκώντας πως θα μπορούσε να ακολουθήσει τον ίδιο με τις άλλες χώρες δρόμο της «προόδου» και του «εκσυγχρονισμού», που θα έφερνε η ίδια η ένταξη καθ' εαυτή.

Όσον αφορά το σήμερα, η διάγνωση της κρίσης μετά το 2009 και η αντιμετώπισή της, χαρακτηρίστηκε από σειρά λαθών, ολιγωριών και άρνησης για ένα κρίσιμο χρονικό διάστημα της ίδιας της κρισιακής πραγματικότητας (Σημίτης Κ., 2012) από την τότε κυβέρνηση και το οικονομικό επιτελείο. Αποτέλεσμα ήταν να εξαντληθούν τα χρονικά περιθώρια χάραξης στρατηγικής για την αντιμετώπιση της κατάστασης και να οδηγηθεί η Ελλάδα στην επιλογή του δανεισμού από το ΔΝΤ, την ΕΚΤ και την Ε.Ε. με την υπογραφή του πρώτου μνημονίου και να εφαρμόσει τους προβλεπόμενους δυσβάσταχτους όρους για την δοθείσα οικονομική βοήθεια. Χαρακτηριστικό είναι πως το ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο δεν προέβλεπε ούτε διατύπωνε κάποιο σαφή και ορισμένο στρατηγικό άξονα αντιμετώπισης κρίσης για κάποιο από τα μέλη της ΟΝΕ. Εάν αυτό συνέβαινε, τότε θα έπρεπε το Κράτος μέλος να αντιμετωπίσει μόνο του την κατάσταση ή να αφεθεί στις πολιτικές του ΔΝΤ όπως και συνέβη. Με την ελληνική κρίση διαφάνηκε πρώτα από όλα η Ευρωπαϊκή ανεπάρκεια και το ανολοκλήρωτο και επισφαλές για τους πιο αδύναμους, γεγονός της Ένωσης.

Η Ελλάδα στην παρούσα στιγμή, έχει λίγες μόνο επιλογές δράσης που θα την οδηγήσουν στην έξοδο από την κρίση και συνακόλουθα στην διάσωση: α) της κοινωνίας, β) των εργασιακών δικαιωμάτων και του δικαιώματος της εργασίας, γ) και ανάκτηση της εθνικής ανεξαρτησίας, δ) της πολιτικής και οικονομικής αυτονομίας. Δεν θα πρέπει να ξεχνάμε πως τα κριτήρια του «ποια χώρα βρίσκεται σε κρίση;», τα θέτουν οι ίδιοι οι «δράστες» του παρελθόντος και του παρόντος, που «κατασκεύασαν» τον

τρόπο του παγκόσμιου οικονομικού γίνεσθαι, τους όρους και τους κανόνες. Τα ίδια κριτήρια που χρησιμοποιήθηκαν για να αξιολογηθεί η Ελλάδα ως χώρα σε κρίση αλλού δεν εφαρμόστηκαν, δεν λήφθηκαν υπόψη για λόγους συμφέροντος και συσχετισμού δυνάμεων των «μεγάλων», ανεπτυγμένων χωρών. Τεράστιο δημόσιο χρέος και μεγάλα ελλείμματα έχουν και μια σειρά άλλες χώρες όπως οι ΗΠΑ, η Γερμανία, η Ιταλία, η Γαλλία κ.α.

Οι εσωτερικές αδυναμίες της Ελλάδας αφενός και η ύπαρξη της εντός της ευρωζώνης αφετέρου, αποτέλεσαν το ιδανικό «θύμα» της διεθνούς κερδοσκοπίας που θα μπορούσε να κερδίσει παίζοντας τόσο με την Ελλάδα όσο και με την Ευρώπη. Η πολιτική επιλογή για την κρίση όσον αφορά τα κόμματα της κυβέρνησης είναι η συνέχιση της μνημονιακής προοπτικής. Σήμερα, τρία χρόνια μετά, τόσο τα δημοσιονομικά μεγέθη της χώρας όσο και η κοινωνική κατάσταση, βαίνουν προς το χειρότερο. Άλλοι οικονομολόγοι (π.χ. Λαπαβίτσας Κ., 2011), κόμματα και στοχαστές προτείνουν ανοιχτά την αθέτηση πληρωμών με πρωτοβουλία της ελληνικής κυβέρνησης.

Υποστηρίζουν πως βραχυπρόθεσμα η Ελλάδα θα αντιμετωπίσει σοβαρά προβλήματα που δεν απέχουν όμως πολύ από την ζοφερή σημερινή κατάσταση η οποία δεν οδηγεί σε ένα διέξοδο αλλά παρατείνει το αδιέξοδο. Όμως, η αθέτηση πληρωμών που συνεπάγεται έξοδο από την ΟΝΕ και επιστροφή σε εθνικό νόμισμα, μεσο-μακροπρόθεσμα θα οδηγήσει το πολιτικό σύστημα σε απελευθέρωση από τα υφιστάμενα θεσμικά πλαίσια και στην ανάληψη πρωτοβουλιών σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο και οι οποίες θα οδηγήσουν την χώρα σε μια κατάσταση ανταγωνιστικότητας και ανάπτυξης. Για να συμβεί αυτό απαιτείται ισχυρή κοινωνική συναίνεση και στρατηγικό σχέδιο προκειμένου να έχει ελπίδες να επιτύχει ως εθνικό σχέδιο. Άρα, η επιλογή εκ μέρους της Ελλάδας είναι ή η συνέχιση της δοκιμασμένης συνταγής των μνημονίων ή η αθέτηση πληρωμών με πρωτοβουλία της Ελλάδας και η προετοιμασία ενός σχεδίου που θα εφαρμοστεί απαρέγκλιτα με κάθε δυνατή δημοκρατική νομιμοποίηση.

Όσον αφορά το ατομικό επίπεδο δράσης, το μόνο που μένει στον δοκιμαζόμενο πολίτη αρχικά είναι η μεταλλαγή νοοτροπίας. Η αισθηματική αποκοπή από τα πρότυπα τρόπων ζωής που μας οδήγησαν σε συλλογική

παρακμή. Η οικονομική ευμάρεια την εποχή της ασύλληπτης παραγωγής τεχνοφυσικών αντικειμένων που προσφέρει ο καπιταλισμός και που είναι ένα ποθούμενο για τον σύγχρονο άνθρωπο, δεν θα πρέπει να αποτελεί την αρχή και το τέλος της κοινωνικής μας συνύπαρξης.

Επιπλέον, η δόμηση μιας αληθινά ανθρωποκεντρικής παιδείας που θα αναδεικνύει την συλλογικότητα, θα γνωρίζει τις υποχρεώσεις του ατόμου πριν από τα αχαλίνωτα δικαιώματα, θα γεννά την καλλιέργεια αίσθησης μετοχής σε κοινότητα πρώτα ανθρώπων και μετά αντικειμένων και θα ξυπνά την ευθύνη, ίσως να καταφέρει να οδηγήσει σε μια μόλις γενιά στην αλλαγή νοοτροπίας και στην διάσωση και της πολιτικής και της οικονομίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ Μ., ΧΙΩΤΑΚΗΣ ΣΤΕΛΙΟΣ (ΕΠΙΜ.), (2011) *MAX WEBER, Ο ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΜΑΣ, ΔΟΚΙΜΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ*, ΝΗΣΟΣ
- ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ Μ., (2008), *ΟΙ ΚΛΑΣΣΙΚΟΙ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ*, ΣΑΒΒΑΛΑΣ
- ΑΡΑΠΟΓΛΟΥ Β. (2005) «ΚΑΘΕΣΤΩΤΑ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ, ΟΙ ΑΛΗΘΕΙΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΑΡΑΛΛΑΓΕΣ ΤΟΥΣ: ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ», *ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ*, Τ. 118, ΕΚΚΕ
- ΒΑΡΟΥΦΑΚΗΣ Γ., (2011), *ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΜΙΝΩΤΑΥΡΟΣ, ΟΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΕΣ ΑΙΤΙΕΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ*, ΛΙΒΑΝΗ
- ΓΕΩΡΓΙΟΥ Θ., (2003) *Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΩΣ ΣΥΣΤΗΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ, ΔΟΚΙΜΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΝΙΚΛΑΣ LUHMANN*, Ν.ΣΑΚΚΟΥΛΑ
- ΓΙΑΝΝΙΤΣΗΣ Τ., (2013) *Η ΕΛΛΑΔΑ ΣΤΗΝ ΚΡΙΣΗ*, ΠΟΛΙΣ
- CRAIB IAN, (2000), *ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ, ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΑΡΣΟΝΣ ΣΤΟΝ ΧΑΜΠΕΡΜΑΣ*, ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ
- ΕΚΚΕ, (2012), *ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΟΡΤΡΕΤΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ*
- ΕΚΚΕ, (2011), *ΚΕΙΜΕΝΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΡΙΣΗ*, Τ. 134-135
- ΕΛΛΥΛ ΖΑΚ (2012), *ΤΟ ΤΕΧΝΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ*, ΑΛΗΣΤΟΥ ΜΝΗΜΗΣ
- HABERMAS JURGEN (1990), *ΚΕΙΜΕΝΑ ΓΝΩΣΙΟΘΕΩΡΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ*, ΠΛΕΘΡΟΝ
- HEYWOOD A., (2006), *ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ*, ΠΟΛΙΣ
- ΚΟΝΔΥΛΗΣ Π. (2011), *ΟΙ ΑΙΤΙΕΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΚΜΗΣ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ*, ΘΕΜΕΛΙΟ
- ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ Γ., (2012), *ΚΟΜΜΑΤΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΔΥΝΑΣΤΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ, ΜΙΑ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΕΞΟΔΟΥ*, ΠΑΤΑΚΗ
- ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ ΓΙΩΡΓΟΣ (1985), *ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ*, ΠΟΛΥΤΥΠΟ
- ΛΑΠΑΒΙΤΣΑΣ Κ., (2011), *ΡΗΞΗ; ΔΙΕΞΟΔΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΖΩΝΗΣ*, ΛΙΒΑΝΗ

- LUHMANN N., (1995), *ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ*, Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ
- LUHMANN N., (2003), *Η ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΜΑΖΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ* (ΜΟΝΟ ΤΗΝ ΕΙΣΑΓΩΓΗ), ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ
- ΜΑΓΚΛΑΡΑΣ Β., (2013), *ΘΕΩΡΙΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ*, Ι.ΣΙΔΕΡΗΣ
- ΜΑΡΑΒΕΓΙΑΣ Ν., ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, (2006), *ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΚΑΙ ΕΛΛΑΔΑ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ, ΔΙΟΝΙΚΟΣ*
- ΜΠΑΟΥΜΑΝ Ζ. (2004), *Η ΕΡΓΑΣΙΑ, Ο ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΝΕΟΠΤΩΧΟΙ*, ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ
- ΜΠΕΚ Ο., (1996), *Η ΕΠΙΝΟΗΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ*, ΛΙΒΑΝΗ
- Ο ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ, ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΑΥΤΑΠΑΤΗΣ*, ΣΥΛΛΟΓΙΚΟ, (2010), ΤΟΠΟΣ
- ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Θ. (ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ) (1999) *Η ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ*, ΤΟΜΟΣ Α΄, ΚΡΙΤΙΚΗ
- ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Θ. (ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ), (2004) *ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΑΔΑ*, ΤΟΜΟΙ Α΄, Β΄, ΔΙΟΝΙΚΟΣ
- ΣΗΜΙΤΗΣ Κ., (2012), *Ο ΕΚΤΡΟΧΙΑΣΜΟΣ*, ΠΟΛΙΣ
- ΣΕΡΑΦΕΤΙΝΙΔΟΥ Μ., (2006), *ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ*, GUTENBERG
- ΤΣΙΡΟΣ Ν., (2005), *ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ ΓΙΑ ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ: Η ΣΥΣΤΗΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΝΙΚΛΑΣ LUHMANN*, Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ
- ΤΣΙΡΟΣ Ν., (2001), *Η ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΜΑΧ WEBER, ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΣΑΦΗΝΙΣΕΙΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ*, Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ
- WEBER ΜΑΧ (1987), *Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΩΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ*, ΠΑΠΑΖΗΣΗ
- ΦΙΛΙΑΣ Β., (2013), *ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΞΑΧΡΕΙΩΣΗ ΣΤΗΝ ΕΞΑΘΛΙΩΣΗ, 1974 – 2012, ΟΔΟΠΟΡΙΚΟ ΤΗΣ ΧΡΕΩΚΟΠΙΑΣ ΤΩΝ ΚΑΤΕΣΤΗΜΕΝΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΗΓΕΣΙΩΝ*, ΛΙΒΑΝΗ
- ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ Δ., (1989), *ΠΕΛΑΤΕΙΑΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΛΑΙΚΙΣΜΟΣ, Η ΕΞΩΘΕΣΜΙΚΗ ΣΥΝΑΙΝΕΣΗ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ*, ΕΞΑΝΤΑΣ

ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΕΣ-ΛΕΞΙΚΑ

-ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ ΔΟΜΗ, (2002-2007)

-ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ, (2008), ΠΑΠΥΡΟΣ

-ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟ, ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΟ ΛΕΞΙΚΟ, (1995), ΚΑΠΟΠΟΥΛΟΣ

-ΧΑΣΙΑΚΟΥ Λ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ, (1992), ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΟ ΛΕΞΙΚΟ ΤΩΝ «-ΙΣΜΩΝ», ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΛΕΞΕΩΝ ΠΟΥ ΛΗΓΟΥΝ ΣΕ «-ΙΣΜΟΣ»,

-ΓΚΙΚΑ ΣΩΚΡΑΤΗ, (1998), ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟ ΛΕΞΙΚΟ

-ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ ΝΙΚΟΣ, (2005), ΛΕΞΙΚΟ ΣΥΝΩΝΥΜΩΝ ΑΝΤΩΝΥΜΩΝ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ, ΣΑΒΒΑΛΑΣ

-ΚΙΟΥΣΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ (2005), ΛΕΞΙΚΟ ΛΟΓΙΩΝ ΦΡΑΣΕΩΝ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ, ΕΝΝΟΙΑ

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

http://www.iskra.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=626

[2:siokos-omilia-politiki-politismos&catid=68:grammata&Itemid=194,](http://www.iskra.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=626)

ΣΙΩΚΟΣ ΣΩΤΗΡΗΣ, ΠΟΛΙΤΙΚΗ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

[http://www.lifo.gr/team/readersdigest/26258,](http://www.lifo.gr/team/readersdigest/26258) ΘΕΜΕΛΗΣ ΝΙΚΟΣ,

ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΡΙΣΗ. ΥΠΑΡΧΕΙ ΔΙΕΞΟΔΟΣ; (2011)

[http://solon-synthesis.blogspot.gr/2011/02/21.html,](http://solon-synthesis.blogspot.gr/2011/02/21.html) ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΩΑΝΝΑ, Η ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΣΤΟΝ 21^Ο ΑΙΩΝΑ (2011)

[http://inclusivedemocracy.org/fotopoulos/greek/grspeeches/syra_june_2009.](http://inclusivedemocracy.org/fotopoulos/greek/grspeeches/syra_june_2009)

[htm,](http://inclusivedemocracy.org/fotopoulos/greek/grspeeches/syra_june_2009) ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Τ., ΣΥΣΤΗΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ Η ΑΝΑΓΚΗ ΓΙΑ ΕΝΑ ΝΕΟ ΑΝΤΙΣΥΣΤΗΜΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΙΣ ΤΟΠΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

<http://www.humanact.gr/Global.php>, κέντρο μελετών των οικονομικών κρίσεων και της διεθνούς ασφάλειας

http://el.wikibooks.org/wiki/%CE%9F%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%BA%CF%81%CE%AF%CF%83%CE%B7.%CE%91%CE%B9%CF%84%CE%AF%CE%B5%CF%82_%CE%BA%CE%B1%CE%B9_%CE%B1%CF%80%CE%BF%CF%84%CE%B5%CE%BB%CE%AD%CF%83%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ. ΑΙΤΙΕΣ ΚΑΙ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

<http://www.efsyn.gr/?p=90843>, ΤΣΙΡΟΣ Ν., Η ΚΡΙΣΗ ΩΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΞΑΙΡΕΣΗΣ, (2013)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΑΠΟΜΑΓΝΗΤΟΦΩΝΗΜΕΝΕΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ³⁰

Η σημερινή πραγματικότητα μετατρέπει μεγάλες μάζες του πληθυσμού σε «νεόπτωχους». Πρόκειται για ανθρώπους που αν δεν υπήρχε κρίση δεν θα βίωναν τον κίνδυνο της φτώχειας, τουλάχιστον όσο τον βιώνουν σήμερα. Είναι άνθρωποι που ενώ έχουν ένα μικρό εισόδημα ή κάποια σχέση εργασίας (κυρίως ανασφάλιστης ή περιστασιακής), παρ' όλα αυτά δυσκολεύονται ή αδυνατούν να ανταπεξέλθουν σε βασικές ανάγκες και έξοδα διαβίωσης με αποτέλεσμα να βρίσκονται σε απόγνωση και σε ψυχολογικό αδιέξοδο.

Προκειμένου να ψηλαφήσουμε αυτό το βίωμα των ανθρώπων που βρίσκονται ή θα βρεθούν σε κατάσταση φτώχειας, προχωρήσαμε σε μια έρευνα σε 5 φτωχά άτομα, 2 από την πόλη της Πάτρας και 3 από την Αθήνα για να καταθέσουν την εμπειρία τους μέσα από τη διεξαγωγή ελεύθερων ημι-δομημένων συνεντεύξεων.

Η ΕΡΕΥΝΑ

Οι περιπτώσεις που παρουσιάζονται αφορούν Έλληνες πολίτες και οι ηλικίες τους κυμαίνονται από 31-67 χρονών. Όλοι τους αντιμετωπίζουν σοβαρά οικονομικά προβλήματα. Οι άνθρωποι αυτοί δέχτηκαν, αν και με δυσκολία, να μας μιλήσουν για τις εμπειρίες και τις απόψεις τους.

Το υλικό το αντλήσαμε από τις 5 συνεντεύξεις που διενεργήσαμε σε τρεις άντρες και δύο γυναίκες το διάστημα μεταξύ 20 και 30 Ιουλίου 2012. Το εκπαιδευτικό επίπεδο των συνομιλητών μας καλύπτει τις κατηγορίες της βασικής και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Το εισόδημα των ατόμων αυτών προέρχεται από μικρές συντάξεις χηρείας για τις δύο γυναίκες, έναν μισθό για τον έναν άντρα με τον οποίο πρέπει να ικανοποιήσει όλες τις οικογενειακές ανάγκες, από περιστασιακά μεροκάματα για τον δεύτερο, ενώ ο τρίτος τις τελευταίες τρεις

---

³⁰ Οι συνεντεύξεις αυτές πραγματοποιήθηκαν για τις ανάγκες της εργασίας μου: *Η κρίση και οι νεόπτωχοι*.

βδομάδες πριν την συνέντευξη δεν είχε κανένα εισόδημα καθ' ότι εργαζόμενος στην λαϊκή αγορά, δεν έβρισκε προϊόν για να προμηθευτεί προς πώληση.

Τα ερωτήματα που θέσαμε είναι τα εξής: α) Θα ήθελα να μου πείτε κάποιες πληροφορίες για σας, την ηλικία σας, την οικογενειακή σας κατάσταση, αν εργάζεσθε και ότι άλλο εσείς επιθυμείτε όσον αφορά τις συνθήκες διαβίωσής σας. β) Ποια είναι η γνώμη σας για την σημερινή κατάσταση και πως την αντιμετωπίζετε; γ) Πιστεύετε θα αλλάξει κάτι στο μέλλον;

Το προφίλ των συνεντευξιαζόμενων δίνεται από τους ίδιους:

1) *«Ονομάζομαι Γιάννης, είμαι 43 ετών και εργάζομαι σε εταιρεία security, είμαι παντρεμένος με ένα παιδί 10 ετών. Μένω στην Αθήνα. Η γυναίκα μου απολύθηκε πριν τέσσερις μήνες από εργοστάσιο χαρτοποιίας. Τα μόνα εισοδήματα που έχουμε είναι από τον μισθό μου».*

2) *«Ονομάζομαι Αντρέας, είμαι 32 ετών, παντρεμένος, χωρίς παιδιά. Είμαι οικοδόμος, έχω να κάνω μεροκάματο από τον περασμένο Γενάρη.. Δουλεύω περιστασιακά ως σερβιτόρος.. Η γυναίκα μου είναι άνεργη νοσηλεύτρια, όταν βρίσκει πηγαίνει σε ηλικιωμένους για φροντίδα σε σπίτια..»*

3) *«Είμαι παντρεμένος με ένα παιδί και η γυναίκα μου είναι έγκυος στο δεύτερο. Είμαι 31 ετών. Δουλεύω στη λαϊκή. Τον τελευταίο καιρό δεν έχω δουλειά διότι δεν βρίσκω εμπόρευμα. Μου είπαν στο παρασκευαστήριο πατάτας στην Βάρδα, πως η παραγωγή είναι μειωμένη και αγόρασαν το εμπόρευμα όλο οι μεγαλέμποροι. Τις τελευταίες μέρες παίρνω φαγητό από την ενορία μου.. είμαι σε απόγνωση».*

4) *«Με λένε Χριστίνα, είμαι 49 ετών χήρα, με δυο παιδιά 16 και 22 ετών. Δούλευα σε μια εταιρεία καθαρισμού που έκλεισε πριν κανά χρόνο. Παίρνω μια μικρή σύνταξη του άντρα μου 400 ευρώ και δουλεύω που και που ως οικιακή βοηθός. Μένω σε ενοίκιο. Ο μεγάλος μου γιος δεν εργάζεται παρά μόνο κάποια Σάββατα ως dj. Τα λεφτά δεν μας φτάνουν και τον τελευταίο μήνα παίρνω φαγητό και ρούχα από τον δήμο».*

5) *«Είμαι 67 χρονών, χήρα. Παιδιά δεν έχω. Παίρνω μια σύνταξη χηρείας 350 ευρώ. Αντιμετωπίζω προβλήματα υγείας λόγω του ζαχάρου. Μου έχει αφαιρεθεί μέλος του ποδιού. Τα χρήματα δε μου φτάνουν για την συντήρηση μου και τα φάρμακα. Τρώω από τα συσσίτια της εκκλησίας και του δήμου».*

B.2.2. Η ΘΕΣΗ ΤΩΝ ΕΡΕΥΝΩΜΕΝΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΠΩΣ ΤΗΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΖΟΥΝ

Οι θέσεις των ερωτώμενων για την κρίση και τις αιτίες ταυτίζονται. Φταίνε κυρίως οι πολιτικοί και οι Ευρωπαίοι. Αναγνωρίζουν ότι «τους ψηφίζαμε», αλλά δεν είχαν ιδέα για το που θα οδηγηθούν οι καταστάσεις. Η καθημερινότητά τους είναι μια συνεχής αγωνία για το αύριο, για την εξασφάλιση τροφής, κατοικίας και φαρμάκων. Βασικό σημείο είναι πως όλοι τους εκτός από την πιο ηλικιωμένη, βρίσκονταν σε καλύτερη κατάσταση πριν την κρίση.

1) Αντρέας (32 ετών): *«Όταν σκέφτομαι τι έχει συμβεί και που έχω βρεθεί, τσαντίζομαι και βρίζω, ξέρεις, τους πολιτικούς και αυτούς που μας έφεραν ως εδώ. Μέχρι πριν ενάμιση χρόνο δεν προλαβαίναμε να παίρνουμε δουλειές και μερεμέτια τώρα τίποτα, η αγορά πέθανε. Το ενοίκιο μας το πληρώνουν τα πεθερικά μου. Οι γονείς μου είναι σε χειρότερη μοίρα από μένα. Ρεύμα δεν πληρώνω ποτέ ολόκληρο το λογαριασμό, ενώ για την εφορία άστο μην μιλήσω καλύτερα γιατί θα βρίσω. Τους χρωστάω από πέρσι».*

2) Βασίλης (31): *«Δεν ξέρω τι έγινε και πως φτάσαμε εδώ. Εγώ πριν μετακομίσω στην Πάτρα ήμουν στο χωριό μου κτηνοτρόφος μικρής μονάδας. Μετά ανέλαβε ο αδερφός μου επειδή εγώ θα έφευγα. Στη λαϊκή έβγαζα σχετικά καλό μεροκάματο μην φανταστείς ότι έβαζα στην άκρη. Πλήρωνα το ενοίκιο, λογαριασμούς και φαγητό, όχι πολυτέλειες εξόδους και τέτοια. Αυτά τα έχω κόψει καιρό. Τώρα τίποτα, έπεσε η δουλειά, ο κόσμος δεν ψωνίζει όπως πριν. Και δε φτάνει αυτό μειώθηκε και η παραγωγή πατάτας και ότι βγήκε στην Αχαΐα το πήραν οι χοντρέμποροι. Τα έχω βάλει με τους πολιτικούς εντάζει τους ψηφίζα και εγώ αλλά τώρα ούτε να τους φτύσω. Που έφταιξε ο λαός; Αυτοί κυβερνούσαν (οι πολιτικοί). Η γυναίκα μου δεν δουλεύει και είναι έγκυος στο δεύτερο παιδί. Τι να κάνω; Τι δουλειά δεν την φοβάμαι αλλά δεν υπάρχουν δουλειές».*

3) Γιάννης (43): *«Κοίτα, για αυτή την κατάσταση ευθύνονται αυτοί που φτιάχνουν τους κανόνες του παιχνιδιού, όχι αυτοί που τους βρήκαν έτοιμους χωρίς να τους ρωτήσουν. Φταίει και ο κόσμος που τους πίστεψε αλλά άμα σου τάζουνε δουλειές, εξασφάλιση, επιδόματα και δε ξέρω εγώ τι άλλο τότε τους πιστεύεις. Όσο δούλευε η γυναίκα μου και ο μισθός μου ήταν ολόκληρος πριν ξεκινήσουν να κόβουνε, ήμασταν σχετικά καλά. Τώρα μόνο εγώ πληρώνομαι και μάλιστα με μισθό*

κουτσουρεμένο. Ακολουθήσαμε και εμείς μέχρι ενός σημείου και τον τρόπο ζωής που ήταν της μόδας. Κατανάλωση κι άγιος ο Θεός.. Αυτή την στιγμή δεν έχουμε από πουθενά αλλού εισόδημα. Είχα πάρει δάνειο για αγορά κατοικίας αλλά έχω ξεκινήσει διαδικασία για να μπω στο πρόγραμμα για τα υπερχρεωμένα νοικοκυριά Σκέφτομαι να φύγω για την Ναύπακτο που έχω το πατρικό μου χίλιες φορές εκεί παρά εδώ με 800 ευρώ να ζήσω την οικογένειά μου».

4) Χριστίνα (49): «Τι να πω για όλα αυτά, για αυτά που περνάμε; Μήπως θα μας καταλάβουν; Αυτοί (σημ. οι πολιτικοί) δεν νοιάστηκαν ποτέ για το φτωχό λαό. Γιατί πριν από την κρίση τους ένοιαζε; Αδιαφορούσαν. Απλώς έδιναν ότι περίσσευε από τα δάνεια που έπαιρναν. Τώρα στα δύσκολα φάνηκε η γύμνια τους. Είμαι αηδιασμένη και απογοητευμένη. Όλα διαλύονται, παιδεία, υγεία, η κοινωνία ολόκληρη. Ποτέ δεν είχαμε τα πολλά, αλλά κάπως τα ψιλοβγάζαμε. Τώρα μέρα με την ημέρα πιάνουμε πάτο».

5) Ιωάννα (67): «Είμαι τόσο χρονών, δεν θυμάμαι να ήταν πιο δύσκολα τα πράγματα στην Ελλάδα. Παλιότερα υπήρχε και μια, πώς να το πω, μια αρχοντιά μια περηφάνια. Τώρα δεν έχει μείνει τίποτα όρθιο. Καλομάθαμε κιόλας στην ευμάρεια την επίπλαστη που λένε. Για μένα η ζωή δεν ήταν ποτέ εύκολη. Τώρα αντιμετωπίζω την αρρώστια και τα γηρατεία μόνη μου χωρίς βοήθεια ούτε και από το κράτος. Με τα φάρμακα τα βλέπετε υπάρχει πρόβλημα. Λογαριασμοί τρέχουν, έξοδα.. τι να πω.. ο κόσμος θα την πληρώνει πάντα».

B.2.3. Η ΑΠΟΨΗ ΤΩΝ ΕΡΕΥΝΩΜΕΝΩΝ ΓΙΑ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

Η θέση των ατόμων που ερευνώνται σχετικά με το μέλλον τους ή τις προοπτικές τους, χαρακτηρίζεται από απαισιοδοξία και μια διάχυτη αίσθηση ανασφάλειας και ψυχολογικής κατάπτωσης. Θεωρούν πως η κατάσταση δεν πρόκειται να αλλάξει τουλάχιστον βραχυπρόθεσμα, ενώ οι ίδιοι θα συνεχίσουν να ζουν υπό δύσκολες συνθήκες. Έχουν θέληση να παλέψουν αλλά απουσιάζει αυτό το κίνητρο που θα τους δώσει ένα όραμα και μια ελπίδα:

1) Αντρέας (32): «Αυτή τη στιγμή δεν βλέπω μέλλον. Δεν μπορώ να δω που θα πάει αυτή η κατάσταση. Δεν βλέπω και καμιά προοπτική από τους κυβερνώντες.. Όσο κάνω λίγα μεροκάματα εγώ και η γυναίκα μου θα έχουμε τουλάχιστον να τρώμε γιατί για τα υπόλοιπα δεν περισσεύει τίποτα. Έχω σταματήσει να πληρώνω κάρτες και ένα δάνειο καταναλωτικό. Την πατήσαμε και εμείς με τις τράπεζες. Πάλι καλά που δεν έχω κάτι στο όνομά μου.. Μέχρι στιγμής μας βοηθάνε και τα πεθερικά μου κάπως και να σου πω την αλήθεια αν συνεχιστεί έτσι βλέπω να μετακομίζω σπίτι τους οι γονείς μου είναι σε χειρότερη μοίρα από μένα. Βέβαια δεν πρέπει να σταματήσουμε να προσπαθούμε για το καλύτερο. Έχω μια εμπιστοσύνη στον εαυτό μου δεν ξέρω από πού αλλού να κρατηθώ».

2) Γιάννης (43): «Ελπίζω να ξαναπάρουμε μπρος σαν χώρα. Κάθε πτώση έχει και άνοδο μετά και το ανάποδο. Απλά στην Ελλάδα για κάποιο λόγο οι πτώσεις είναι περισσότερες. Πρέπει να δώσουν ένα όραμα στο λαό αφού πουν την αλήθεια. Αυτό είναι το χειρότερο δεν μας έχουν πει την αλήθεια. Μόνο οι αριθμοί τους νοιάζουν και να ήταν και επαγγελματίες να πω εντάξει, θα κάνω υπομονή. Το μόνο που κατάφεραν ήταν να φέρουν ξένους επόπτες πάνω απ' τα κεφάλια μας. Ούτε επαγγελματίες είναι ούτε τίποτα. Για να μην πω τίποτα βαρύτερο..άστα..»

3) Βασίλης (31): «Αν δε βρω να δουλέψω έστω για τα βασικά, γιατί με ένα δυο μεροκάματα την εβδομάδα στην λαϊκή δεν ζεις, πόσο μάλλον τώρα που δεν έχει τίποτα, θα πάω πίσω στο χωριό. Ότι βγάζουν τα χέρια μου τουλάχιστον να βρίσκουμε να τρώμε και μετά βλέπουμε αν φτιάζουν τα πράγματα μπορεί να ξαναγυρίσω στην Πάτρα. Αλλά δεν ξέρω, είμαι απαισιόδοξος..»

4) Χριστίνα (49): «Τι να σου πω για το μέλλον, μαύρα τα βλέπω. Τα χρόνια περνάνε εμένα ποιος θα με πάρει για δουλειά τώρα; Να σκεφτούν και λίγο τον λαό και οι Ευρωπαίοι και δικοί μας. Τόσα λεφτά πέρασαν από την χώρα αλλά δεν έμεινε τίποτα για το λαό. Καμιά φορά νομίζω πως μας μισούν.. η μόνη μου παρηγοριά είναι τα παιδιά μου. Και η αγωνία μου ταυτόχρονα.»

5) Ιωάννα (67): «Δεν βλέπω να αλλάζει τίποτα. Και να αλλάξει εγώ δεν θα ζω για να το δω. Είμαι και συνηθισμένη στα δύσκολα δεν μου κάνει τεράστια εντύπωση. Απλώς τώρα είναι δύσκολα για τους περισσότερους.. Φοβάμαι και τις εξελίξεις από το κοντινό μέλλον, κοινωνικές αναταραχές ανεξέλεγκτες που μπορεί να οδηγήσουν και σε εμφύλιο. Ελπίζω να κάνω λάθος.»

B.2.4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

Από τις ανωτέρω συνεντεύξεις είναι δυνατόν να οδηγηθούμε σε ορισμένα συμπεράσματα που λειτουργούν επικουρικά στην θεώρηση της προηγούμενης ενότητας αυτής της εργασίας σχετικά με το ιστορικό, κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο εντός του οποίου δημιουργήθηκαν εκείνες οι προϋποθέσεις για να αναδυθεί σε συνθήκες πρωτοφανούς οικονομικής κρίσης το φαινόμενο των νεόπτωχων.

Αναφέρουμε σχετικά:

α) Το εγχώριο πολιτικό σύστημα αλλά και το ευρωπαϊκό κατεστημένο ευθύνονται κυρίως για τις τραγικές συνθήκες που βιώνει μια μερίδα πληθυσμού που συνεχώς διογκώνεται. Οι πολιτικοί είναι άνθρωποι που δεν μπορούν να αφουγκραστούν τα καθημερινά προβλήματα του κόσμου και λειτουργεί ως ομάδα ανθρώπων αποκομμένη από την μεγάλη μάζα του λαού και κινείται μεταξύ ανικανότητας και προδοσίας.

β) Ο ελληνικός λαός έχει ένα μερίδιο ευθύνης αλλά σε τελική ανάλυση δεν μετέχει σε πολιτικά κέντρα αποφάσεων που αποτελούν τις «πρωταρχικές αιτίες» για την ανάδυση και διατήρηση θεσμών, παραγωγής νόμων και ευρύτερα της διοίκησης και οργάνωσης όλων των νευραλγικών για την κοινωνική συνύπαρξη, δικτύων. Ο λαός πίστευε τις υποσχέσεις και τα προγράμματα για ένα «καλύτερο» μέλλον και ψήφιζε. Εκεί έγκειται η όποια ευθύνη του.

γ) Το κρατικό πρότυπο στην οικονομική πολιτική, ο «υπερδανεισμός» – πέρα και εκτός αναγκών και δυνατοτήτων –, πέρασε και στα νοικοκυριά, κάρτες δάνεια κτλ, αποτελώντας το μέσο για την καταναλωτική ευχέρεια που οδήγησε για τρεις δεκαετίες στην πρόσβαση στο καθεστώς ευημερίας και τώρα γίνεται αιτία οικονομικής καταστροφής για το κράτος και οικονομικού αποκλεισμού για τα νοικοκυριά.

δ) Θέση για περιθώριο αισιοδοξίας δεν διαφαίνεται να υποστηρίζεται από τους ερωτώμενους εκτός από δύο περιπτώσεις που αντιληφθήκαμε μια σχετική αυτοπεποίθηση και εμπιστοσύνη στην ατομική προσπάθεια. Τουλάχιστον στην συγκεκριμένη έρευνα απουσίαζε το αίσθημα μιας προσδοκίας για συλλογική προσπάθεια στην καλύτερευση των συνθηκών και ανατροπής του

παρακμιακού σκηνικού, παρά μόνο μια παρατήρηση για φόβο κοινωνικών ανεξέλεγκτων αναταραχών.

ε) Η οικονομική ύφεση επιτείνει τα οικονομικά προβλήματα και την αυξανόμενη ανέχεια και έχει φέρει τα πάνω κάτω στην αγορά εργασίας.

στ) Άμεση ανακούφιση από την οικονομική δυσπραγία προσφέρουν ανεπίσημα κοινωνικά δίκτυα, Εκκλησία, δήμοι, ΜΚΟ, συγγενείς ή οικείοι που βρίσκονται σε κάπως καλύτερη θέση. Ο ρόλος του κράτους μάλλον παίζει πολύ μικρή σημασία στην δράση για την έκτακτη κατάσταση που αντιμετωπίζει η χώρα και οι πολίτες.

ζ) Η απότομη μεταλλαγή της καθημερινότητας δημιουργεί εύλογα, αρνητικά συναισθήματα στους πληττόμενους, ενώ ορισμένοι όπως πληροφορούμαστε καθημερινά οδηγούνται μέχρι και στην αυτοκτονία. Τα πιο συχνά αισθήματα που διακατέχουν τον δοκιμαζόμενο πληθυσμό είναι άγχος, ανασφάλεια, αβεβαιότητα, μελαγχολία, αλλά και μίσος, θυμός και αγανάκτηση.

η) Η εφαρμοζόμενη πολιτική που ακολουθείται από την αρχή της οικονομικής κρίσης όχι μόνο δεν έχει φέρει μέχρι στιγμής απτά αποτελέσματα αλλά δεν κομίζει και καμία προσδοκία για καλύτερευση, κανένα όραμα, ενώ οι οικονομικές εξαγγελίες δεν αποκαλύπτουν κάποιο πραγματοποιήσιμο σχέδιο και συσκοτίζουν και παραπλανούν.

